

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADIN DERGİLERİNDE KADIN
SORUNLARINA BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÂNÂ KAYA

İSTANBUL 2019

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADIN DERGİLERİNDE KADIN
SORUNLARINA BAKIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÂNÂ KAYA

TEZ DANIŞMANI:

DOÇ. DR. YASEMİN TÜMER ERDEM

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Rana KAYA'nın **Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış** konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yasemin TÜMER ERDEM
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Davut HUT
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Şamil ÜNSAL
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 21 / 10 / 2019 tarih ve 2019/23-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	X

GİRİŞ

1. ESKİ TOPLUMLARDA KADIN.....	3
2. SEMAVİ DİNLERDE KADIN.....	6
3. İSLAMİYET’İN KABULÜNDEN ÖNCE VE SONRA TÜRK KADINI.....	11
4. BATIDA KADIN.....	19

1. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI KADINININ DURUMU VE KADIN DERGİLERİ

1.1. OSMANLIDA KADININ EĞİTİMİNE GENEL BAKIŞ.....	24
1.1.1. Tanzimat Öncesinde Kadının Eğitimi.....	24
1.1.2. Tanzimat Döneminde Kadının Eğitimi.....	27
1.1.2.1. Sıbyan ve İbtidai Mektepleri.....	27
1.1.2.2. Kız Rüşdiyeleri.....	30
1.1.2.3. Kız İdadisi.....	32

1.1.2.4. Ebe Mektebi.....	32
1.1.2.5. Kız Sanayi Mektepleri.....	33
1.1.2.6. Darülmualimat.....	34
1.2. OSMANLIDA KADININ HUKUKUNA GENEL BAKIŞ.....	36
1.3. TANZİMAT DÖNEMİNDE YETİŞEN ÖNCÜ KADINLAR.....	47
1.3.1. Fatma Aliye Hanım.....	48
1.3.2. Makbule Leman Hanım.....	51
1.3.3. Nigar Bint-i Osman.....	52
1.4. KADIN DERGİLERİ.....	53
1.4.1. Terakki-i Muhadderât.....	55
1.4.2. Vakıf Yahut Mürebbi-i Muhadderât.....	57
1.4.3. Âyine.....	59
1.4.4. Âile.....	61
1.4.5. İnsaniyet.....	63
1.4.6. Hanımlar.....	64
1.4.7. Şükûfezar.....	65
1.4.8. Mürüvvet.....	68
1.4.9. Parça Bohçası.....	70
1.4.10. Hanımlara Mahsus Malumat.....	72

1.4.11. Hanımlara Mahsus Gazete.....	74
1.4.12. Takvim'ün-Nisa.....	76

2. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ KADIN DERGİLERİNDE AİLE HAYATI

2.1. EVLENME VE BOŞANMA.....	80
2.2. EŞLER ARASI ROLLER.....	86
2.3. ANNELİK VE ÇOCUK EĞİTİMİ.....	100

3. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ KADIN DERGİLERİNDE KADININ CEMİYET HAYATI

3.1. KADINLARIN EĞİTİMİ.....	118
3.2. KADINLARIN HAK ARAYIŞLARI.....	159
3.3. KADINLARIN HAYIR FAALİYETLERİ.....	166
3.4. MODA.....	169
SONUÇ.....	186
KAYNAKÇA.....	193

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanıyla birlikte girilen yeni dönem, genel olarak modernleşme kavramı üzerinden değerlendirilmektedir. Bu dönemin sosyal hayata yansıyan özellikleri ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmak istenirse, Osmanlı kadınlarının durumunu incelemek oldukça önem arz edecektir. Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda özel yaşam alanı, kapalı kapılar ardına pek yansıtılmadığından her daim sosyal tarih araştırmacıları için bir kara kutu mahiyetindedir. Bu nedenle harem hayatı hakkında birçoğu kurguya dayanan bazı iddialarda bulunulmuştur. Buna dair birinci el kaynağın nadir oluşu ise daha gerçek verilerle hareket etmeyi zorlaştırmaktadır. Biz tezimizde kadınların yaşamına dair izler bulabildiğimiz, bazen kadınların bizatihi durumlarını kaleme alıp neşredebilecekleri bir ortamın sağlandığı, bazense dönemin erkek yazar veya okurlarının bu mevzu hakkındaki görüşlerini yansıttıkları kadınlara mahsus olarak çıkarılan dergileri ele aldık. Bu konuda başlangıcımızı, 1869 yılında yayınlanmaya başlanan ilk kadın dergisi *Terakki-i Muhadderât*'tan aldık. En son incelediğimiz yayın ise 1899'da çıkarılan *Takvim'ün-Nisa* isimli kadınlara bilgi vermeyi amaçlayan bir takvimdir. Bu iki yayın ve arasında çıkarılan dergilerin en belirgin ortak özelliği ise; milli değerlere ve dine bağlı olarak bilim ve maarif konularında ilerlemeyi tavsiye etmeleridir.

Konumuz itibariyle çalışmamızın temel amacı, ilgili zaman aralığında neşredilen kadın dergilerinin detaylı incelenmesidir. Bu maksat ile dergilere ulaşabileceğimiz yer tespiti için Hasan Duman'ın *Sürelî Yayınlar Kataloğu*'ndan yararlanılmıştır. Dergiler Beyazıt Devlet Kütüphanesi/ Hakkı Tarık Us Bölümü, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, İslam Araştırmaları Merkezi ve Milli Kütüphane'den temin edilmiştir. Tanzimat ile II. Meşrutiyet dönemi arasında neşredilen on iki kadın dergisini biçim ve içerik olarak inceleyip muhteviyatına göre oluşturduğumuz başlıklar altında, yayınlanmış metinleri değerlendirdik. Değerlendirmede bulunmadan önce dergilerde yazılmış metnin önemli kısımlarını alıntılarla okuyucunun istifadesine sunduk.

Dergilerden yapılan alıntılarda kullanılan kelimelerle ilgili olarak; Türkçe bağlaç, edat ve fiiller, ifadenin akıcılığı göz önünde bulundurularak yazımlarından farklı olarak

günümüz Türkçesinde kullanıldığı gibi yazılmıştır. Örneğin; için: için, eğerçe: eğer ki, idilüb: edilip, olub: olup, ol kadar: o kadar vs.

Çalışmamızın kapsamı içerisinde olan mezkûr dergiler birincil kaynak olarak incelenmiş, sadece *Hanımlara Mahsus Gazete* isimli dergiye özel olarak; araştırmamız dahilinde bulunan zaman aralığının sınırlarını aşp 1910’lu yıllara değin basımını sürdürmüş, 600’den fazla sayı çıkartmış ve haricen çalışılmaya değer görülmüş başlı başına bir kaynak olması hasebiyle hakkında yazılmış tezler üzerinden inceleme yapılmıştır. Konu bütünlüğünün sağlanması, dergilerin görüş ve üsluplarının kavranılması düşüncesiyle dergiler öncelikle biçimi, tarihi, sayıları, yazarları, yöntemleri ve içerikleri hakkında bilgiler verilerek ilk basım tarihleri baz alınmak suretiyle kronolojik sırayla tanıtılmış; akabinde âile hayatı, eğitim, hayır faaliyetleri, hak talepleri ve moda ana başlıklarıyla konularına göre tasnif edilerek içeriklerindeki fikir ve tartışmaların mahiyetleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezimizin giriş bölümünde, kadın sorununa tarihsel bir bakış açısı katmak amacıyla eski devirlerden günümüze, tarihte yer etmiş bazı toplumlardaki kadın telakkisine değinilmiştir. Ayrıca Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’te kadın algıları araştırılarak karşılaştırılmıştır. İslamiyet’in kabulünden önce ve sonra Türklerde kadının konumu ele alınıp değerlendirilmiştir. Batıda kadının varlığını duyurma ve hak talep etmeye başlama mücadelesi konu edilmiştir.

Birinci bölümde Osmanlı kadınının eğitilmesi hakkında Tanzimat öncesi ve sonrası gelişmeler anlatılmıştır. Hukuki alanda getirilen bazı yeniliklerden bahsedilmiştir. Ayrıca Tanzimat döneminin üç önemli kadın aydınına değinilmiştir. Son olarak incelediğimiz on iki derginin biçim ve genel fikirleri hakkında kısaca bilgilendirme yapılmıştır.

İkinci bölümde Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında kadınlara mahsus olarak çıkarılan dergilerin içeriği, aile hayatı özelinde incelenmiştir. Evlilik hayatı, eşlerin rolleri, annelik ve çocuk eğitimi konularında değerlendirmeler yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, kadının cemiyet hayatındaki konumu konu başlıklarına göre sınıflandırılıp detaylı incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Kadınların meslekleri, hak arayışları, hayır faaliyetleri ve moda mevzu bahis edilmiştir.

İncelediğimiz dergilerin çıkarıldıkları yıllarla beraber isimleri şöyledir: *Terakki-i Muhadderât* (1869), *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât* (1875), *Âyine* (1875), *Âile* (1880), *İnsaniyet* (1881/82), *Hanımlar* (1882/83), *Şükûfezar* (1883), *Mürüvvet* (1888), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Malumat* (1895), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895) ve *Takvim'ün-Nisa* (1899). İsmi geçen dergilerde âile hayatı, evlenme, boşanma, çok eşli evlilik, çocuk bakımı ve terbiyesi, eğitim, hukuk, hayır faaliyetleri ve moda mevzularında kaleme alınmış metinler ve tartışmalar incelenmiş, ayrıca dergilerden alıntılar nakledilmiştir. Kanaatimizce bu dergiler geniş bir zaman olması halinde, belirli bir konu başlığı üzerine yönelerek daha detaylı incelenmeye değerdir. Çalışmamızın, bu konuda araştırma yapmak isteyenlere fikir vermesini ümit ederiz.

Son söz olarak üzerimde emekleri olan tüm hocalarım ve dostlarıma şükranlarımı iletmek isterim. Özellikle isimlerini zikretmek istediğim; tarih ilminde ilerleme isteğimizi destekleyen sayın hocalarım Prof. Dr. Zekeriya Kurşun ve Prof. Dr. Muzaffer Doğan'a, beni bu konuya yönlendirip yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Yasemin Tümer Erdem'e; yardım ve desteklerini esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Anılcan İşler, Sezin Yavuz, Sena Demir ve Yonca Dalğın'a; bilgeliği ve güzel ahlakıyla bize örnek olan rahmetli babam Necmi Kaya'ya; bu süreçte şahsıma olan inançları ve sabırlarından dolayı kardeşlerime ve hayatımın her safhasını borçlu olduğum, tanıdığım en mükemmel kadın olan annem Kâmile Kaya'ya çok teşekkür ederim.

Rânâ KAYA

İstanbul- 2019

ÖZET

Kadın araştırmaları, toplumların sosyal alandaki fikriyatını ve dolayısıyla kültürel bakış açılarını belirlemelerini sağlayan bir konu olmuştur. Kadın yaratılışından itibaren toplum hayatındaki yeri ve rolü tartışılan, özellikle geçmiş kùltürlerde zaman zaman insan olup olmadığı dùřünùlen bir varlık olarak görùlmüřtür. Türk toplumu bu konuda farklı bir örnek olmuş, kadına hürmet göstermiştir. Batıda ise kadın uzun yıllar boyunca hakarete maruz kalmış, 18. yüzyılın sonlarına doğru Fransız Devrimi ile ekonomik, siyasi ve sosyal alanda kendi mücadelesini başlatmıştır.

Batıdaki gelişmeler tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamış, hemen her toplumda bunun yankısı duyulmuştur. Böylece her topluma göre değişen istek ve mücadeleler, Osmanlı devletini Tanzimat dönemi boyunca ağırlıklı olarak eğitim üzerine yoğunlaşmaya itmiştir. Bu dönemde açılan yeni okulların yanı sıra, kadınların gelişimini desteklemek için onlara mahsus dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. Bu dönemin kadın dergileri muhafazakâr bir tutum sergilemiş, birçoğu eğitimi kadının ocuk yetiştiriciliği vasfı için elzem kabul etmiştir. Zira toplum giderek yozlaşmakta olduğundan, geleceğin teminatı olan yeni nesil, dini ve milli değerleri koruyarak bilim alanında yetiştirilmeye çalışılmalıdır. Yine bazı fikirler, kadının bireysel olarak da kamuda bazı hizmetlerde bulunabileceği ve hatta bunun desteklendiği yönündedir.

Bu çalışmanın amacı; Osmanlı kadınlarının Tanzimat döneminde neşredilen hanımlara mahsus dergilerde âile hayatı, eğitim, hukuk, moda alanları içerisinde konumlandırılma çabaları hakkında yazılmış fikir ve tartışmalara ışık tutmaktır. Bu amaçla çalışmamızda öncelikle kadının belli başlı kùltürlerdeki durumu, Türk milletindeki tarihsel gelişimi ele alınmış; daha sonra Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında kadın dergileri olarak ıkarılan *Terakki-i Muhadderât* (1869), *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât* (1875), *Âyine* (1875), *Âile* (1880), *İnsaniyet* (1881/82), *Hanımlar* (1882/83), *şükûfezar* (1883), *Mürüvvet* (1888), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Malumat* (1895), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Takvim ’ün-Nisa* (1899) isimli dergiler incelenip değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

Women's research has been a topic for societies to settle their views in social domains and thereby their cultural perspectives. Woman, since its creation, had been perceived as a being whose role and standing has been argued in the community life, even from time to time who had been subject to the speculations about whether it is human or not in ancient cultures. Turkish society has shown a different example of this issue and has shown respect for women. Whereas the woman has been insulted for many years in the West and started its own struggle in economic, political and social fields along with the French Revolution at the end of the 18th century.

Developments in the West had begun to influence the whole world, and their reflection appeared in almost every society. Thus the demands and struggles that are distinct for every society forced the Ottoman state to focus mostly on education during the Tanzimat period. In addition to the new schools opened during this period, magazines special to women were published to support their improvement. The women magazines of this period displayed a conservative position and most of them accepted the education as a requisite tool for women's child-rearing skill. As society was gradually degenerating, there should have been an effort to raise the next generation who is the foundation of the future in the field of science by preserving religious and national values. Also, some notions suggested that women are individually able to serve in the public sector and even some seemed to be supportive of it.

The objective of this study is to shed a light on notions and discussions written about the efforts to determine the social standing of Ottoman women in family life, education, law and fashion in the journals dedicated to women and published during the Tanzimat period. For this purpose, in our study, firstly the status of women in certain cultures and the historical development of them in the Turkish nation were discussed; then those women journals published between Tanzimat Reform and Second Constitutional era naming II. *Terakki-i Muhadderât* (1869), *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât* (1875), *Âyine* (1875), *Âile* (1880), *İnsaniyet* (1881/82), *Hanımlar* (1882/83), *Şükûfezar* (1883), *Mürüvvet*

(1888), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Malumat* (1895), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Takvim'ün-Nisa* (1899) were reviewed and evaluated.

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

a.g.t. : adı geçen tez

bkz. : bakınız

c. : cilt

Ed. : Editör

EAÜ : Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi

H.M.G. : Hanımlara Mahsus Gazete

H.M.M. : Hanımlara Mahsus Malumat

HTU : Hakkı Tarık Us Kütüphanesi

hızl. : hazırlayan

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

s. : sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vs. : vesaire

yy. : yüzyıl

GİRİŞ

Tarihsel araştırmaların en temel kaynağı kuşkusuz insan, insanlar arası iletişim ve insanlığa ait bazen benzer bazense farklı bir takım değerlerdir. İnsanın gelişimi, kurduğu birliktelikler, topluluklar halinde yaşanan tüm olay ve olgular tarihin konuları içerisinde yer alır.

İnsanlık tarihinde ilk çağlardan bu yana insanlar arasında, yaşam tarzının ve yaratılış farklılığının gereği olarak dūřünebileceğimiz keskin bir ayrım söz konusudur. Bu ayrım insanların yarısını, diğer yarısından farklı konumda tutmakla ilintilidir. Teknolojinin gelişmediği çağlarda her iřin kas gücüne dayanarak bölüştürölmesinin bir neticesi olarak kadınlar, çoğunlukla ağır işlerden muaf kabul edildiği gibi siyaset, hukuk, eğitim ve cemiyet hayatından da berî tutulmuştur.

Zamanın şartları; yapılması beklenen ağır işlerin üstesinden gelebilenlere karşı daha çok saygı duyma içgüdüsünü beraberinde getirmiştir. Prestij kazanmak mutlaka kas gücünün de içinde olduğu bir kahramanlık göstermekle mümkündür. Meselâ; boğa ile güreşip ona galip gelen yiğide bu kahramanlığının neticesinde “Boğaç Han” denmiř¹ ve hikâyesi destan olup dilden dile aktarılmıştır.

Güç o denli önemlidir ki, normalde kadından beklenmeyecek bir haslet olsa dahi, “yiğit kadın” diye tabir edilen kişiler, başka özelliklerinin yanı sıra bileklerinin gücüyle de anılmışlardır. Örneğin; Bamsı Beyrek hikâyesinin diğer kahramanı Banu iek, Beyrek’i savaşçılık özelliklerine göre sınarken kendisiyle yarışmasını isteyecek kadar kendisine güvenmektedir. Nitekim Beyrek de evlenmek isteyeceği kızın hangi özelliklere sahip olması gerektiği sorusuna, en az kendisi kadar bahadır olması gerektiği yanıtını vermiştir.²

¹ *Dede Korkut Hikâyeleri*, ev.: Ayşegöl akan, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 13.

² *Aynı eser*, s.49-50.

Hikâyelerin destansılığı tartışılacaktır; kahramanlığın insanın hangi yetisine bağlı olduğu bu gibi daha birçok örnekten anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca, geçmiş çağlarda kadının adının pek nadir anılıyor oluşuna şaşmamak gerektir. Ayrıca toplumların kendilerini diğerlerinden korumak veya beslenme, barınma, nesillerini yaşatma gibi temel kaygılarla çıktıkları yollarda hücum ve savunmanın tamamen bilek kuvvetine dayalı oluşu savaştaki elemanların genellikle erkek olmasını gerekli kılmış, yine bu durum da kadının geri planda kalmasının bir sebebi olmuştur. Haliyle kadın figürünün tarihsel olarak incelenmesi zorlaşmıştır.

Kadının yaşamdaki tartışılmaz etkisi, tarihî bir takım çalışmaları zorunlu hale getirmektedir. Sosyal araştırmaların en merak edilen ve çağlar boyu en ihmal edilen konularından biridir kadın. Yaşam tarzının koşulları sebebiyle tarihte pek de yer edinemeyen bu konu; evrenselliği ve insanların yarısını oluşturan hayli mühim nüfusu bir yana, değişen dünya şartlarının kazandırdığı yeni konum itibarıyla da kendisini iyice su yüzüne çıkarmaya başlamıştır. Kadın, tüm toplumlarda incelenmeye değer sosyolojik bulguları, en zengin haliyle bünyesinde barındırmakta olduğundan sosyal tarih, kültür tarihi ve toplum bilimi gibi farklı alanların da araştırmalarına yansiyabilecek oldukça kapsamlı bir konudur.

Kadının günümüzdeki yeri hakkında bir tespitte bulunabilmek, bugüne değin yaşanan olaylar ve atlatılan aşamaları incelemekle mümkündür. Günümüzde tüm dünyanın birbiriyle irtibatı basitleşmiş, her millet ve kültürün yekdiğeri hakkında genel bir bilgiye sahip olması normal bir durum haline gelmiştir. Toplumlararası iletişim ve irtibat, kültürlerin kendilerine mahsus kodlarını değiştirmekte olduğundan, günümüz kültür ve değerlerini oluşturan yolu takip edebilmek için yüzyıllar önceki kökenlere inmek zorunluluğu hâsıl olmaktadır. Her toplumun âdet ve görenekleri, toplumun karakteri ve coğrafi etkenler üzerinde şekillenir. Bu nedenle yalnız inanç değil, ahlak ve hukuk anlayışı, normal kabul edilen tavır ve davranışlar, suçlar ve kıvançlar, cezalar ve mükâfatlar, doğrular ve yanlışlar, güzellikler ve çirkinlikler, iyilikler ve kötülükler gibi tüm

değerlendirmeler birbirlerinden farklı özellikler gösterebilmektedir. Dolayısıyla kadının-erkeğin- çocuğun- yaşının toplum içerisindeki statüleri de toplumdan topluma farklılaşabilmektedir. Konumuz itibariyle kadının, son dönem Osmanlı Devleti içerisinde ele alınması icap eden konum arayışı ve hak taleplerinin anlaşılabilmesi için Türk toplumundaki ve diğer toplumlardaki konumlarından özetle bahsedilmesi isabetli olacaktır. Kadına bakış değerlendirilirken, toplumların değerlerine ve tahayyülüne göre oluşturulmuş mitolojik hikâyeler ve destanlar da gerektiğinde ele alınmalıdır. Zira mitoloji bir anlamda; gerçek yaşantıların hayal unsuru ile beslenerek daha belirgin bir portre çizdiği, düşüncelerin sınırsızca ve bağımsızca hareket etmeye fırsat bulduğu, inanç ve âdetlerin somutlaştırılmış şeklidir.

1. ESKİ TOPLUMLARDA KADIN

Eski Çin âilesi esasen maderşahi iken daha sonraları pederşahi özellikler göstermeye başlamış, kadının esamesi okunmaz hale gelmiştir.³ Öyle ki; Çin toplumunda kadın insan sayılmaz ve hatta ona isim bile verilmezdi. Kız çocukları genellikle “bir, iki, üç...” diye çağırılırdı. Âilede çok kız çocuk varsa sonradan doğanlar boğularak öldürülüyordu. Kadın, hayatı boyunca durumuna göre ya babasının, ağabeyinin ya da kocasının, büyük oğlunun; mutlaka bir erkeğin nüfuz ve otoritesi altında bulunmak zorundaydı. ⁴ Boşanma hakkı sadece erkeğin hakkıydı. Kadın, kocasının kölesi konumundaydı. Âilede söz hakkı yoktu.⁵ Geleneksel Çin toplumu, Konfüçyanist öğretilere sahipti. Bu düşünceye göre; erkekler üstündü. Toplumda ikinci sınıf muamelesine layık görülen kadınlar, duyguları tarafından yönlendirilen akılsız varlıklardı. Bağımsızlığı ve eğitimi hak etmiyorlardı. Han Hanedanlığı devrinde yaşamış Çin’in ilk kadın tarihçisi Ban Zhao, Konfüçyanist düşünce yapısına sıkı sıkıya bağlı olup yazdığı *Nü Shi* veya *Nü Jie*

³ Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Âile*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Nisan 2008, s. 47.

⁴ *Aynı eser*, s. 48-49; Ahmet Gündüz, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 5, (October 2012),s. 133.; Sedef Kapanoğlu, *Çin’de Kadın İmgesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 35.

⁵ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 48-49.; Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 134.

(*Kadınlara Nasihatler*) adlı kitapta, kadının sıradan olması, kocasına ve atalarına saygı göstermesi, kendisinden önce onları düşünerek daima bir adım geride kalmayı bilmesi gerektiği fikirlerini savunmuştur.⁶ Ban Zhao'nun *Nü Shi*'yi yazmaktaki amacı bir başkaldırı olmayıp aksine, dönemin şartlarına kızların ayak uydurabilmelerini sağlamaktır. Kadınların, kocalarına itaat ettikleri oranda mutlu olacaklarını düşünüyordu.⁷

Patriyikal sisteme sahip olan Fars toplumunda kadın kocasına mutlak itaatle bağlı olmak zorundadır. Erkek, birden fazla kadınla evlenebilirdi. Kan bağı nikâha engel olmadığı için bir erkeğin annesiyle, öz kızıyla, kız kardeşiyle, halası veya teyzesiyle evlenmesine izin verilir, hatta bu tür evlilik teşvik dahi edilebilirdi.⁸ Anne ve kız kardeşlerin saygıya değer bir hususiyetleri yoktu.⁹

Hintlilerde evlenmenin amacı, âile dinini devam ettirmesi için babaya varis olabilecek bir erkek çocuğa sahip olmaktır. Erkek çocuk âile için saadet, kız çocuk ise felaket demektir. Birden fazla kadınla evlilik normaldir. Kocasını ölen kadın başkasıyla evlenemezdi. Hint geleneğine göre kadın zayıf karakterlidir ve fena ahlaklıdır.¹⁰ Yine Manu Kanunnamesi'nde kadının görevleri çocuk doğurmak, yetiştirmek ve ev işleri olarak belirlenmiştir.¹¹ Kadının boşanma hakkı yoktu. Kocasını öldüğü vakit kadın da kocasının naaşı üzerinde yakılarak öldürülürdü. Bu adet günümüzde nadiren de olsa uygulanmaktadır.¹²

Yunan toplumunda kadın, erkekten aşağıdır. Bazen hayvan veya eşyalarla bir görülerek pazarlarda alınıp satılırdı. Kadının hukuki bir şahsiyeti olmadığı gibi, erkeğin

⁶ Aynı tez, s. 16-18, 50.

⁷ Mesude Fidan, *Çin'in İlk Kadın Tarihçisi Ban Zhao ve Eseri Nü Jie'nin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 4, 31.

⁸ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 50.; Mehmed Dikmen, *İslamda Kadın Hakları*, Yeni Asya Yayınları, Sosyal İlimler Serisi, İstanbul 1981, s. 20.; Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 134.

⁹ Mehmed Dikmen, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰ Aynı makale., s. 134-135.

¹¹ Ömer Faruk Harman, "Kadın", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 83.

¹² Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 134-135.

kadın üzerinde, öldürmeye kadar varan çok geniş yetkileri vardı. Kendisi hakkında kararlar alma yetkisi yoktu. Evleneceği kişiyi seçemezdi. Bu kararı verme yetkisi babasına, babası yoksa vasisine aitti. Miras erkek çocuğa devredilirdi.¹³ Âile servetini korumak amacıyla âile içi (kuzenler arası, yakın akraba evlilikleri) yaygındı. Filozofların da kadınlar hakkındaki fikri çağını desteklemiş; bu olumsuz fikirler, olumsuz bakış açısını daha da perçinlemiş olmalıdır. Platon, kadınların, erkeklerin ortak malı sayılması gerektiği konusunda fikir beyan etmiştir. Aristo'ya göre de kadın, erkeğin mutlak kölesidir. Erkek üstündür ve yöneten kişidir.¹⁴ Spartalılar ise kadına miras, çeyiz ve muamele ehliyetinde bazı haklar tanımışlardı.¹⁵

Eski Romalılar kadını her türlü kötülüğün anası sayarlardı. Kadın, sakat çocuk ya da kız çocuğu doğurursa kocasının onu öldürme yetkisi vardı. Kız çocuklarının talim ve terbiyesini önemsemezlerdi.¹⁶ Kadınların mülk edinme hakları yoktu, şayet mal kazanacak olurlarsa bu durumda kazanç, aile reisinin malına ilave edilirdi.¹⁷ Boşanma yasal olup bu yola çok sık başvurulurdu. Hristiyanlığın etkisiyle düzenlenen yeni sisteme göre boşanma ancak kadının zina etmesi, cinâyet işlemesi gibi ağır suçlarla mümkün olabilecekti. Roma toplumunda bazı dönemlerde kadınlara bazı haklar verildiyse de gerek eğitimsizlik gerekse bu hakların yeniden sınırlandırılması nedenleriyle bu haklar resmi bir şekilde kullanılamamıştır. Roma ve Eski Yunan'da kadın, yasaların kendine tanımadığı bazı hakları fiilen kullanabilmiş; fakat yazılı hukuk, kadın haklarını son derece kısıtlamıştır. Bu durum asırlar boyunca etkisini sürdürerek nihâyetinde kilise hukukunun esin kaynağı olmuştur.¹⁸

Cahiliye devrinde Arap toplumunda kadınların statüsü ve evlilik şekilleri birbirinden çok farklı özellikler göstermekteydi. Pederşahi âile tipinde olan Araplarda kocanın çok geniş yetkileri vardı. Kadının varis olma hakkı yoktu. Kadın toplumun bir ferdi

¹³ Ali Coşkun, *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s. 72, 75.

¹⁴ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 136.

¹⁵ Mehmed Dikmen, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁶ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 134.

¹⁷ Mehmed Dikmen, *a.g.e.*, s. 18.

olarak değil, erkeklerin hizmetinde bulunması gereken bir mahlûk olarak kabul edilirdi. Çok evlilik mevcut olup sınırlandırma bulunmadığından erkek, istediği kadar kadınla evlenebilmekteydi.¹⁹ Araplarda özellikle Kureyş ve Kinde gibi kabilelerde kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmeleri âdeti vardı. Kadınlar mirasçı olamazlardı. Sadece büyük erkekler miras alabilirdi.²⁰ İslam öncesi Araplarda kadınlar, hürler ve cariyeler olarak iki farklı sınıfa ayrılırlardı. Hür kadınlar arasında bilhassa Mekke, Yesrib ve Taif şehirlerindeki daha ayrıcalıklı kabul edilirdi.²¹ Çöldeki bedevi hayatta, şehirdekilere oranla kadının namusuna daha çok saygı duyulurdu. Yine Medine’de kadın, Mekke’den daha itibarlıydı.²²

2. SEMAVİ DİNLERDE KADIN

Yahudilere göre kadın, cennette meydana gelen hatanın tek sorumlusudur. Allah, Âdem ile Havva’yı bir ağaçtaki meyveyi yememeleri konusunda uyarır; şeytan bir yılan kılığına girerek Havva’yı o meyveyi yemesi konusunda ikna eder. Havva meyveyi yedikten sonra Âdem’i kandırarak ona da yedirir. Her ikisi de cennetten kovulur ve yeryüzüne gönderilirler. Bu inanış Yahudiliğin temelinde olup kadın kötülüğün kaynağı olarak görülmekte, her halükarda erkeğin gerisinde kalmaya mahkûm tutulmaktadır.²³

Yahudilikte erkek âilenin mutlak hâkimiydi. Baba isterse kızlarını satabilme hakkına sahipti. Babanın ruhani bir kimliği vardı ve sınırsız otoritesinin kaynağı buydu.²⁴ Kadının şahitliği geçersiz kabul edilirdi.²⁵ Yahudilikte kadınlar cemaatten sayılmaz, cemaatle ibadete katılamaz, ancak uzaktan bakabilirlerdi ve kadınlardan din görevlisi de

¹⁸ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 77-78.

¹⁹ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 137-138.

²⁰ Mehmed Dikmen, *a.g.e.*, s. 24.

²¹ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 137.

²² Mehmed Dikmen, *a.g.e.*, s. 23-24.

²³ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 69.

²⁴ Mehmet Akif Aydın, “Âile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2., s. 196.

²⁵ Ömer Faruk Harman, *a.g.m.*, s. 84.

olamazdı.²⁶ Miras hakkı da olmayıp ancak bir erkek varis yoksa o zaman kadına miras kalabilirdi. Yahudilerin her sabah yaptıkları dualarda şu ifadeler geçmektedir: “Ezeli ilahımız kâinatın kralı, beni kadın yaratmadığın için sana hamd olsun.” Tevrat’ta; “Kadın ölümden daha acıdır. Allah nezdinde iyi kimse kadından kurtulandır. Kadınlar arasında tek bir iyisini bulamadım” denilir. Boşanma hakkı yalnızca erkeğe ait olup kadının boşanmayı talep etme hakkı yoktur. Boşanma konusunda erkek çok serbesttir ve boşanma oranı hayli yüksektir.²⁷ Kadınların erkeklere göre konumundan bahisle şu âyeti de örneklendirebiliriz: “O günde yedi kadın bir erkeği tutup diyecekler: Kendi ekmeğimizi yeriz, ve kendi esvabımızı giyeriz; ancak üzerimize senin adın çağırılın; utancımızı bizden kaldır.”²⁸

Hristiyanlığın başlarında kadınlar sessizlik, iffet, yardımseverlik ve sadece dua edicilik yönleriyle ön planda tutulurdu. Hz. İsa sadece sözleriyle değil, davranışlarıyla da kadınları yüceltmış ve İncil’i yayma işine kadınları da katmıştır. Fakat daha sonralarında kilise babalarının kadınlar hakkındaki görüşleri ön plana çıkmıştır ve onların sözleri kadına karşı tam bir düşmanlık içermektedir. Örneğin; Aziz Augustin kadınları kötülük dolu, kıskanç, kararsız ve tutarsız; bütün tartışmaların, kavgaların ve haksızlıkların kaynağı olarak görmüş olup evlilikteki ilişkiyi de günah olarak yorumlamıştır.²⁹ Meşhur ilahiyatçılardan İskenderiyeli Clement, “Kadın, kadın olmaktan ötürü utanmalıdır” demiştir.³⁰ Yahudilikteki ilk günahı kadının işlediği anlayışı, Hristiyanlıkta da kabul görmüştür. Kadına karşı beslenen nefretin bir sebebidir.

Âile pederşahidir. Kadın kocasına, Tanrı’ya tabi olduğu gibi tabi olmak zorundadır.³¹ Hristiyanlıkta evlenen çiftler birbirine tam manasıyla bağlanmış olurlar. Bu bir daha değişmeyecek olup çiftlerin boşanmasına imkân verilmemiştir. Bu yasak nedeniyle

²⁶ Rabia Güner, Mehtap Altıntaş, *Kutsal Kitaplarda Kadın*, Hayykitap, İstanbul Şubat 2017, s. 48.

²⁷ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 71-72.

²⁸ Eski Ahit, İşaya, 4., *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, Ser Ofset Basımevi, İstanbul 1981, s. 675.; Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 71.

²⁹ Ömer Faruk Harman, *a.g.m.*, s. 85.

³⁰ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 74.

³¹ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 73.

çiftler görünürde evliliklerini sürdürüp gerçekte ise başka ilişkilere başlamışlardır. Boşanmanın yasak oluşunun temelinde, Yahudilikteki çok sık ve rahat boşanmaya bir tepki vardır. Fakat komple engellenmesi de türlü toplumsal sıkıntılara sebebiyet vermiştir.³²

İslamiyet, toplumların kadına bakışını yeniden düzenleyecek; hukuki, sosyal ve ekonomik açıdan birçok hak tanıyacak, adeta yerleşmiş adet ve geleneklere devrim getirecek evrensel bir dindir. Kadınlar, Allah'ın emaneti olarak anıldıkları için mukaddestirler.³³ İslam'da, şeytana uyan ve erkeği kandıran bir kadın figürü yoktur. Kur'an-ı Kerim'e göre, Âdem ile Havva, dokunulmaması gereken yasak meyveyi birlikte alır yerler ve suç da her ikisine müştereken isnat edilir. Ne Rab ne de Âdem Havva'yı suçlar ve ne de şeytan Âdem'e yaklaşmak için Havva'yı maşa olarak kullanır.

“Nihâyet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: ‘Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?’ Bunun üzerine onlar o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem, Rabbin isyan etti ve yolunu şaşırdı.”³⁴

Kadını suçlayan anlayış, Yahudi telakkisinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bazı yorumlamalardaki Havva ile Kur'an'daki Havva arasında ciddi fark vardır. Buradaki karışıklık, asıl metinden yola çıkılarak değerlendirmeye gidilmesi gerekirken; yorumlamaların, asıl metne yani Kur'an'a yakıştırılmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır.³⁵

Yaratılıştaki ilk günah hadisesinde Kur'an'a göre, kadını küçük düşürecek veya kadına günahkârlık isnat edilecek bir anlayış olmadığı cihetle Hristiyan ve Yahudilerdeki değersizleşmeye İslam'da rastlanılmamakta, aksine kadının hakları korunup muhafaza

³² Mehmet Akif Aydın, “Âile”, s. 197.; Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 73-74.

³³ Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi> (01.10.2019 tarihinde erişildi).

³⁴ Taha 20/120-121., *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2008, s. 341.

³⁵ İbrahim H. Karşı, *Kur'an Yorumlarında Kadın, Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 86-88.

edilmeye çalışılmaktadır. İslam’da erkek gibi kadın da hukuka sahiptir. Gerek mükâfata ve gerekse cezaya ehliyetleri bulunur:

“Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”³⁶

Kadınlar, Allah’ın kulu olarak yaratılmaları, hak ve sorumlulukları bakımından ve insan olmaları hasebiyle erkeklerle eşittirler.³⁷ Hukuki işlemler hususunda kadın erkeklerle aynı konumda olup bir hukuki işlemi erkek hangi şartlarla yapabiliyorsa, kadın da o şartlarla yapabilir. Evlenme ehliyetine de sahiptir.³⁸ Yine İslam’la beraber kadına, miras hakkı verilmiştir. İstisnaları bulunmakla birlikte miras konusunda kadının erkeğin aldığı yarısı kadar pay alması, erkeğin ekonomik sorumluluklarının fazla oluşu, yani ailenin geçiminden tek başına sorumlu tutulmasıyla ilişkilendirilir³⁹ ve bu suretle denge sağlanması amaçlanır. Bununla birlikte kadının diğer ekonomik hakları arasında, evlenirken kocasından aldığı mehir de bulunmaktadır. “Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin...”⁴⁰ âyeti bu hakka işaret etmektedir. Kadın mal mülk edinme hakkına da sahiptir. Çalışarak servet biriktirebilir. Bunu da kendi iradesiyle istediği şekilde kullanmaya ehildir ve erkeğin, kadının parası üzerinde bir hakkı bulunmamaktadır.⁴¹ Evli kadının nafakası, giyimi ve meskeni kocası tarafından temin edilir. Harcamalarını karşılayamayacak durumdaysa kadının giderlerini devlet karşılar.⁴² Kız çocuğuna karşı olumsuz bakış açısını da değiştirmiş, cinsiyetlerinden dolayı öldürülmelerini yasaklamıştır.⁴³ İslam, en fazla dört kadınla evliliğe izin vermekle birlikte bunu şartlara

³⁶ Nahl 16/97., *a.g.e.*, s. 290.

³⁷ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 87.; Mehmed Dikmen, *a.g.e.*, s. 40.

³⁸ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 88.

³⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 470.; Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle, KTB Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 154.

⁴⁰ Nisa, 4/4., *a.g.e.*, s. 81.

⁴¹ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 88.

⁴² Rıza Savaş, “İslâm’a Göre Kadının Toplumdaki Yeri” *İslam’ın Işığında Kadın*, TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-97, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 101.

⁴³ Mehmed Dikmen, *a.g.e.*, s. 44.

bağlamış, tek eşli evliliği önermiş; uygulamada da İslam toplumları genellikle tek eşli evlilik yapmışlardır.⁴⁴

Kadınlara genel olarak devlet başkanlığı ve hâkimlik haricindeki kamu görevleri açık bırakılmıştır. Keza devlet başkanlığı ve hâkimlik yapamayacakları yönünde Kur'an'da veya Peygamberin hayatında bir hüküm de bulunmayıp bu iki mesleğe getirilen yasağın nedeni Müslümanların, kadının evdeki sorumluluğunu aksatmasına sebep olacağı görüşü ve eski geleneksel telakkinin etkisi olmalıdır. Zira Peygamber devrinde kadınlar siyasetten bütün bütün uzak değillerdi. Akabe biatlarına katılmışlardı. Onun devrinden sonra ise İslam toplumundan alınan biatlara kadınların katılmadığı görülmektedir. Yani bu durum, kadınların devlet başkanlığı ve hâkimlik dâhil tüm kamu işlerinde çalışmalarının İslam'a aykırı olmadığını, sadece yerleşmiş kültürün bu durumu zamanla değiştirmeye başladığını göstermektedir. Aynı şekilde Hz. Ayşe ile yaşanan Cemel Vakası da siyaseten ve askeri olarak İslam'da kadının sınırlandırılmadığının bir göstergesidir. Ayrıca İslam tarihinde devlet başkanlığı yapmış hanımlar da mevcuttur.⁴⁵ Yine Umm Varaka gibi imamlık, Hz. Aişe gibi öğretmenlik, Hz. Hatice gibi tüccarlık, Zeynep bint Cahş gibi dericilik de yapılabilmektedir.⁴⁶ Kadınların savaşlarda aktif rol üstlenmeleri, yaralıların tedavisinde bulunup su ve yiyecek dağıtmaları da bilinen bir husustur.⁴⁷ Kadınlar cemiyette de söz söyleme hakkına sahiplerdi. Haksız buldukları durum karşısında Halife'yi dahi uyatabiliyorlardı.⁴⁸

İslam'da kadın sosyal hayattan uzaklaştırılmamıştır. Kadınların mescide gelişleri de yasak değildir. Hatta iştirak etmeleri istenmektedir. “Kadınlar sizden izin istedikleri vakit onları mescitlerdeki nasiplerinden men etmeyin.”⁴⁹ Hz. Muhammed okuduğu bayram hutbesinin kadınlar tarafından işitilmediğini düşünerek onların yanına kadar gitmiş, vaaz ve

⁴⁴ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, s. 199-200.

⁴⁵ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 90-91.

⁴⁶ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁷ Kerim Buladı, *Kadına Kitabı Bir Bakış*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008, s. 58.; Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 92.

⁴⁸ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 76-77.

öğütte bulunmuştur.⁵⁰ Peygamber'in vefatından sonra ise kadınların mescide gelişleri yavaş yavaş kısıtlanmaya başlamış, Emeviler döneminde ise bu durum, daha çok belirginleşmeye başlamıştır. Yine eğitim ve ilim öğrenmek hem erkeğe hem kadına farz görülmüştür. Eğitimden de kadınların yoksun bırakılmaları İslam'la değil, geleneksel algıyla alakalıdır. İslam tarihinde çok erken devirlerden itibaren çok sayıda âlim, şair ve mutasavvıf kadın yetişmiştir.⁵¹ İslam tarihinde kadınlar hiçbir zaman Hristiyan veya Yahudi toplumlarında olduğu gibi toplumsal nefretin odak noktası haline getirilmemişlerdir. Bununla beraber Hz. Muhammed'den sonra ataerkillik ve yerleşmiş anlayışların tesiriyle kadınların konumunda gerilemenin olduğu da bir gerçektir. İslam âlimleri yaptıkları yorumlamalarda içinde yaşadıkları sosyal, kültürel çevreden ve siyasi şartlardan etkilenmişlerdir.⁵² Bu mevzuyla ilgili olarak Abdullah İbn Ömer şöyle demiştir:

“Biz Peygamber zamanında hakkımızda birşey, bir vahy inmesinden korktuğumuz için kadınlarla kelâm etmekten ve onlara (haklarında eksiklik yapmak ve onlara yumuşak davranmayı terketmekte) açılıp yayılmaktan çekinir idik. Peygamber (S) vefat edince biz de kadınlar gibi çok söz eder olduk ve onlara karşı kusurda açılıp yayıldık.”⁵³

3. İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN ÖNCE VE SONRA TÜRK KADINI

Reisi itibariyle, Türk âilesi Hunlardan beri, babanın hâkimiyetinde bulunmaktaydı.⁵⁴ Ataerkil bir yapıya sahipse de pederşahi bir anlayış mevcut değildi.⁵⁵ Babanın tam bir tahakkümü bulunmuyor, âilede her bireyin şahıs hakkı korunuyordu. Âile anlayışı, monogami tipinde olsa da hükümdarların ve üst düzey devlet görevlileri ile bilhassa zengin tacirlerin ikinci bir eş aldıkları görülebilmekteydi, fakat bu tür evlilik yaygın değildi.⁵⁶

⁴⁹ Müslim, Salat, 140. Aktaran: Kerim Buladı, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁰ Kerim Buladı, *a.g.e.*, s. 37.

⁵¹ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 92.

⁵² Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 87.

⁵³ Buhari, Nikâh, 81/117, <http://www.enfal.de/buhari/nikah.htm>, (28 Mayıs 2019 tarihinde erişildi).

⁵⁴ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2011, s. 28.

⁵⁵ Mehmet Akif Aydın, “Âile”, s. 198.

⁵⁶ *Aynı madde*, s. 199.; Ömer Faruk Harman, *a.g.m.*, s. 83.; Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 131.

Diğer bir husus, evliliklerin sınırlandırılması meselesidir ki, âile üyelerinin birbirine uygun olabilmeleri âilenin uzun ömürlü olmasını sağlayan bir faktör olarak görülür ve evlenecek çiftler arasında çok fazla yaş farkı olmaması istenirdi. Yaşlı bir erkek, genç bir kadınla evlenemezdi. Erkek ve kız çocukları, ayırım olmaksızın miras hakkına sahipti. Evlenecekleri zaman âile mirasından paylarına düşeni alarak yeni bir ev kuruyorlardı. Alınan paylar kız için çeyiz, erkek için ise arazi, ev, sürü vb. amaçlara kullanılırdı.⁵⁷ Kadının kendine ait mülkü olabilirdi. Evlenirken baba evinden getirdiği çeyiz üzerinde, kocasının hiçbir tasarruf hakkı bulunmazdı.⁵⁸ Türklerde kadınlar evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir.⁵⁹ Toplumda kadının statüsünün korunmasına özen gösterilmiştir. Yine bu dönemde uygulanan hukuka göre zina çok büyük bir suçtur. Cezası ölümdür. Tecavüz edilen evli bir kadınsa cezası idam veya gözlere mil çekmek, genç bir kızsda derhal evlenmektir. Şâyet kız evlenmeyi kabul etmezse suçlunun cezası yine idam olur.⁶⁰

İslam öncesinde Türklerde evlilik, egzogami (dıştan evlenme) şeklinde gerçekleşirdi.⁶¹ Evlenecek olan kıza erkek tarafı bugünkü mihr yerini alan “kaling” vermek zorundaydı.⁶² Kaling, kızın çeyizini hazırlaması, düğün masraflarının karşılanması için verilen bir hediyeydi. Kızın annesine de süt hakkı olarak kaling verilirdi.⁶³ Kalingın zorunlu tutulmasının nedenlerinden biri, toplumun yapısını sarsan boşanmalara karşın caydırıcı nitelikte bir önlem alma düşüncesidir. Her ne kadar boşanmaya sıcak bakılmasa da, kadının da erkeğin de boşanmaya hakkı vardı.⁶⁴

⁵⁷ Mehmet Mandaloğlu, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Âile Hukuku”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, sayı: 33, Bahar (2013), s. 151-152.

⁵⁸ Aynı makale, s. 153.

⁵⁹ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi, Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, Beşinci Basım, İstanbul Nisan 2008, s. 251.; Ömer Faruk Harman, *a.g.m.*, s. 83.

⁶⁰ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahvili*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972, s. 66.; Mehmet Mandaloğlu, *a.g.m.*, s. 154-155.

⁶¹ Aynı makale, s. 139.

⁶² Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s.131.

⁶³ Mehmet Mandaloğlu, *a.g.m.*, s. 142-144.

⁶⁴ Aynı makale, s. 146-147.

Türk töresine göre kadının dövülmesi, horlanması, aşağılanması, itilip kakılması mümkün değildir. Böyle bir olaya Türk kültüründe ve destanlarda rastlanmamaktadır.⁶⁵ Rus Türkolog Radloff'a göre;

“Bir erkeğin kadına dayak atması Eski Türklerde duyulmamış bir şeydir. Eşler birbirlerine karşı her zaman saygılıdır. Türklerde erkek kadına son derece hürmetkârdır. Türklerde âile hayatı son derece mükemmeldir. Evlilikte ihanet çok nadirdir.”⁶⁶

Kadın, kocası öldüğü takdirde onun mirasını ve çocukların velâyetini devralırdı. Zira babadan sonra âileyi anne temsil ederdi ve annenin konumu, babanın akrabalarından daha ileride bulunurdu.⁶⁷ Kadın evin sahibi olarak görülürdü. Ev kadını için söylenen en yaygın söz “evci”dir. Göktürkler kadın için “eş” kelimesini kullanırlardı.⁶⁸ Türklerin kutsal ve önem verdikleri haklara “ana hakkı” dedikleri ve bunu da “Tanrı hakkı” ile eşit tuttukları görülmektedir.⁶⁹ Destanlarda bunu ana-oğul formatıyla görmekteyiz. Kahramanlar daima annelerine hürmet ve sözlerine itaat ederlerdi.⁷⁰ Hanımlarına da saygı duyar ve gerektiğinde akıl danıştırlardı. Destanlarda kadınlar, zor durumlarda eşlerine ne yapmaları gerektiğini söyleyen birer rehberdirler. Kadın, erkeği dikkate yönlendirir, uyarır ve tavsiyelerde bulunur. Karısının sözünü dinleyen erkekler daima kârlı çıkar.⁷¹ Kadının sözüne kulak asılmadığı gün, kahramanın öldüğü gündür.⁷²

Türk kadınları, her an her şartta savunmaya veyahut saldırıya hazır bulunan bir savaşçıdan farksız yetiştirilirdi. İyi at binmeleri, iyi ok atmaları, güçlü ve çevik olmaları, silah kullanmaları ve savaşabilme niteliklerine sahip olmalıydılar.⁷³ Ayrıca gerektiği zaman

⁶⁵ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s.133.

⁶⁶ Radloff, *Sibiryadan*, c:1, s. 324-327. Aktaran: Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 194.

⁶⁷ Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Âile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 53.

⁶⁸ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 132.

⁶⁹ *Aynı makale*, s. 130.

⁷⁰ Asuman Güneş, *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012, s. 46,49.

⁷¹ *Aynı eser*, s. 98-99.

⁷² Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s. 21.

⁷³ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 130.; Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s. 18.

erlerini, yurtlarını koruyup kurtardıkları, savaş meydanlarına korkusuzca girip düşman savaşıları alt ettikleri anlatılabilen hikâyelerdendi.⁷⁴

Kadın toplumunda tabu olmadığı için erkeğin her türlü faaliyetine iştirak edebilir, ava ve savaşa katılabilir, dini, siyasi, hukuki sahalarda erkeklerle beraber hareket eder ve erkeğin tamamlayıcısı kabul edilip kadınsız hiç bir iş görülmezdi. Öyle ki; fermanlarda yalnız “Hakan buyuruyor ki” ibaresi bulunuyorsa geçerli kabul edilmez, ifadenin “Hakan ve Hatun buyuruyor ki...” şeklinde yazılmış olması gerekirdi.⁷⁵ Hatunlar devlet işlerinde söz sahibi olup protokolde yerleri vardır.⁷⁶ Hakan unvanını alırken Hatun da onunla birlikte tören ile makamına oturur ve unvanlar alınır, ülkeyi beraber yönetmeye başlarlardı.⁷⁷

“Hatun” hükümdarın ilk karısına denilir, Hakan olacak çocukların bu ilk kadından doğmuş olması gerektiği için Hatunların asil yani Türk asıllı olmasına dikkat edilirdi.⁷⁸ “Han” tabiri de Hatunlar için kullanılagelen bir unvandı. Avrupa Hun İmparatoru Attila’nın hatununun adında “Han” sözünün olduğu “Arıg-kan (han) şeklinde” bilinmektedir.⁷⁹ Hatta “Hanım” tabirinin buradan türediğini iddia eden bir rivâyete göre; Cengiz Han bir savaş kurulunda toplantıya katılan kumandanları eşine tanıtır ve akabinde ona “Ben bunların Han’ıyım, sen de benim Han’ımsın” der. Kadına duyulan saygının bir göstergesi olarak ortaya çıkmış bulunan bu naif tabir, zamanla “Hanım” kelimesine dönüşmüştür.⁸⁰

Devlet siyasetine tek başına yön veren Hatunlar da olmuştur. Mesela; Uygur Devleti kuruluş aşamalarında Hakan Alp İlteber’in annesi Uluğ Hatun ülke içindeki anlaşmazlıkları çözümlemiş, yargı yetkisini kullanmış, kanunlara aykırı gelenleri şiddetle

⁷⁴ Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş, Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm’a*, Ötüken, İstanbul 2008, s. 143-144, 147.

⁷⁵ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, c. 2, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1974, s. 211.; Gülçin Çandarlıoğlu, *Türk Destan Kahramanları*, And Yayınları, İstanbul 1977, s. 64.; Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s. 31.

⁷⁶ Abdülkadir Özcan, “Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, s. 499.

⁷⁷ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 259.; Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 132.

⁷⁸ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 212.; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 259.; Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 499.

⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 257.

⁸⁰ Cengiz Şişman, *Türk Basınında Kadın Hakları Üzerine Tartışmalar (1908-1918)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 4.

cezalandırmıştır. Alp Er Tunga, Kirus tarafından öldürüldüğü zaman İmparatoriçe Tomris ordusunun başına geçerek vatanını kahramanca müdafaa etmiştir.⁸¹

Türk mitolojisinde kadının mevkisi gâyet yüksektir. Oğuz Kağan'ın ilk eşi karanlığı yararak gökten inen mavi bir ışık huzmesinden, ikinci karısı ise kutsal bir ağaçtan doğmuş insanüstü varlıklardır. Eski Türk inancına göre Han ile Hatun, gök ile yerin evlatlarıdır.⁸²

Türklerde kadına verilen değer, çağlarındaki diğer milletleri şaşkınlığa uğratabilecek kadar yüksekti. Örneğin İbn-i Fadlan, henüz Müslüman olmamış İtil (Volga) Bulgar Türklerinin bulunduğu bölgeye seyahat etmiş ve hayretini dile getirerek Hatun'un Hükümdar'ın yanında oturduğunu, bunun Türklerin âdeti olduğunu, Hatun'a hil'at giydirildiğini, kadınların erkeklerden kaçmadıklarını ifade etmiştir.⁸³ İbn Battuta da seyahatnamesinde hatunların sokağa büyük bir merasimle çıktıklarını yazmış; umera kadınların mevkilerinin yüksek olduğundan bahsetmiştir.⁸⁴ Ayrıca şöyle bir kanaatte bulunmuştur: “Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan tutumlardan biri de buradaki erkeklerin kadınlarına gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden daha üstün sayılırlar.”⁸⁵ Avrupalılar da Türk kadınlarının erkekler gibi at binip ok attığını görünce şaşırmışlardır. Joinville, kadın askerler ve avcılar karşısında İbn Arapşah ile aynı tepkiyi göstermiştir.⁸⁶ Sonraki dönemlerde zaman ve mekâna bağlı olarak, farklı kültürler veya inanmış oldukları dinlerin etkileriyle kadınların rollerinde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.

İslam'da kadına verilen değer, Türklerdeki değerle benzer olsa da İslam'ın Türk kadınına kazandırdığı yeni haklar da vardır. Bu haklardan biri, dul kalan kadının kendi iradesiyle yaşamını sürdürme özgürlüğü ile ilgilidir. İslam öncesi Türklerdeki evlilik

⁸¹ Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁸² İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 319.; Necdet Sevinç, *a.g.e.*, s.12.; Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 132-133.

⁸³ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 133.

⁸⁴ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, İstanbul 1971, s. 80.; Gülçin Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

⁸⁵ İbn Battuta, *a.g.e.*, s. 79.

anlayışına göre bir kız evlendiği zaman, yalnız kocasına değil kocasının âilesine de ait kabul edilirdi. Bu durumda kocası ölen bir kadın, baba evine dönemez, bazen büyük kayınbiraderinin hanımı sayılırdı. Eğer kadının kendine ait malı mülkü çoksa, kayınbiraderiyle evlenmeyi reddedebilmiş ancak yine de o haneden ayrılamamıştır. İslamiyet ise kadına, dul kaldığında istediği başka biriyle evlenebilme veya başka suretle koca evinden ayrılabilme özgürlüğü tanımıştır.⁸⁷

İslamiyet'in kabulünden sonraki zamanlarda, karşılaşılan yeni kültürlerin etkisinde Türkler, kadını sosyal hayattan, savaşlardan, erkeğe ait kabul edilen işlerden uzaklaştırmaya başlamışlardır. Mesela; beylik görevinde bulunan veya savaş meydanına varıp kocasını, oğlunu düşman elinden kurtaran kadın figürü⁸⁸ yerini, tüm faaliyetleri ev ile sınırlandırılan kadına bırakmaya başlar.⁸⁹ İslam diniyle beraber gelen Arap, Fars kültürlerinin yanı sıra, Anadolu'ya yerleşme esnasında karşılaşılan Bizans, Roma, Hristiyan ve Yahudilerin kadın telakkilerinin etkisiyle; asırlar boyunca kendi milletinin anlayışı gereği birçok hakka doğal olarak sahip bulunan Türk kadını, gördüğü değer ve saygıyı kaybetmeye başlamıştır. Bu değişim, din kaynaklı olmayıp sosyo-kültürel bir özellik göstermektedir. Problem; tüm bu çevre kültürler ve İslam dini ile aynı zamanlarda karşılaşılmaması neticesinde, bu kültürlerle ait olan görüşlerin, dinin kendi kural ve kaideleriymişçesine adım adım kabul edilmeye başlanmasıdır.

Türk kadını, Müslüman oldukları ilk zamanlarda eski konumunu sürdürmeye devam etmişti. Siyasi, içtimai meselelerde yine söz hakkına sahipti. Eski Türk geleneklerinin etkisinde bulunmaya devam eden Karahanlılar'da da hakandan sonra gelen en yetkili kişi hatundu. Selçuklularda hatunlar saray toplantılarına katılmasalar da, hükümdarlar üzerinde nüfuzları vardı. Mesela; Tuğrul Bey eşi Altuncan Hatun'u dinler ve karar verirken onun fikrini alırdı. Hatunun emrinde bir idari ve askeri teşkilat, kendine ait bir hazine, özel veziri

⁸⁶ Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s. 251.

⁸⁷ Gülçin Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 70.

⁸⁸ Necati Gültepe, *a.g.e.*, s. 128, 143-144, 147.

ve diğerk görevlileri vardı. Sultanlar, sefere giderken genellikle başhatunu veya hanımlarından birini beraberinde götürürdü.⁹⁰

Eski Türk geleneğinin devamı olarak hatunların devlet işleri içerisinde yer alışından huzursuz olan Nizamülmülk, bu kadim sistemi değıştirmek gerektiğini eseri olan *Siyasetname*'de ifade etmiştir. Hatunların etkisiyle çıkarılan fermanların zarara sebep olacağı, evvelden itibaren hükümdarlara zevcelerinin etki ettiğı zamanlarda fitneden fesattan başka bir şey görülmediğı görüşünde bulunmuştur.⁹¹ Nizamülmülk'ün tavsiye ve öngörülerinde mensup olduğı Fars kültürünün etkilerinin olabileceğı gerçeğini göz önünde bulundurmakta yarar vardır. Kadınların devlet işlerindeki tesirinin hep olumsuz sonuçlandığını öne sürmüş olsa da bunun olumlu örnekleri de vardır ki; Türklerde kadının söz hakkına sahip bulunuşu uzun yıllar boyunca uygulanıp bir gelenek halini alırken de devlet yönetilmekteydi. Nitekim erkek veya kadın olsun tüm yöneticilerde insanlık vasfının bir gereğı olarak başarının ve başarısızlığın görülmesi gâyet tabiidir.

Türk-İslam döneminde adı geçen bazı önemli kraliçelerden bahsedilebilir. Altuncan Hatun, eşi Tuğrul Bey Hamedan'da İbrahim Yinal tarafından kuşatıldığı zaman, şüpheli bulduğı bazı devlet adamlarını tutuklatmış, Tuğrul Bey'i kurtarmak için ordunun başına geçip Bağdat'tan yola çıkmış ve Tuğrul Bey'i kurtararak büyük bir hizmet icra etmiştir. Bu başarı hakkında Bar Hebraeus bu hatunun, imparatorluk işlerini idarede çok önemli bir role sahip olduğunu söylemiştir.⁹² Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın eşi Terken (Celaliye) Hatun, devlet idaresinin hemen her safhasında etkilidir. İlim ve edebiyat adamlarını himaye ederdi. Terken Hatun'un işlerini idare etmesi için ayrıca bir veziri vardı. Saray entrikalarına karışmış olan Terken Hatun, Nizamülmülk'ün öldürölüşünde etkili olmuştur. Bir başka önemli kraliçe ise Alaüddin Tekiş'in eşi, Alaüddin Muhammed'in annesi olan Terken

⁸⁹ Asuman Güneş, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁰ Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 499.

⁹¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2017, s. 195.; Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 499-500.

⁹² Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 213.

Hatun'dur. Ayrıca bir tuğrası ve sarayı olup kocası öldüğünde, herkesin şaşkına döndüğü zamanda dahi devletini koruyabilmiştir.⁹³ Kutluğhanlılardan Kutbüddin'in eşi Terken Hatun da, tahtı küçük yaştaki oğlunun yerine on yıl kadar başarıyla yöneterek tarihçilerin takdirini kazanmıştır.⁹⁴

Türk toplumunda meydana gelen değişimin en belirgin şekliyle takip edilebileceği argümanlardan biri, kuşkusuz destanlardır. İslamiyet'in kabulü sonrasına tarihlenen Dede Korkut ve Manas destanları, asırlardır söylenegelen eski dönemlerin de hikâyelerini taşımakta, geçiş döneminde olduğu için hem İslam öncesi ve hem de İslam sonrası Türk milletinin değerlerini yansıtmaktadır. Bu kısımda destanlardaki kadın rolü, geçiş döneminin getirdiği kültürel karmaşayla ve geleneksel düşüncenin uğradığı değişimle, yer yer görülmekte olan kararsızlık bulgularıyla nitelendirilir. Kültürel hayat, yaşam şartlarındaki değişimle yani göçebelikten yerleşik hayata, hayvancılıktan tarıma geçişle beraber farklılaşmaya başlamıştır. Bu yerleşik düzenle birlikte ataerkil yapı daha belirgin hale gelmiş ve kadın algısı değişmeye başlamıştır. Artık kadının at üstünde savaşması, kılıç kuşanması, ok atması, eşine savaş meydanlarında yardım etmesi değil; çocuk doğurması, ev işlerinde ve misafir ağırlamada mahir olması beklenmektedir. Hatta bu da daha sonra değişecek ve kadının sadece genç ve güzel olması beklenecektir. Bu geçiş evresinde destanı anlatan kişi ile asırlar öncesinden itibaren süregelen halk hikâyeleri arasında çelişkiler barınmaktadır. Anlatıcı kendi dönemindeki dinleyiciler için hikâyelerin giriş ve yorumlama kısımlarında bazı değişikliklerde bulunmuş⁹⁵, bu durum da toplumdaki değişimin izlenmesinde etkili bir nüans oluşturmuştur.

Toplumun kadın algısı Osmanlı için de kuruluş yıllarında farklı, klasik dönemde farklı tezahür etmiştir. Osmanlı'nın kuruluş devirlerinde sosyal hayatta kadınlar erkeklerle birlikte etkin roller almışlardır. Mesela, sultan eşleri yabancı erkekleri karşılayabilmektedir.

⁹³ Gülçin Çandarlıoğlu, *a.g.e.*, s. 68.

⁹⁴ Abdülkadir Özcan, *a.g.m.*, s. 500.

⁹⁵ Asuman Güneş, *a.g.e.*, s. 81,83.

Seyyah İbn-i Battuta'ya Orhan Bey'in eşi Nilüfer Hatun ikram ve iltifatlarda bulunmuştur.⁹⁶ Bundan başka, kadınlara ait bir teşkilattan bahsedilebilir. Aşıkpaşazade'nin de eserinde bahsettiği Osmanlı'nın kuruluşu meselesinde rol oynayan dört unsurdan biri olan Bâcıyân-ı Rum, Anadolu Selçukluları devrinde kurulmuş, Osmanlı'nın kuruluş yıllarında da bir süre devam etmiş bir kadınlar teşkilatıdır. Kurucusu, Ahilik teşkilatını kuran Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı olarak bilinmektedir. Kadınların üretimde ve sosyal hayatta etkin olmasını sağlayan Bâcıyân-ı Rum teşkilatının, şâyet uçlarda bulunan silahlı Türkmen kadınlarıyla bağlantısı varsa bu teşkilata askeri bir özellik de eklenmektedir. Bu durumda da kadınların teşkilata girmeleriyle belirli bir eğitime tabi tutuldukları sonucuna varılacaktır. Türk kadınları uç bölgelerde savaşımlara da katılmışlardır.⁹⁷ Moğollar 1243 yılında Tokat'ı ve Sivas'ı almak için geldiklerinde, şehri müdafaa eden Ahilerin yanında Bacılar da savaşmıştır. Şehir Moğolların eline güçlkle geçmiş, kaçan üyeler de örgütlerini ve tüm el sanatları faaliyetlerini köylere taşımışlardır. El sanatlarının meşhur örneklerinden olarak, yeniçerilerin ak börkü ve Selçuk, Başara halıları Bâcıyân-ı Rum'un eserleridir.⁹⁸

4. BATIDA KADIN

Avrupa'da XI. yüzyıldan başlayarak XVIII. yüzyıla gelinceye kadar süregelen bir "büyücü kadın, cadı" imgesi bulunmaktaydı. Bu imgenin kadınlar üzerinden ortaya çıkışı için birden fazla etken gösterilebilmektedir. Bunlardan birisi Hristiyanlık inancında bulunan "günahkâr, şeytanın aldattığı, şeytanla bir olup erkeği zehirleyen kişi" şeklindeki tasavvurdur. Oluşturulan bu imgenin temellerinden birisi de, kadınların şifalı otlar ve kokularla uğraşıp bunu insanların tedavisi için kullanmalarıdır. Hastalıklara şifa bulundukça bunu insanların değil ancak özel güçleri olan birilerinin yapabileceği düşüncesi, bilhassa şifacılıkla uğraşan kadınların cadı olarak suçlanmasına ve

⁹⁶ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 143.

⁹⁷ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 142-144.

⁹⁸ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 152-153.

öldürülmesine sebep olmuştur.⁹⁹ Kadınların cadı ilan edilişlerinde ebelik mesleği de büyük önem arz etmektedir. Anlayışa göre cadıların en çok zarar verdikleri kurbanlar genelde çocuklardır. Bu nedenle ebe-şeytan iş birliği gibi bir düşünce ortaya atılmıştır. Ebelik mesleği, o dönemde erkeklerin aktif olmadığı bir alan olduğu için cadılık suçlamaları da büyük çoğunlukla kadınlara yapılmıştır.¹⁰⁰ Başta bu şekilde ebe ve şifacı kadınların öldürülmesiyle başlamışsa da sonradan cadı olduğu iddiasıyla hemen her suçlama kabul edilmiştir. Bunlar arasında nadiren erkekler de vardır.¹⁰¹ Bu saplantı sebebiyle Avrupa, 1450-1750 yılları arasında %80'i kadınlardan oluşan 60 binden fazla kişiyi imha etmiştir.¹⁰²

Batılı bazı tarihçiler, cadı avının belirli bir bölgeye veya bir ulusa mal edilemeyeceği görüşündedirler. Hristiyanlığın hâkim olduğu ve bilhassa Roma-Katolik Kilisesi'nin etkili olduğu her yerde yani Avrupa'daki tüm ulusları etkileyen bir olay olduğunu iddia etmektedirler.¹⁰³

Ortaçağ Avrupasında kadının evden dışarı çıkması doğru bulunmazdı. Anlayışa göre bir kadın evinden ancak üç kere çıkmalıdır: Vaftiz edildiği zaman, evlendiği zaman ve öldüğü zaman.¹⁰⁴ Batıda kadınların kısıtlanıp ilerleyememeleri konusunu ele alan, bu mağduriyetin kadınların eğitilmesiyle önlenilebileceği fikrini ortaya ilk atan kişi Ortaçağın ilk profesyonel kadın yazarı Christine de Pisan'dır.¹⁰⁵

Batıda, kadına bakışın iyileşmeye başlaması, yakın tarihlere dek mümkün olmamıştır. 1805 yılına kadar bir İngiliz erkeği, karısını satabilirdi. Bu vakte değin kanunlara göre kadın, vatandaş sayılmazdı. Mülkiyet hakları olmadığı gibi kendi kazandıkları mallar üzerinde dahi tasarruf hakları yoktu. İngiltere'de kadın kocasının her

⁹⁹ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 139.

¹⁰⁰ Pınar Ülgen, *Kadınlar ve Cadılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 14.

¹⁰¹ *Aynı eser*, s. 17.

¹⁰² *Aynı eser*, s. 43.

¹⁰³ *Aynı eser*, s. 37.

¹⁰⁴ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s. 138.

¹⁰⁵ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 93.

dediğini yapmak mecburiyetindeydi. Aksi takdirde kocası tarafından sopayla cezalandırılırdı. Fransa’da ise 586 yılında “kadın insan sayılır mı, sayılmaz mı?” konulu toplantılar yapılmış, tartışmalar şu sonuca varmıştı: “Kadın insandır fakat sadece erkeğe hizmet etmek için yaratılmıştır.” XVIII. yy’a gelindiğinde yine kadınların ehliyeti yoktu. Fransa’nın medeni kanunlarında ehliyetsiz görülenler deliler, çocuklar ve kadınlardı. Kadın, velisinin izni olmadan anlaşma yapamazdı. Evli bir kadının kendi kazandığı para üzerinde tasarruf hakkı ise ancak 13 Temmuz 1907’de çıkarılan bir kanunla verilmiş, ancak bu hak, ev ekonomisine katkı sağlamak gibi bir sınırla verilmiş olduğundan, sadece erkeğin lehine bir hak olarak tezahür etmiştir. Kadının lehine görülebilecek haklar ise 1938 yılı itibariyle verilmeye başlanmıştır. Feminizm hareketinin çıkış yeri de Fransa’dır.¹⁰⁶

Kadın tarihinde, toplumların kendi içlerinde yer yer bazı kırılma noktaları olduysa da evrensel manada en belirgin kırılma noktasının “Fransız Devrimi” olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere 18. Yüzyılın son yıllarında Fransa’da halk ayaklanmasıyla mutlak monarşi yönetim şekli değiştirilmiş, Roma Katolik Kilisesi bir dizi reforma zorlanmış, bu hareketin etkileri bütün Avrupa’yı ve dünyayı sarmaya başlamış ve tarihi gidişata bir dönüm noktası olmuştur. Bu harekete kadınlar da kitleler halinde katılmış ve devrimi desteklemişlerdir. Fakat devrim hemen her konuda getirdiği yeniliği, kadınların hak talepleri ve konumlarının değiştirilmesi konusunda getirmemiş, kadınları yok saymıştır. Ayrıca sanayi devrimiyle de kadınları kitlesel olarak üretime katan sistem, kadınlara erkeklerden daha düşük ücret ödemekteydi ve çalışma koşulları da oldukça ağırdı. Kadınlar mücadelelerini sürdürmüşler, haklarını aramaya devam etmişlerdir.¹⁰⁷ Tüm engellere rağmen Fransız İhtilali, kadınların talep ve özgürlük fikirlerini daha fazla duyurabilmeleri için fırsat oluşturmuştur. Fransa’da Kadın Hakları Bildirgesi yayınlanmıştır. 1789’da Grenoble’da krala dilekçe sunulmuş ve kadınlar için oy ve kendini temsil hakkı talep edilmiştir. Bu istek daha sonra tekrarlanırsa da reddedilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca bu bildirgeyi hazırlayıp krala sunan Olympe de Gouges isimli

¹⁰⁶ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 61-62.

¹⁰⁷ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul Kasım 2016, s. 57.

¹⁰⁸ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 93-94.

kadın, yeni anayasaya rağmen hak taleplerinden vazgeçmeyerek “Mademki kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, öyleyse kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir” fikrini savunmuş ve nihâyetinde iki haktan birine layık görülüp oybirliğiyle giyotine gönderilmiştir.¹⁰⁹

Haklarını korumak için ayaklanan gerek kadınların gerekse onları destekleyen erkeklerin bu aşamanın akabinde eğitimin önemini görmeleri, kırılmanın en ciddi safhalarından biri olmuştur. Zamanla bu fikir kadınların, uzun yıllardan beri haklarının yenmekte olduğunun farkına varılmasıyla alevlenmiş olup gerek meydanlarda toplu eylem ve mitinglerle gerekse cemiyet hayatına daha çok katılım sağlamakla, konumlarının hak ettikleri yere taşınması için gayret sarf etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu çabalar nihâyet sonuçsuz kalmayarak bazı hak talepleri gerçekleşmeye başlamıştır. XIX. yy. Batıda, kadınların üniversiteye girmeye başladıkları asır olmuştur, ABD’de kadınlar için üniversite kurulmuştur, aynı yıl Zürih’te de kızlar üniversiteye alınmış, ancak, bu hak uzun sürmemiş, 1881- 1905 yılları arasında üniversite kapıları kadınlara tekrar kapanmıştır. Edinburgh Üniversitesi’nde 1869 yılında kadın öğrenciler protesto edilmiş, İspanya’da ilk kadın öğrenci taşlanmıştır. Fransa’da baroya müracaat eden ilk kadının portresi yakılmıştır.¹¹⁰

I. Dünya Savaşı’nda erkeklerin savaşa gitmesiyle boşalan iş alanlarına yavaş yavaş kadınlar geçmiş olduğu için, bu savaş kadınların iş hayatı hususunda adeta dönüm noktası olmuştur. Kadınların savaş yıllarında üstlendikleri türlü toplumsal görevleri, onlara bazı hakları tanıma konusunda yol gösterici olmuştur. İngiltere, Cambridge, Oxford gibi üniversiteler, ancak bu savaştan sonra kadınlara diploma vermeye başlamıştır. Fransa’da ise bir kadına verilen ilk diploma 1861 yılına tarihlenmektedir. Yine I. Dünya Savaşı yıllarındaki etkili görevlerinden dolayı kadınlara oy hakkı tanınmıştır. 1917 yılında Rusya, 1919’da İngiltere, Almanya, Hollanda, Avustralya, Lüksemburg; 1920’de ABD, 1921’de İsveç ve 1944’te ise Fransa kadınlara oy hakkı tanımıştır.¹¹¹

¹⁰⁹ Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 56.

¹¹⁰ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 95-96.

¹¹¹ *Aynı eser*, s. 96.

Hemen her ülkeden kadınlar önlerindeki engellere, ülkelerindeki duruma ve kendi konumlarına göre başkaldırmışlar, her yerde farklı tezahür eden hak taleplerinde bulunmuşlardır. Kadın işçiler düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma şartlarının ağırlığına; burjuva kadınlarsa ekonomik ve siyasal haklardan yoksun oluşlarına karşı çıkmışlardır. İngiltere’de hareket orta sınıfın önderliğinde oy hakkı talebine bürünürken, Fransa ve Almanya’da işçi sınıfı kadınları ön plana geçmişler, ABD’de ise kölelik karşıtı hareketle beraber tezahür edip 1866’da sadece siyah erkeklere hakkı tanınmasından sonra bağımsızlık kazanılmıştır. Bu hareket her ne şekilde olursa olsun, kadının erkeğe göre konumunu sorguladığı, onu kısıtlayan, aşağılayan geleneksel idelerden kurtulmaya çalıştığı bir özgürlük hareketiydi.¹¹²

¹¹² Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 57-58.

1. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI KADINININ DURUMU VE KADIN DERGİLERİ

Osmanlı Devleti, batıdaki gelişmelerin hızına yetişebilmek için gayret sarfetmiştir. 3 Kasım 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayun’u (Tanzimat Fermanı) ilan etmiş, Osmanlı’daki kurumlar ve sosyal ortam yeni bir döneme girmeye başlamıştır. Bu anlamda batıda cereyan eden kadın hareketleri ve elde ettikleri bazı haklar, Osmanlı tarafından izlenilmiştir. Batılı kadının istekleriyle tam olarak aynı olmamakla birlikte Osmanlı kadını da bazı konularda hak talep etmeye, bazı şikâyetleri basın aracılığıyla dile getirmeye başlamıştır. Devlet ise bilhassa eğitim üzerine yoğunlaşmış, bu dönemde kadınlar için bazı okullar açtırmış, basılacak dergilere izin verip yer yer destekleyerek bu yoldaki gelişime ehemmiyet verdiğini göstermiştir. Osmanlı kadınının, modernleşme süreci öncesinde mevcut bulunan konumunun incelenmesi de, yenileşme döneminde atılan adımların ve gelinen noktanın izahı açısından mühimdir.

1.1. OSMANLI’DA KADININ EĞİTİMİNE GENEL BAKIŞ

1.1.1. Tanzimat Öncesinde Kadının Eğitimi

Osmanlı’da eğitim-öğretim, bazı görüşlere göre modernleşme öncesinde yok denecek kadar azdır. Bu anlayışın ortaya çıkış sebebi, o yıllarda yetişen aydınların, ülkenin geri kalmışlığını kadınların eğitimsiz oluşlarına bağlayan fikirleri olabilir. Dönemin aydınlarının asıl vurgulamak istediği kadınların hiç eğitim görmedikleri değil, onların aldığı eğitimin yetersiz olduğudur. Dolayısıyla bu yöndeki yorumlarıyla, kadınları eğitime daha fazla teşvik etmek istemişlerdir. Zira her toplum gibi dönemin ihtiyaçlarına uygun bir eğitim şekli Osmanlı kadınları için de söz konusudur.¹¹³ Osmanlı’da öğretim her zaman

¹¹³ Fatma Şensoy, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Eğitimi”, *Harf Harf Kadınlar*, Ed. Nazife Şişman, Klasik, Birinci Basım, İstanbul Mayıs (2008), s. 81.

özendirilen bir şeydi. Bir Müslüman bir cami yaptırmak isterse mutlaka yanına bir okul yaptırmalı; şâyet cami çok mühimse ayrıca bir kitaplık ve yoksulların faydalanabilmesi için bir aşevi açtırmalıydı.¹¹⁴

Eğitimin ilk basamağı sıbyan mektepleriydi. Bu okullar hemen hemen tüm mahallelerde tüm köylerde vardı. Ekseriyetle camilere bitişik olarak, bazense camideki bir köşede bulunurdu.¹¹⁵ Sıbyan Mektepleri (darü't-talim, muallimhane, mahalle mektebi, taş mektep diye de anılır), Osmanlı'da hayırseverler tarafından vakıf kurumu içinde oluşturulmuş okullar olup buraya kız ve erkek çocukları eğitim almaya gelirlerdi. Mahalle imam ve müezzinleri dışındaki kişiler de muallim veya kalfa olabiliyorlardı. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'da ilk darü't-talimi açtığında “talim-i kelam-ı kadim ve Kur'an-ı azim” okutulmasını istemiştir. Hocaların müsamahakâr ve kibar olmaları, çocukların ve gençlerin talim ve tediplerine salâhiyetli olmaları gerekmektedir. Hocalar ücretlerini vakıflardan almış, ayrıca vakıf gelirlerinden öğrencilere burs ve giysiler verilmiş, talebelerin kederlerini dağıtmak onları eğlendirmek için “seyr-i baha” adıyla geziler düzenlenmiş ve masrafları da yine vakıflardan karşılanmıştı. Çocuklar mektebe başlamadan evde hazırlıklar yapılır, yeni giysiler, hediyeler alınır, âmin alayı, bed-i besmele gibi törenler düzenlenir; kısaca çocuğun mektebe iyi bir şekilde başlaması için teşvik edici bazı hareketlerde bulunulurdu. Din bilgileriyle beraber sülûs ve nesih hatları da talim ettirilirdi. Evliya Çelebi XVII. Yüzyılda sadece İstanbul'da 1993 tane sıbyan mektebi olduğunu kaydeder. Yine XVI. yüzyılda bütün Anadolu'yu gezmiş bir Fransız seyyah da her köyde mutlaka bir mektebe rastladığını ifade eder. Sıbyan mekteplerindeki tahsil süreleri her çocuğun gelişimine göre değişmekle birlikte zekâsı, çalışkanlığı ve okunması gereken kitapların bitirilmesiyle ilgilidir. Genel olarak 4 yıldır. Erkeklerin başlama yaşı 7 ve kızlarınki ise 6'dır. Kızlara ait sıbyan

¹¹⁴ Eugene Morel, *Türkiye ve Reformları*, Türkçesi: S. Belli, Süreç, Birinci Baskı, İstanbul Haziran 1984, s. 178.

¹¹⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000- M.S. 2015*, Pegem Akademi, 27. Baskı, Ankara Şubat 2015, s. 88.

mekteplerinde medrese mezunu olmadıkları halde *Subha-i Sıbyan* ve *Tuhfe-i Vehbi* gibi risaleleri özel olarak okumuş yaşlı kadınlar muallimelik yapmışlardır.¹¹⁶

Tanzimat öncesinde kızların eğitimleri genellikle basit düzeyde eğitim veren sıbyan mektepleriyle nihayete erer, bazıları ise bu okulu tamamlamaya dahi fırsat bulamazdı. Çünkü öğretmenler erkekti ve namahrem olduğu düşünülerek okul ortamından alınıp ev işlerinde mahir, kocasına sadık, iffetli, temiz birer eş ve anne olmaları için yetiştirilirdi. Sadece durumu iyi olan üst düzey görevlere sahip ailelerin kızları sıbyandan sonra çeşitli eğitim süreçlerine dâhil olabilmekteydi. Bu kişiler babaları tarafından eğitilmenin yanında “Hocahanım” adı verilen özel hocalar vasıtasıyla da iyi eğitim alabilme imkânına sahipti.¹¹⁷ Yine sıbyan mektepleri temeli üzerine alınan eğitimler arasında kadın mektepleri vardı. Bu, zamanında iyi okumuş kendisini geliştirmiş bazı hanımların kendi evlerini mektep haline getirerek burada kızlara eğitim verdikleri bir okul şekliydi. Burada kızlar okuma tekniğinden başka yazıya da yönelerek hüsn-i hatla levhalar yazarlar, musiki öğrenirlerdi. Bu mektepleri açan hanımlar kendilerinden sonra da eğitimin devam edebilmesi için kendilerinin yerine geçecek bir namzet hanım da yetiştirmekteydiler. Durumu iyi olanlar çocuklarına konaklarında eğitim verdirmişlerdir. Arapça ve Farsça öğretilmiş, ilmi derslere ağırlık verilmiştir. Kimi zaman da zorunlu eğitimini tamamlayan kız çocukları el becerileri gelişsin, çeyiz hazırlasın ve ev hanımlığına hazırlansın diye bir ustanın yanına çırak olarak gönderilmişlerdir. Yine tabibe hanımlar tarafından tedavi usulleri, tıp bilgileri anadan kıza şeklinde öğretilmiştir.¹¹⁸ Ayrıca tekke ve zaviyelerde mürşide hanımlardan eğitim alma imkânına sahip olabilen kadınlar da vardı.¹¹⁹

¹¹⁶ Fatma Şensoy, *a.g.m.*, s. 81-83.

¹¹⁷ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 21-22.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Şensoy, *a.g.m.*, s. 83-87.

¹¹⁹ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 164.

1.1.2. Tanzimat Döneminde Kadının Eğitimi

Klasik dönemdeki dini ağırlıklı eğitim şekillerinin ardından modernleşmenin etkisiyle beraber teknik bilgileri de eklemek istediği eğitim alanında bazı değişikliklere gitmek isteyen Osmanlı Devleti, modern tarzda okullar kurmaya başlamıştır. Yeni eğitim kurumları, dini eğitim kurumlarının yanında ve onlar aleyhinde gelişme sağlamaya başlamıştır. Osmanlı toplumundaki bu yeni laik eğitim sistemi, gayrimüslimler açısından da kilisenin protestolarına rağmen benzer şekilde gelişim göstermiştir.¹²⁰

1840 yılının sonlarına doğru, Erken Tanzimat döneminin resmi ideoloğu olarak kabul edilen Sadık Rifat Paşa, kızlara eğitim verilmesi lüzumu üzerinde durmuş; bireysel olgunluk ve hüsn-i terbiyenin kızlar için bir zorunluluk olduğunu, ayrıca anne adayları olarak yeni yetişecek neslin dini ve ahlaki terbiyesinin kızların elinde bulunduğunu ve bu sebeplere binaen onlara verilecek eğitimin millet ve insanlık adına büyük hizmet olacağını vurgulamıştı. Bu düşünce, Tanzimat devlet adamlarının dikkate aldığı bir mevzu olmuş, kızların eğitimi devlet eliyle düzenlenmeye ve geliştirilmeye başlanmıştır.¹²¹ İmparatorluk mali kriz içerisinde bulunmasına rağmen kızların eğitimi konusunu ertelememiştir. Bu duruma gelecek nesiller açısından, bir nevi uzun vadede elde edilecek siyasal kazanım olarak baktığı düşünülebilir.¹²²

1.1.2.1. Sıbyan ve İbtidai Mektepleri

Osmanlı Devleti, klasik dönem algısını Tanzimat ile değiştirmeye başladığında kadınların eğitim ve kanunlarında da değişikliğe gidilmesi gerekliliği doğmuştur. Tanzimat döneminde Abdülmecid'in hazırladığı 1845 tarihli Hatt-ı Hümayun ile sıbyan mekteplerinde yapılan düzenlemeler neticesinde, sıbyan mektepleri 4 yıla çıkmıştır. Ancak

¹²⁰ Fatma Şensoy, *a.g.m.*, s. 87.

¹²¹ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, sayı: 10, (2000), s. 225-226.

¹²² Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 236.

Osmanlı'nın tüm tedbirlerine rağmen parasızlık ve hocasızlık nedeniyle alınan yeni kararlar uygulanamamıştır.¹²³

Sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin yapısı ve müfredatına dair en eski ve mühim verilerin 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde bulunduğu görülmektedir. “Sıbyan mektebi” tabiri kullanılsa da aslında sözü edilen kurumların modern ve reforme edilmiş yeni kurumları karşıladığı anlaşılan bu ilkokullarda eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmişti ve kızların mekteplerindeki ders programı erkeklerinkiyle aynıydı. İlaveten kızlara biçki dikiş dersleri eklenmişti. Ayrıca nizamnamede erkekler ve kızlar için yaşların belirlendiği görülür. Buna göre; erkekler için okula başlama yaşı 7 iken, kızlar için 6'ydı. Kızlar için okula devamlılığın mecburi tutulmuş olduğu görülmekte olup okula gelmeyen kızların ailelerine mahalle muhtarından veya köy ihtiyar meclisinden bir müdahale gelebilecekti. Nizamname, taşra açısından ayrıca önemi haizdir, ilk defa kız okullarının neye göre açılacağı belirlenmiştir.¹²⁴ Bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa birisinin kızlara ayrılacağı görülmektedir. Ancak kızlar için henüz mektep açılmadıysa kızlar da erkeklerin gittiği sıbyan mekteplerine gidecekler, fakat farklı saatlerde okutulacaklardı. Kız Sıbyan Mektebi öğretmenlerinin kadın olması istenmekle beraber onlar yetişinceye dek yaşlı ve tecrübeli, iyi ahlak sahibi erkek hocalar derslere gireceklerdir.¹²⁵

Sıbyan mekteplerinin eğitim müfredatlarında ise Osmanlı'nın İslami yönleri ile batı tasavvurlarını birleştirmek istediği göze çarpmaktadır. Bu eğitimler, ilk medreseler sayılacak eski tip eğitim kurumlarında da okutulan derslerdi. Ancak zamanla dünyevi derslere batıcılığın da etkisiyle ağırlık verilmeye başlanmıştı. Okutulan dersler ise alfabe, Kur'an-ı Kerim, Ahlak, Yazı, Hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya ve Muallimat-ı Nafia (Faydalı Bilgiler)'di.¹²⁶

¹²³ Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, Ötüken, İstanbul 2015, s. 25.

¹²⁴ Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 226.

¹²⁵ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 25-26.; Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 227.

¹²⁶ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 26.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, ilköğretilere yeni bir usul getirmeyi amaçlamış; fakat usul-i atika denilen eski eğitim sisteminin devamına sıbyanlarda müdahale edilmemiş, bunun yerine dünyevi derslere ağırlık veren usul-i cedidin uygulandığı ibtidailer açılmıştı.¹²⁷ II. Abdülhamid döneminde sıbyan mekteplerinin yerini ibtidai mektepleri almıştı. İbtidailerin programında Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Tecvid, Kavaid-i İmla, Hesap, Coğrafya, Tarih, Kıraat-ı Türki, Sülüs ve 1882-83 yılında ilave olarak Elifba-yi Osmani, Malumat-ı İbtidaiye, Tâdâd ve Terkim, Sarf-ı Osmani gibi dersler okutulmuştu.¹²⁸

Sultan Abdülhamid devri, kızların eğitim hayatı açısından ayrıca önemli bir yere sahiptir. Kendisine kızların eğitimini kısıtlamak gerektiği yönünde öneriler gelse de o, bunları dikkate almamıştır.¹²⁹ Ona göre gelecek neslin yetiştirilmesi, ilk eğitimcileri olan annelerinin ellerindeydi, bu yüzden kadınların eğitilmeleri elzemdi. Döneminde kadınların eğitilmeleri için önemli adımlar atılmıştı. Daha önce 1847 yılındaki talimatnamede, hocasızlık ve parasızlık nedeniyle istenildiği düzeyde uygulanamasa dahi kız ve erkek çocuklarına getirilmiş olan ilköğretim zorunluluğu, 29 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 14. maddesinde yer alan "*Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*" hükmüyle tekrar edilmiş ve anayasa maddesi haline getirilerek cinsiyetler arasında ayrım yapılmaksızın eğitim hakkı bütün çocuklara hukuken sağlanmış olmuştur. Daha önce 1868 yılında da *Sıbyan Mekteplerinin Islahatına Dair Nizamname Layihası* ve 1869 Nizamnamesi ile zikredilmiş olan ilköğretim zorunluluğu, Kanun-ı Esasi ile nihayet yasal hale getirilmişti.¹³⁰ Aynı durum Avrupa ülkelerinde de bu dönem kanun haline gelmiştir.¹³¹

1881-82 yılı İstanbul'da sıbyan mekteplerinde okuyan kızların sayısı 3819 olup erkek sıbyan talebelerinin 5718 kişilik nüfusuna oranı yaklaşık 3/5'tir. Ancak bu oran daha

¹²⁷ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 23.

¹²⁸ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 27.

¹²⁹ Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 229.

¹³⁰ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 24, 89, 91.

¹³¹ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 27.

sonraki yıllarda kız öğrencileri aleyhinde değişmeye başlamıştır. 1906-07 yıllarında ülke çapında erkek ibtidaisi resmi ve hususi olarak toplam 4659 iken, kız ibtidaisi 349'dur. Karma ibtidai ise 5073'tür. Bunun sayısının diğerlerinden fazla oluşu, çocuk yaştaki bu iki cinsin henüz birbirinden ayrılmasına pek de lüzum görülmemesidir. Aynı yıllarda gayrimüslim ve yabancı okullarında da kız ve erkek ayrımı yapıldığı görülmektedir. Bu durumun sadece Osmanlı'ya özgü olmayıp o dönemdeki dünyanın genel algısının bu minvalde olduğu anlaşılmaktadır.¹³²

1.1.2.2. Kız Rüşdiyeleri

Kızlara ortaokul imkânı ilk olarak Tanzimat devrinde sağlanmıştır. 6 Ocak 1859 tarihinde Sultanahmet semtinde Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açılmış oldu.¹³³ Fakat kızlar için açılan bu okula karşı halk, pek istekli değildi. Çünkü okulun hocaları erkekti ve bu durum beraberinde hanım hoca yetiştirilmesi lüzumunu getirmişti. Nitekim sıbyan ve rüşdiyelere hanım hoca yetiştirilmesi için 1870'te kadınlara öğretmen okulu olarak Darülmuaallimat açılacaktır.¹³⁴

1869 Nizamnamesi'ne göre büyük şehirlerin hepsinde bir kız rüşdiye mektebi açılacaktı. Kız rüşdiyeleri ilk olarak İstanbul'dan başlayacak ve zamanla diğer merkezlere yaygınlaştırılacaktı. Öğretmenler de kadın olacak fakat açık kalması halinde erkek hocalardan faydalanılacaktı. Eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmişti.¹³⁵ Bu kurumlar her tarafa açılmak istendiyse de Abdülhamid dönemine dek başarılamamıştır.¹³⁶

Kızlar için rüşdiyenin açılmasıyla pek çok devlet talimatnamesinde, fikri yazıda, edebi eserlerde kadınların eğitilmesinin gerekliliği üzerine fikirler ilk defa beyan edilmeye başlanır. İlmî kadına da erkeğe de farz olduğu, devletin ilerlemesi, halkın huzur bulması

¹³² Aynı eser, s. 29-31.

¹³³ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 22.; Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 31.

¹³⁴ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 22.

¹³⁵ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 31-32.; Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 227.

¹³⁶ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 32.

için maârifin şart olduğu üzerinde durulmuştur. Bu okullarda okuma, hitabet, din dersleri, coğrafya, tarih, hesap gibi dersler okutulacaktır.¹³⁷

İlk kız rüşdiyesinin açıldığı 1859 tarihinde İstanbul'da 13 erkek rüşdiyesi bulunmaktaydı. İlk açılan kız rüşdiyesindeki öğretim kadrosu 2 erkek ve 1 nakış hocasından ibaretti. 1872 tarihine kadar kayıtlarda yalnızca bir kız rüşdiyesi bulunurken bu tarihte 8 kız rüşdiyesinin adından bahsedilmektedir. Aynı yıl Beşiktaş İnas Rüşdiye Mektebi'ne Fatma Hanım müdüre olarak tayin edilmiş olup kendisi kız rüşdiyelerinde idarecilik yapan ilk kadındır. Derslere giren ilk hanım hocalar ise şöyledir: Muallime-yi evvel Fethiye Hanım, muallime-yi sani Münire Hanım, riyaziye hocası Fatma Nigar Hanım. Bu hanımlar Darümuallimat'tan mezun olan ve eğitim tarihimizde görev alan ilk hanım hocalardır.¹³⁸ Derecelendirme ise okutulan derslere göre ayrılırdı: Muallime-yi evvel Arapça, Farsça ve riyaziye derslerini, muallime-yi sani ise yazı dersini verirdi.¹³⁹

1893-1908 tarihine kadar rüşdiyelerde kadın öğretmen görevlendirme işi muhtemelen tamamlanmıştır. Kayıtlarda kız rüşdiyesindeki hocalar arasında erkek hoca isimlerine rastlanılmamaktadır. Bu tarihte artık İstanbul'daki kız rüşdiyelerinin bütün hocaları kadındır.¹⁴⁰ Kız rüşdiyelerinin açılması, kızlara kamusal alanda etkin olma imkânını sağlayan önemli bir adımdır.¹⁴¹

Her ne kadar önemli adımlar olsa da nizamnamenin çizdiği kız ilk ve ortaokul modelleri, mali sıkıntılar ile yeterli sayıda nitelikli kadın öğretmen yetiştirilememesi sonucu, tasarlanan programları ve müfredatı tam olarak uygulayamamıştır. Erkek okulları

¹³⁷ Fatma Şensoy, *a.g.m.*, s. 89.

¹³⁸ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹³⁹ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 182.

¹⁴⁰ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 36-37.

¹⁴¹ Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 226.

için yeterli ölçüde mali kaynak bulamayan devletin kız okulları için kaynak tahsis edebilmesi mümkün değildi.¹⁴²

1.1.2.3. Kız İdadisi

Kızlar için ilk idadının II. Abdülhamid döneminde, Münif Paşa'nın nazırlığı sırasında 13 Mart 1880'de açıldığı söylenmekteyse de; bu görüşün dayandırıldığı Mahmud Cevad'a ait kaynakta açılan yeni okulun idadi olduğu yazmamaktadır.¹⁴³ Babıali caddesindeki bir konakta açılan kız okulu, Avrupa okullarının seviyesinde eğitim vereceğini duyurmuş olduğundan idadi olarak değerlendirilmiştir. Okul için kiralanan bu konakta Türkçe, Tarih, Coğrafya, Hesap dersleriyle beraber Fransızca ve diğer bazı yabancı diller, müzik, hüsn-i hat, eliş ve ev işleri dersleri de verilmekteydi. Lakin ilgisizlik nedeniyle okul iki sene sonra kapandı. Bunun temelinde, Osmanlı halkının o yaşa gelecek kızlarını evlendirmeleri ve okutmak isteyenlerin ise bu okul yerine kız öğretmen okulunu tercih etmeleri yatmaktadır. İlk kız idadisi olarak açılan okul ise 1911'de, Darülmuallimat'ın çıkan bir yangında yanması üzerine, okulun teşkilatının inas idadisine dönüştürülmesiyle vukua gelmiş, ancak onun da ömrü uzun olmamış, idadi iki yıl sonra, diplomaların mezunlarına aynı imkânları sağlıyor oluşundan dolayı sultaniye dönüştürülmüş¹⁴⁴, İstanbul İnas Sultanisi adını almıştır. Daha sonra Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın yaptırdığı binaya taşınmasıyla adı, Bezm-i Âlem İnas Sultanisi olacaktır.¹⁴⁵

1.1.2.4. Ebe Mektebi

1842 yılında hükümete verilen bir tahrirle Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursları açılmıştır. Osmanlı'da sağlık bilgilerini kadınlar tamamen etraflarından öğrenmekteydi ve bu konuda kadınların toplu olarak eğitilmesi ilk kez bu dönemde düşünülmüştür. Tatbikat

¹⁴² Aynı makale, s. 227-228.

¹⁴³ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 232, 129d.

¹⁴⁴ Aynı eser, s. 232-233.

¹⁴⁵ Aynı eser, s. 243.

dersleri haricindeki bazı dersler erkeklerden alınıyordu. İlk mezunlar 1845 yılında verilmiş ve bunlar diplomalarını Padişah huzurunda almışlardı.¹⁴⁶ Bu mezunların 10'u Müslüman, 26'sı gayrimüslim kızlardı. Okulda iki Avrupalı ebe bulunmaktaydı. Eğitim için resim ve maketler kullanılıyordu.¹⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda mesleki anlamda ilk mezun hanımlar, Ebe Mektebi mezunları kabul edilmektedir.¹⁴⁸

1.1.2.5. Kız Sanayi Mektepleri

Kızların sanayi alanında eğitimleri yani el becerilerini teknik olarak geliştirmek için ilk temeli, Midhat Paşa'nın 1864'te açtığı ordunun dikim ihtiyacını karşılamak üzere yetim kızlar için açtırmış olduğu Islahhane oluşturmaktadır.¹⁴⁹ Kız Sanayi Mektepleri'ne başta sadece yetimler alınmakta ve her türlü giderleri devlet tarafından karşılanmaktaydı. Bu sayede bu kızların başkalarına muhtaç olmadan üretici konuma geçirilmeleri amaçlanmıştır.¹⁵⁰

Kız sanayi mekteplerinin sayısı II. Abdülhamid devrinde arttırılmak istendiyse de maddi sıkıntılar sebebiyle bu gayeye erişilememiştir. Zira bu mekteplerin masrafları diğerlerinden daha fazladır.¹⁵¹ Ancak özel kız sanayi mekteplerinin açılmasına izin verilmiştir. Örneğin; İngiliz Sefiri Stardford'un eşi Elize tarafından açılmış kız sanayi mektebinin vakıf kuralları gereğince vergiden muaf tutulması gerektiği söylenmiştir. Ayrıca bu mektepler giyim kuşamın Avrupâileşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu mekteplerde yetişen kızlar ister istemez Avrupai giyime dair yönlendirildikleri için hem Avrupa tarzı giysilerin dikimini hem de onları giyerek toplum arasında daha büyük bir hızla yaygınlaştırılmasını sağlamışlardır.¹⁵²

¹⁴⁶ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁷ Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 225.

¹⁴⁸ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁴⁹ Aynı yer.

¹⁵⁰ Aynı eser, s. 51.

¹⁵¹ Aynı eser, s. 53.

¹⁵² Fatma Şensoy, *a.g.m.*, s. 92-93.

1.1.2.6. Darülmuaallimat

Mesleki temelin başı sıbyan olduğu gibi sonu da üniversitelerdir. Sıbyan mekteplerinde başlayan eğitim sürecini üniversite düzeyinde imkân ve hak tanındığı zaman tamamlamak isteyen kadınlar da mutlaka olacaktır. Bu bağlamda bir Darülmuaallimat'a yani kadın öğretmenler yetiştirecek okula olan ihtiyaç Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde belirtilmiş ancak bir yıl sonra 1870'te açılmıştır. Saffet Paşa açılış konuşmasında İslam'ın kadınların eğitilmesine karşı olmadığına ve yeni neslin iyi yetiştirilebilmesi için kadınların eğitilmesinin elzem olduğuna vurgu yapmıştır. Darülmuaallimat, sıbyan ve rüşdiye mekteplerine kadın hoca yetiştirecekti. Bu bağlamda sıbyan hocalığı için öğrenim süresi iki yıl iken, rüşdiye için üç yıl olarak belirlenmiştir. İhtiyacı olanlara öğrenim süresi boyunca maaş bağlanmakta ve buna mukabil mezun olduktan sonra beş yıl mecburi hizmet görmeleri beklenmekteydi.¹⁵³ Darülmuaallimat, Osmanlı halkının kızların okutulması meselesine sıcak bakmamasının önüne geçilmesi, kızlarının erkek hocalardan değil kadın hocalardan ders alacak olmalarıyla şevklerinin artırılması sebebine binaen kurulmuştur.

32 kişiyle eğitime başlayan Darülmuaallimat ilk mezunlarını 1872-73'te vermiştir, bunların sayısı toplam 20'dir. Ancak daha sonraki yıllarda mezun sayısı giderek azalmış, 1876'da 5 kişiye kadar düşmüştür. Daha sonraki yıllarda da eğitimde bulunan öğrenci sayısına göre mezun sayısı düşük olmaya devam etmiştir. Bu durum öğrencilerin çeşitli sebeplerle okuldan ayrıldıklarını düşündürmektedir.¹⁵⁴

Sadece İstanbul'da açılmış olan Darülmuaallimat, bütün imparatorluk bünyesindeki kız ibtidai ve rüşdiye mekteplerine öğretmen sağlama konusunda tabii olarak yetersiz kalmıştır. Kadın öğretmenlerin eksikliği nedeniyle, taşralarda bu açığı kapatmak için bazen yaşlı ve ahlaklı erkekler, bazense İstanbul'dan gönderilen subay veya bürokratların eşleri hocalık yapmışlardır. Bu durum ise rüşdiye eğitiminin belirli bir standartta

¹⁵³ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹⁵⁴ *Aynı eser*, s. 56,59-60.

yürütülememesine sebep olmuştur. Bunlara ilaveten bazen de iyi eğitim görmüş birkaç dil bilen Hristiyan kadınlar hocalık vazifesini üstlenmişlerdir ki bunlarınsa, müfettişlerin gözlemlerine göre, “terbiyye-i milliye-i Osmaniyye ile olan alakaları hiç mesabesinde” idi.¹⁵⁵

Darülmuallimat’ın Osmanlı hanımlarının eğitim öğretim hayatındaki önemi büyüktür. Kız ilk ve ortaokullarına öğretmen yetiştirme amacından başka; öğrenim süresince burs almayan öğrenciler, öğretmenlik yapma zorunda tutulmadığından, meslek düşüncesinde bulunmayan kadınların dahi üst düzey bir eğitim görmelerini, dolayısıyla Osmanlı toplumunda kültürlü kadınların yetişmesini sağlamıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde açılacak olan İnas Darülfünununa (Kız Üniversitesi) öğrenci kaynağını yine Darülmuallimat oluşturmuştur.¹⁵⁶

Rüşdiyelerin devamını sağlamak maksadıyla kız öğretmen okulunun açılmasına ihtiyaç duyulmuş ve böylelikle hanımlar için bir meslek kapısı icra edilmiştir. Daha önce açılan Ebe Mektepleri hariç tutulursa, Türk kadınının resmi olarak çalışma hayatına ilk girişi eğitim alanında olmuştur, denilebilir.¹⁵⁷ Buradan mezun olanlar direkt tayin edildiğinden, kadının çalışmasının devlet eliyle tasvip edildiği sonucuna varmak mümkündür. Ebe mezunların ise resmi olarak istihdam edildiğine dair bilgi mevcut değildir. Tanzimat devrinde başlatılan bu hareketlerin meyveleri, daha çok Meşrutiyet döneminde alınmaya başlayacaktır.¹⁵⁸ Kızlar için eğitim veren ibtidailer, kız sanayi mektepleri ve Darülmuallimat; II. Meşrutiyet döneminde daha da gelişerek kızlara yeni orta ve yüksek dereceli okul imkânları sağlamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 233-234.

¹⁵⁶ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 182.

¹⁵⁷ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 61-62.; Selçuk Akşin Somel, *a.g.m.*, s. 237.

¹⁵⁸ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 61-62.

¹⁵⁹ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 24.

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma yolunda kız mektepleri ve eğitimi meselesinin tipik batı tarzında başladığı, başlarda kızların belli mesleklerin dışına çıkartılmadığı ve okullarında kadın işleri olarak görülen dikiş, nakış ve ev işleri üzerine terbiye ve talim aldıkları görülmektedir. Maarif hakkında düzenleme ve nizamnamelerin batı kaynaklı olduğu düşünülürse bu dönemde batıda da kızların hemşirelik, tabiplik, terzilik ve muallimlik gibi meslekler edinebileceği düşünülmüştür. Zaman içerisinde kadınlar, dönemindeki erkek yöneticilerin de destek ve teşvikleriyle örgütlenmiş, sosyal toplumda iş kolları içerisinde artarak ve kariyer yelpazesini genişleterek ilerlemiştir.

1.2. OSMANLI'DA KADININ HUKUKUNA GENEL BAKIŞ

Osmanlı kadını, batı kadınına oranla bir takım haklara sahiptir. Olumsuz örnekleri bulunsa da standart bir Osmanlı kadını gerek evinde gerekse dışarıda saygı gören, anneliğiyle ise kıymeti bir kat daha artan bir konumda bulunmaktaydı. Haklarını batıdaki hemcinsleriyle karşılaştırmak gerekirse, en ziyade bulundukları hane içi hayatına da bir nebze uzanmak gereklidir.

Osmanlı toplumunda her ne kadar ailenin reisi erkek olsa da evin hâkimi kadındır ve hanedeki her birey onun sorumluluğu altındadır.¹⁶⁰ Claude Farrere şöyle söylemektedir:

“Türk kadınları hiçbir zaman değişmeyecektir. Çadır artık eve dönmüştür. Ama türk kadını yine aynıdır. Daima kraliçedir. Âile içinde daima eşit hakları vardır.”¹⁶¹

Castellan seyahatnamesinde şunları kaydeder: “Türkler başkalarının kadınlarına azami derecede hürmet ederler ve gezinti yerlerinde rastladıkları kadınlara gözlerini dikip bakmayı haram sayarlar.” Lady Craven de “Türklerin kadınlara karşı olan muameleleri

¹⁶⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018, s. 7.

¹⁶¹ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 278.

bütün milletlere örnek olmalıdır” derken¹⁶²; İngiltere Büyükelçisi Mr. Porter ise şöyle demektedir:

“...Bir Türk erkeği için hiddetlenip kadına el kaldırmak kadar ayıp bir şey yoktur. Genelde hiddetlendiği zaman kadının yanından çekilip gider.”¹⁶³

D’ohsson kadına kötü muamele edilmesi neticesinde bunun cezasız kalmayacağını şöyle ifade etmektedir:

“Kadına kötü davranan kimse, mevkii ve dini ne olursa olsun cezasız kalmaz. Çünkü din, (İslamiyet) bütün kadınlara hürmet edilmesini emreder. Bu bakımdan polis olsun, hâkimler olsun, bir kadına kötü muamele edenlere karşı çok sert davranırlar.”¹⁶⁴

Bu konuda dediğimiz üzere bazı istisnai haller de mevcuttur. Eşlerinden kötü muamele gördükleri konusunda mahkemelere birçok şikâyetle bulunan hanımlar da vardır.¹⁶⁵ Mahkemeler de genellikle kayıtsız kalmamaktadırlar. Bunun bir örneği, karısının kendisine kötü muamele edildiği şikâyeti üzerine Meclis-i Vâlâ tarafından cezalandırılan bir memurun kayıdır. Bu gibi davaların en yüksek temyiz mahkemesi sayılan Meclis-i Vâlâ’da görülmesi hukuk tarihimiz açısından önemli bir husustur.¹⁶⁶

Osmanlıda herhangi bir kadın, şikâyeti olduğu zaman bizzat mahkemeye başvurma ve hakkını savunabilme özgürlüğüne sahipti. Yasalarda bu hakka sahip bulunuluyor ise de bunun ne derece uygulandığı konusu ise tartışmalıdır. Zira kendileri yerine bir vekil tayin edip onları gönderme eğilimi de mevcuttur. Buna dair verilen bir örnekte, Fatma isimli bir genç kız, babasının, kendisini istemediği biriyle evlendirmeye kalktığı konusundaki şikâyetini mahkemeye Mevlüt isminde bir erkek aracılığıyla bildirmiştir. Bu şekilde vekil

¹⁶² Aynı eser, s. 276.

¹⁶³ Aynı eser, s. 275.

¹⁶⁴ Aynı eser, s. 276.

¹⁶⁵ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 90.

¹⁶⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, Dokuzuncu Basım, İstanbul, Ocak 2009, s. 126.

tayin edilmesi yaygındır.¹⁶⁷ Esasen Osmanlı hukukunun temellerinin dayandığı şer'i (İslam hukuku) ve örfi (geleneğe dayalı) hukuk kadınlara geniş haklar sağlamasına rağmen, uygulamada ataerkil anlayışın galip gelerek kadınları tabii haklarından mahrum ettiği söylenebilir. Bu durumun oluşmasında; toplumun, kadınları küçüklüklerinden itibaren erkeğin hizmetçisi olmak için yaratıldıklarına inandırmaya çalışan sözlerin etkisi olduğu düşünülebilir.¹⁶⁸ Kadınlar belki bu fikri kabullendikleri için hak arayışına girmemişler ve belki de verilen haklardan bîhaber olup hal-i pürmelalleri hakkında şikâyet edecek bir merci bulamamışlardır.

Yine de kendi işlerini gören kadınların varlığından bahsetmek de mümkündür. Kadınların Osmanlı'da şikâyetlerini dile getirmek için rahatlıkla mahkemeye başvurabildikleri bir ortam mevcuttur. Her türlü hukuki işlemi yapabilme yetkileri vardır. Kadınların kendilerine ait olan malları üzerindeki tasarruf hakkı teorik olarak mevcuttur. Fakat bu hakkın pratikte uygulanamayıp kocaları veya babaları tarafından kullanıldığı görüşü olmakla birlikte, kayıtlar bize kadınların hakkını pratikte de kullanabildiklerini, haklarının peşine düşebildiklerini göstermektedir. Nitekim Şer'iyye sicillerine göre kadınların kendi mallarına bizatihi tasarruf ettikleri görülmektedir. Keza kadınların kendi malları üzerinde rızaları alınmadan yapılan hukuki işlemleri iptal ettirebildikleri, gerektiği zaman bu hakkı kullanmaktan geri durmadıkları da bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kadınların bu mevzudaki haklarının ne boyutta olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için, işlem sahibinin tam ehliyetli olmasını gerektiren vakıflar üzerindeki etkilerine bakılabilir. Yalnız Osmanlı'da değil, İslam coğrafyasında genel olarak kadınlar tarafından kurulan vakıflar her zaman belirli bir oranın üzerinde olmuştur. Mesela 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde kayıtlı bulunan vakıfların %36'sı kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu oranın, kadınların ticaret hayatındaki sınırlı etkinliklerini hesaba katarak

¹⁶⁷ Ali Coşkun, *a.g.e.*, 79-80.

¹⁶⁸ *Aynı eser*, s. 80.

bakıldığında hayli yüksek olduğu görülür. Bu da kadınların sahip oldukları hakları rahatça kullanabildiklerini göstermektedir.¹⁶⁹

Batılıların İslam'da kadına mülkiyet hakkı verilmediği, kadının hor görüldüğü iddialarının temellendirilemediği ve hatta aksinin delillendirildiği bir gerçektir. İslam'da kadın konusunda işlediğimiz üzere, kadın mal mülk edinebilir ve bunun da tüm tasarruf hakkı kendisindir. Osmanlı da bu kurala riâyet etmiştir. Ayrıca kadınların mülkleri mahkemelerce hukuken güvence altına alınmaktaydı. Kayseri vilâyeti örneğinde, mahkemelerin, kadınların davaları için özel günler tahsis ettikleri veya bakılan davalarda kadınlara öncelik verildiği, sadece Kayseri'de değil Trabzon, Konya, Amasya ve Karaman'da görülen davalarda da erkekler gibi şahit olabildikleri görülmektedir.¹⁷⁰ Batı ile karşılaştırılırsa mal mülk sahibi olma ve kullanma hürriyetinde bu iki kültür arasındaki fark dikkat çekicidir. Osmanlı kadını evlendiği zaman sahip olduğu hakları kaybetmeyip malı mülkü üzerinde tam yetki sahibi iken; batılı kadının ise evlendikten sonra bütün mal varlığı ve onu kullanma yetkisi kocasının eline geçmekteydi.¹⁷¹

Osmanlı'da zaman zaman kadınlar hakkında hukuki bazı düzenlemelerin yapıldığını görmekteyiz. Mesela, kızların toprak sahibi olabilmeleri başlarda mümkün olmayıp âile içerisinde sadece erkek toprağa sahip olabilirdi. 1567-68 senelerine tarihlenen miri rejimle beraber kız evlada da toprak tapu bedeli geçmeye başlamıştır.¹⁷²

Kadınların sosyal hayattaki faaliyet alanları ise kuruluş yıllarında, sonraki dönemlere nisbetle daha geniştir. Dini inanış kadını bütün bütün sosyal hayattan koparmamaktaydı. Osmanlı'nın kuruluş yılları hem dinin hem de Türk geleneğinin devam etmesi nedenleriyle kadına daha rahat imkânlar sağlamaktaydı. Fakat özellikle İstanbul'un fethinden sonra Bizans kültürünün de etkili oluşuyla beraber kadının sosyal hak ve

¹⁶⁹ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", s. 88.

¹⁷⁰ Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 163-164.

¹⁷¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 8.; Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 6.; Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁷² Ali Coşkun, *a.g.e.*, s. 154.

faaliyetleri daraltılmaya başlanmıştı. Müslüman Emevi ve Abbasi geleneklerinin din ile bağdaştırılarak tatbiki; İran ile Bizans kurumları, gelenekleri ve harem hayatının Türkler üzerinde etkin olmaya başlamasıyla meydana gelen bu değişim, XVI. yy'dan itibaren kadının sosyal hayatını sınırlayan, giyim kuşamı hakkında düzenlemeler getirilen fermanlar yayınlanmasıyla devam etmişti. Artık İstanbul kadını ev dışı yaşamdan uzaklaştırılmıştı. Taşrada yaşayan kadın, bu yasaklamalara dâhil değildi. Bunun nedeni İstanbul'da Avrupa'dan getirilen modayı yakından takip eden Hristiyan azınlığın gerek kıyafetleri ve gerekse yaşam biçimleriyle Müslüman kadınları etkiliyor olmalarıydı. Onların batının getirdiği modaya uyum sağlama istekleri; yönetimin, İstanbullu Müslüman kadın hakkında kıyafet, gezilecek ve eğlenilecek yerlerle ilgili yasaklayıcı veya sınırlayıcı fermanlar çıkarmasına sebep oluyordu. Fakat bu fermanların kadınlar tarafından her zaman dinlenmediği, bu konuda sıklıkla ferman çıkarılmasından anlaşılmaktadır. Tanzimat'tan önce kadınların bazı yerlere gitmeleri ve erkeklerle beraber ulaşım araçlarına binmeleri yasaklanırdı; Tanzimat sonrasında nerelere gitmelerinin yasak olduğunu, nasıl giyineceklerini belirten fermanlar yayınlanmaya başlanmıştı.¹⁷³

İstanbullu ve taşralı kadının değişim algılarındaki farkın bir benzeri de varlıklı ve dar gelirli ailelerde görülmekteydi. Dar gelirli aileler çoğunlukla geleneksel yapısını muhafaza etmekteyken varlıklı aileler batılılaşmaya, geleneksel olanın yanında batıdan gelen adet ve tavırları da yaşantısına almaya başlamıştır. Zenci dadının yanında Fransız mürebbiyenin görülmesi, bu duruma bir misaldir.¹⁷⁴

Oryantalist bakış açısının, modern Türk düşünce yapısına sirayet ettiği gözlemlenebilen söylemlerinden birisi ise kuşkusuz, Doğu kadınının “kafesteki kuş” imgesiyle nitelendirilip harem hayatı dışına hiç çıkamadığı algısıdır ki; yine batılı kadın seyyahlar aracılığıyla yazılmış eserlerden anlaşıldığına göre böyle bir yaşamın varlığı sorgulanma gerektirmektedir. Zira onlara göre, çalışma hayatı için değilse de tüketim

¹⁷³ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 6-8.

¹⁷⁴ İlbeyi Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul 2014, s. 46-47.

faaliyetleri veya sadece eğlence maksadıyla Osmanlı kadını, dışarı çıkabilmekteydi. XIX. yy'da bir Osmanlı kadını hamama gidip bütün gününü orada geçirebilir, arkadaş ziyaretleri için başka haremlere geçebilir, alışveriş için çarşıya çıkıp satıcıyla uzun uzadıya pazarlık yapabilir, dinlenmek veya eğlenmek için mesire alanlarına gidebilir; dolayısıyla harem dışında zaman geçirebilirdi.¹⁷⁵

XIX. asırda devlet idarede bir takım dönüşümler yapmayı hedeflemiştir. Bu konuda direkt âile ve kişi hukukuyla uğraşmak yerine idaresel, askeri alana yönelmektedir. Ancak bu dönüşüme başlanacağı zaman tebaayı da tanımak, onların kişisel haklarını düzenlemek gerekirdi. Bu yüzyılın modern devleti âilenin iktisadi kültürel yapısını sağlamlaştırmayı, gençlerin eğitimini yönlendirmeyi, çocuk ve zevcenin hukukunu korumayı amaçlamış, buna göre tedbirler almaya başlamıştır.¹⁷⁶

Tanzimat Fermanı'nda doğrudan kadınları ilgilendiren düzenlemeler yapılmamıştır. Ancak dönemin batılılaşma dönemi olması, kadının eğitim ve sosyal yaşamda varlık göstermesi ile beraber kadınların hak taleplerinin gündeme gelmesi yönetici konumda olanların kadınların haklarını koruyucu kararlar alması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Sıbyan mekteplerinin geliştirilmesi, daha sonra rüşdiye ve Darülmuallimat'ın kurulması, ebeliğin kadınlar için Tıbbiye'de okutulan bir meslek haline gelmesi kadınların eğitim hakları üzerine yapılan reformlar olarak değerlendirilmelidir.

1844 tarihli bir ferman, kız çocuklarının kendi hür iradeleriyle evlenebilmeleri ve başlık gibi ödemelerin yapılmamasını emretmektedir. Genç evliliklerde yaş sınırların dikkat edilmesi istenmiştir. 1865'te Bolu ve Ankara'ya yazılan emr-i alilerde düğün masraflarının çok yüklü olmaması istenmiş, evlenmeyi engelleyecek durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır. İslam dininin şart sunduğu mehrin de dört sınıfa göre belirli bir üst sınırla

¹⁷⁵ Filiz Barın Akman, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik, 1. Baskı, İstanbul 2017, s. 64-65.

¹⁷⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 117.

istenmesi ve buna uyulması gerektiği emredilmiştir.¹⁷⁷ İslam'a göre mehrin bir sınırı olmamasına rağmen böyle bir düzenlemeye gidilmesi şeri hükümlerin geri plana atılmaya başlandığının bir göstergesidir.

1850 yılında kız çocuklarının zorla evlendirilmesi sebebiyle ortaya çıkan kız kaçırma adetlerinin önlenmesi için de, bu olayların müsebbibleri hakkında şiddetli cezalar verileceğini bildiren iki irade çıkarılmıştır.¹⁷⁸

1846-47 yılında çıkarılan bir irade-yi seniyye ile kadın ve kız çocuklarına mirastan eşit pay verilmiştir.¹⁷⁹ Tanzimat döneminde modern manada standart bir hukuki uygulama getiren olay, 1858 Arazi Kanunnamesi'nin ortaya çıkmasıdır. Bu kanunname, mülkiyet ve miras konusunda laik bazı hükümler getirmiştir.¹⁸⁰ Miri arazi kız ve erkek evlada ücretsiz ve eşit olarak geçebilecektir.¹⁸¹

Cariyelik, kölelik olsa da bu, batıda örneklerinin görüldüğü tarzda bir kölelik sayılmamaktadır. Osmanlı'daki halleri tam manasıyla köle olmadıklarını gösterecek ölçüdedir. Kölelere dini özgürlük hakkı verilip Müslüman olmaya zorlanmazlardı. Ev hizmetleri dışında çalıştırılmazlardı. Nafakalarının asgari sınırı fermanla belirlenir, zamanında ödenip ödenmediği kontrol edilirdi. Evlat edinilebilir, yüksek mevkilere gelebilirlerdi.¹⁸² Cariyelerin giyimi, yedikleri evin hanımından pek de farklı değildi. Genellikle iyi muamele görürlerdi. Kabiliyetlerine göre müzik, şiir, edebiyat, Kuran okuma, ev idaresi gibi mevzularda eğitilirlerdi. Evin hanımı olabiliyorlar veya bazen azat edilebiliyorlardı. Ayrıca sert bir efendisi varsa başkasına satılmayı isteyebilir, bu olmazsa

¹⁷⁷ Aynı eser, s. 127.

¹⁷⁸ Aynı yer.

¹⁷⁹ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁸⁰ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁸¹ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁸² Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.*, s. 431.

bile evden kaçır ve bir esirciye sığınabilirdi.¹⁸³ Bu konuda Fatma Aliye'nin bir madama bizzat verdiği malumata kısaca değinelim:

“Bir cariyenin hoşnut olmadığı bir evden gitmesi için ‘Beni satınız...’ demesi yeterlidir. Ve kendisinin beğeneceği müşteriye satılır. Beğenmediği müşteriye zorla satılamaz. Âdet budur. Dini yasalarda ise, esirler hakkında hiçbir şekilde zulüm ve cefa caiz görülmez. Mahkemeye başvurulunca kadı efendi adaletin gereğini yerine getirir. (...) Cariyeyi gelin ettik mi kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa doğrudan doğruya babasının hanesi gibi efendisinin evine gelir. Münasip bir koca bularak tekrar evlendirmek efendisinin görevi olur. Çocukları olursa bunlar efendilerin koruması ve himayesi altında olurlar. Eğitimlerine yardımcı olunur. Kocasından zulüm görürse kendisini müdafaa edecek efendisine şikâyet eder. Kocası vefat edip de kendisini geçindirecek yeterli miras bırakmaz ise (...) bir azatlı cariyeye kendisini idareden aciz kaldığı takdirde, onu her kim azat etmiş ise geçimini sağlaması şer’i kurallarca zorunludur. Eğer yapmazsa kadı zorla gereğini yerine getirir. Bunlara karşılık da, bir cariyeye servet ve varlığa sahip halde çocuksuz ölürse, azat eden kimse onun mirasından hisse alır. Demek oluyor ki bunlar âile üyelerinden sayılmaktalar. Bir hizmetçiye çekmecemizi, sandığımızı emniyet edemeyiz. Lakin cariyemize hepsinin anahtarlarını teslim ederiz. Çünkü hıyanet etmez.”¹⁸⁴

Osmanlı’daki esir ticaretinin kaldırılmasına yönelik çabalar XIX. yüzyılın ortalarında başlamaktadır. Bu konudaki yasak ancak kâğıt üzerinde kalmış, fiilen tamamen kaldırılması ise Cumhuriyet döneminde olmuştur.¹⁸⁵

XIX. yüzyılda evlilik kurumu sadece başkentte değil diğer büyük şehirlerde de giderek hukuki işlem konusu olmaya başlamıştır. Bu yüzyıla ait şer’iye sicillerinde evlilik, boşanma, vasi tayini, miras işlemleri vs. gibi kayıtların artmaya başladığı görülmektedir. Nikâh kayıtları zorunlu hale gelmeye başlayınca daha önce evlenmiş olan çiftler için, evli olduklarına dair şahitler bulunmalı ve kayıt gerçekleştirilmelidir. Kayseri’de kocasını

¹⁸³ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 65-66.

¹⁸⁴ Fatma Aliye, *Osmanlı’da Kadın: Cariyelik, Çokeşlilik, Moda*, Sadeleştiren: Orhan Sakin, Ekim Yay., İstanbul, 2012, s. 19-20.

¹⁸⁵ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 66,68.

istemeyen bir kadının evli olmadıklarını beyan etmesi ve kocanın ise evli olduklarını kanıtlamak için iki şahit getirmesiyle evlilikleri kayıt altına alınmıştır.¹⁸⁶

Burada ayrıca dikkat çeken bir başka husus, kadının boşanmayı düşünmekten önce evli olmadıkları iddiasında bulunmaya başvurmasıdır. Zira Hanefi mezhebine göre kadının boşanmayı talep etmesi, çok istisnai bazı durumlar haricinde mümkün değildi. Bu kısıtlayıcı yorum, Osmanlı'da birçok kadının boşanmak için başka yollara başvurmak zorunda kalmalarına sebep olmuştur. Buna göre bazen, Divan-ı Hümayun'a başvurup eşlerine resmi bir baskı yapılması istenmiş, bu konuda da belirli ölçüde başarılı olmuşlardır. Boşanma problemi Osmanlı'da, Hukuk-ı Âile Kararnamesi'nin boşanma nedenlerini genişletmesiyle çözülmüştür. Öte yandan genellikle Türklerin bulunduğu bölgelerde boşanmalar tarih boyunca oldukça az olmuştur. Arap toplumlarında bu oran daha yüksektir.¹⁸⁷ Yine de kadınların başvuru yapıp dava açması engellenmemiştir. Şer'iyecilerindeki kayıtlara göre boşanma davaları ekseriyetle kadınlar tarafından açılmıştır.¹⁸⁸

Boşanma konusunda kısıtlayıcı hükme sahip olsa da evlenme ehliyeti hususunda daha rahat bir portre çizen Hanefilik mezhebi gereği; kızlar evlenecekleri kişiyi kendileri seçebilmekte, bu konuda velilerinin onayı veya zorlaması mümkün olmamaktadır. Ancak XVI. yüzyılda velileriyle müştereken karar verilesi gerektiği hükmü devreye girmiş; bunun ise eski haline tekrar dönmesi 1917 Hukuk-ı Âile Kararnamesi ile mümkün olabilmektedir.¹⁸⁹

Osmanlı'da evlilik dışı ilişkiler hoş karşılanmazdı. Zina suçunun cezası taşlanarak öldürülmekti. Bu cezaya recm denirdi. Fakat bunun ispat edilmesi şarttı, ayrıca suçlanan kadın reddettiği sürece ceza uygulanamazdı.¹⁹⁰ Bu nedenle bu cezanın uygulanması çok

¹⁸⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁸⁷ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", s. 89.

¹⁸⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁸⁹ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", s. 88.

¹⁹⁰ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 254-255.

zordu. Osmanlı tarihinde bunun tek bir örneği olup hiç hoş karşılanmamış ve bir daha tekrarlanmamıştır.¹⁹¹

İslamiyet'te çok eşli evlilik izni verilmişse de bunun çok fazla dikkat gerektiren şartları vardır. Bununla birlikte, izne rağmen çok eşli evlilik oranı her dönemde oldukça düşüktür. Osmanlılarda çoğunluk tek eşle evlidir.¹⁹² Bazı araştırmalara göre Osmanlı şehirlerinde birden fazla eşle evlilik oranı %9,27; köylerde ise %3 olarak tespit edilmiştir. Son döneme ait nüfus kayıtlarına bakılırsa bu oranlar daha açık şekilde tespit edilecektir. 1885 yılı İstanbul'unda çok eşli evlilik oranı %2,52; 1907'de %2,16'dır.¹⁹³ Bu konuda Kınalızade tek eşli evliliği savunmuştur: “Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi, iki eve bir erkek yakışmaz.” Ubucini'ye göre de Osmanlı'da çok eşle evlilik sanıldığı kadar yaygın değildir ve bu evlilikleri batılılara benzemek için gerçekleştirmektedirler.¹⁹⁴

XVIII. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelen Lady Montagu bu şehirde seçkin âileler arasında çok eşliliğin hoş karşılanmadığını söylemiştir. Anlattığına göre, bir tanıdığının kocası, ikinci kadını almıştı. Bu olaydan dolayı adama kötü gözle bakılmaya başlanmış ve ilk karısı da onu bir daha odasına sokmamıştı.¹⁹⁵

Hanımlar bu dönemde sosyal faaliyetlerde aktifleşmiş, hayır cemiyetleri kurmuşlardır. Örneğin, 1898 yılında Selanik'te Osmanlı Yunan savaşında şehit olanların âilelerine yardım amacıyla kurulan Şefkat-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu Fatma Aliye'nin kardeşi Emine Semiye Hanım'dır.¹⁹⁶

¹⁹¹ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁹² Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁹³ Mehmet Akif Aydın, “Kadın”, s. 89.

¹⁹⁴ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 263-264.

¹⁹⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst. Eylül 2014, s. 130-131.

¹⁹⁶ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye, Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 126.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda kadınların eğitimi için yeni adımlar atmış ve okullar açmıştır. Eğitimdeki bu yenilenmenin yanında hukuki ve ekonomik olarak bazı haklar da tanınmaya başlanmıştır. Bu duruma etki eden hadiseler bilhassa savaşlar olmuştur. Söz konusu yıllarda Osmanlı'nın Rusya ve ardından Yunanistan'la, XX. yüzyılda ise zuhura gelen Balkan ve İtilaf devletleriyle girdiği savaşlarda erkek nüfusunun cephelere yönelmesi neticesinde boşalan fabrika ve imalathanelerdeki yerlerine kadınların girmeye başlamasıyla hukuki haklarında düzenlemeler yapılması gerektiği de Osmanlı aydınları tarafından tartışıl原因 gelen mevzular arasına girmiştir. Burada ayrıca kadınlar tarafından kurulmuş veya desteklenmiş olan Malul ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyet-i Osmaniyesi, Cemiyet-i İmdadiye, Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti, Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi, Osmanlı Müdafaa-yı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi cemiyetleri de zikretmek gerekir ki, Osmanlı kadını daha önce olmadığı kadar sosyal faaliyetlerin içerisine girmiş ve bu savaş yıllarında devletine maddi manevi destek sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde de Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi fikir akımlarını desteklemekte olan Osmanlı aydınlarının kadının evlenme ve boşanma ehliyeti, çok evlilik, örtünme, sosyal hayattaki rolü, çalışan kadının problemleri gibi konular üzerinde daha yoğun bir şekilde durmaya başladıkları görülmektedir.¹⁹⁷

Kadınların hem eğitim alanında hem de hukuk alanında Avrupa'daki paydaşlarından daha fazla bir gelişimine Osmanlı'da rastlanılmamaktadır. Batıcılık fikrinin yaygın olduğu bu dönemde kadınlar basın, yayın ve neşriyat hayatına girerek seslerini duyurmuş, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında ise haklarını genişletebilmişlerdir. Ancak Tanzimat ve I. Meşrutiyet devirlerinde kadınların eğitimine önem verilse de ebelik, nakış, hemşirelik ve muallimlik gibi meslekleri yapabilecekleri düşünülmüş, ders olarak bunlar verilmiştir. Bu nedenle her ne kadar eğitim ağı ve kapsamı geniş tutulsa da mesleki kariyer olanakları kısıtlı tutulmuştur. Bunda Osmanlı halkının kız çocuklarının okutulması meselesine uzun

¹⁹⁷ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", s. 93.

bir süreçte ısınabilmesi etkili olmuştur. İlk dönemlerde gayrimüslim kadınların cemiyet hayatına girme ve adapte olmaları daha hızlı olmuş ancak Müslüman kadınlar da kısa zaman içerisinde sosyal hayatta yer alarak kendileri için tanınan eğitim ve meslek haklarından yararlanmışlardır.

1.3. TANZİMAT DÖNEMİNDE YETİŞEN ÖNCÜ KADINLAR

Osmanlı'da Lale Devri ve Tanzimat'la başlayan batılılaşma eğilimi saraydan, saraya yakın âilelerden, bürokratlardan ve büyük şehirlerdeki ileri gelen âilelerden başlayarak halka doğru kademeli bir şekilde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde kaleme alınan roman ve tiyatrolarda geleneksel âile düzeni ve toplum yapısı eleştirilerek batı tarzı toplumsal hayat tanıtılmaya başlanmıştır. Burada Avrupai âdâb-ı muaşerete uyum sağlamak düşüncesi ön plana geçmiş ve âilelerdeki dini ve geleneksel değerler değiştirilmeye yüz tutmuştur. Bu bağlamda âilenin birlik ve devamlılığının yerini eğlence hayatı, eşler arası sadakatin yerini “çapkın koca”, “âşık kadın” figürleri almaya başlamıştır. Bu dönemin dikkat çekici diğer bir özelliği; kadın muhafazakârlığı savunurken, erkeğin modernleşme yanlısı tutumunun ortaya çıkardığı toplumsal ikilemdir. Nitekim kadın çocuğun medreseye verilmesini, erkekse mektebe gönderilmesini savunmuştur. Çocuklara yabancı mürebbiyelerin tutulmasına da kadın karşı çıkmıştır.¹⁹⁸

Modernleşmeye, evin dışındaki yaşama daha aktif katılabilen erkekler önce yeltenmiş, bu mevzuda kadınlar onları daha geriden takip etmişlerdir. Bu nedenle çıkarılan dergi ve gazetelerde kadının eğitilmesini muhafazakâr kesimler istemekte, çocukların dine ve geleneğe tabi olmasındaki en büyük vazifeyi annelerin üstlendiğini bildirmektedirler.

Ahmet Midhat Efendi, Şemseddin Sami, Namık Kemal gibi meşhur erkek yazarlar Tanzimat döneminde kadının haklarını savunan, eğitilmelerinin ve sosyal hayatta yer almalarının toplum açısından yarar sağlayacağı görüşünde bulunan aydınlardandır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.*, s. 228-229.

¹⁹⁹ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014, s. 114.

Sorgulanmaya başlanan toplum hayatında bilhassa kadının yeri için, mevzuyla alakadar olup isimleri başta gelen üç kadın edebiyatçının faaliyet ve fikirlerini anmakta fayda vardır.

1.3.1. Fatma Aliye Hanım

Osmanlı'da ilk kadın romancı olma ünvanına sahiptir. 1891'de yayınladığı *Nisvan-ı İslam* adlı eseriyle kadın meselelerinin cemiyet babında tartışılmasını başlatmış olduğu söylene de kendisinden önce bahsi geçen yazarlar bu meselenin konuşulmasını başlatmıştır, denilebilir. Ancak bu eserde yer alan Osmanlı kadınları hakkında Batılılara anlatmış olduğu hususlar oldukça önemli olup birçok sorunun cevabı niteliğindedir ki, bu eseriyle Fatma Aliye'nin kadın hakları konusundaki tartışmalara büyük bir ivme kazandırdığı söylenebilir.²⁰⁰

Osmanlı'da uygulanagelen konak eğitiminin yarattığı ilk entelektüel kadın olan Fatma Aliye Hanım²⁰¹, 19. yy sonlarında dünyaya gelmiştir. Babası Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın elinde aydın olarak yetişen bu hanım Fransızca'yı öğrenmiş, alafranga usul ve adetleri görerek büyümüş, ancak içinde bulunduğu milletin ve inancın, değer ve kaidelerini de iyi derecede öğrenmeye muvaffak olmuştur. Bu nedenle öğrendiği Fransızca'yı ve modern yaşama aşinalığını, Avrupalı seyyahların Türkler hakkında yanlış malumatlarını düzeltmeye yönelik kullanmaya çalışmış, bu konuda milli bir görev üstlenerek ciddi emek harcamış önemli bir şahsiyettir.²⁰² Yazın hayatının hemen hemen tümünü bu mevzuya ayırmıştır.²⁰³

Avrupalı seyyahların Türk milleti ve değerleri konusunda yanlış, abartılı ve olumsuz yaklaşımlarının karalama çabası olarak izah edilemeyeceğini, bu konuda kasıtlı davranmadıklarını düşünmüş; kendimizi doğru anlatmaya çalışmamamızdan veya

²⁰⁰ Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, Ötüken, İstanbul 2015, s. 80-82.

²⁰¹ Ekrem Işın, *a.g.e.*, s. 109.

²⁰² Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 7.

²⁰³ Ekrem, Işın, *a.g.e.*, s. 115.

seyyahlara bilgisiz kişilerin refakat etmesinden, Beyoğlu gibi Batılıların karşılandığı ve alafranga usulün yaşandığı otel ve mekânlardan başka mahallere pek uğratılmayıp doğru bilgi edinebilecekleri yerlerde ise (Üsküdar, Boğaziçi, İstanbul gibi) sadece yüzeysel şekilde gezdirilmelerinden, buraları derinlemesine incelemek isteseler dahi her zaman Fransızca bilen birilerine rastlamalarının mümkün olmayacağı gibi sebeplerden dolayı kusuru kendi toplumunda aramıştır. Bilhassa harem yaşantısına dair seyyahların doğru bilgilere sahip olamamasında, Türk hanımlarıyla görüşmesinin zor oluşu etkilidir. Ancak kadın seyyahların da var olduğunu belirterek o madamların kadınlarla görüşmesinin imkân olacağını ifade etmekle birlikte, eğer dil bilmiyorlarsa anlaşılamayacaklarını söylemiştir. Fransızca öğrenen Türk kadınlarının ise çoğu, özel öğretmenler aracılığıyla, alafranga usul ile eğitim görmüş olduklarından alafrangalaşmaya çalışarak kendi dininin hükümlerinden ve milli geleneklerden bîhaber yetişmişlerdir. Haliyle bu kimselerin de Türk ve Müslüman kadının durumu hakkında doğru bilgiler veremeyeceği aşîkârdır. Bunlarla konuşmak Beyoğlu'ndaki Frenk âileleriyle konuşmaktan farksızdır. İslami hükümleri bilmeyip yalan yanlış konuşmalarının yanı sıra bir de dine karşı dış bilemiş ve tesettür gibi mevzularda ağızlarına geleni söyleyerek bu temiz ve aydınlık dine karşı, yabancıların iftira ve yalanlar atmalarına sebep olduklarını beyan etmiştir.²⁰⁴

Kısacası, Avrupalı seyyahların Osmanlı sosyal yaşamında kadının konumunu öğrenebilmeleri için hem Fransızca bilen hem de dini ve milli değerleri bilip koruyan, bu esaslara uygun âileler ile görüşmeleri gereklidir. Yabancıların bunu ayırt edebilmeleri zor olup doğruca uğradıkları Beyoğlu'nda, Beyoğlu'ndan başka bir şey tanımayan tercümanların sorulan soruları rastgele, uydurarak yalan yanlış cevaplamaları neticesinde hakkımızda birçok bilgi kirliliği hâsıl olmuştur.²⁰⁵ Fatma Aliye Hanım'ın, toplumumuzdaki değer yargılarını batılıların 'bilmemesinden' dolayı olumsuz anmalarına sebep olduğu yönündeki görüşlerine mukabil, oryantalist söylemlerin başka amaçları olabileceği de iddia

²⁰⁴ Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 10-11,26.

²⁰⁵ *Aynı eser*, s. 12.

edilmiştir. Mesela, haremde tutsak Osmanlı kadını tiptemesinin menşesinde; batılılara, Şark dünyasına medeniyet getirme misyonunun hatırlatılacağı ve bu yolla siyasi hesaplamalara dayanak oluşturulacağı fikri yatmaktaydı.²⁰⁶

Fatma Aliye, madamlarla yaptığı sohbetlerde Türklerin özel yaşamlarını anlatmıştır. Sorulan sorular akabinde verdiği cevapları eserinde yazmıştır. Cariyelerin hanım gibi giyinebildiklerini, küçüklükte alınanların büyüyünceye kadar bir hizmete başlatılmadığını, her türlü giyim kıyafet ve giderlerinin efendi tarafından karşılandığını, azat edilebileceklerini, evlenebileceklerini, sert efendiden ayrılmayı talep edebileceklerini, kocasından ayrılırsa çocuğuyla beraber efendisine geri dönebileceğini, bunların âilenin evladı gibi görüldüklerini, gördükleri iyi muameleden memnun olan cariyelerin azat edilse dahi efendisinin evinden ayrılmak istemeyenlerinin bulunduğunu ifade etmektedir.²⁰⁷

Madamın “Türklerde erkekler kadınları hizmetçi gibi kullanıyormuş” mealindeki sözüne karşılık Fatma Aliye; evin geçimi ve hanımların ihtiyaçlarını erkeğin temin etmesi gerektiğini, hali vakti yerindeyse hizmetçi, aşçı tutabileceğini, durumu buna müsait değilse kadının kendi isteğiyle bu işleri görebileceğini fakat ev işlerinde erkeklerin kadınlara şer’en baskı yapmaya yetkilerinin olmadığını söyler.²⁰⁸

Ona göre kadınların gerektiği gibi örtündüğü sürece erkeklerle konuşmalarında dini bakımdan sakınca yoktur. Ayrıca yaşmak, ferace, peçe sonradan alınan ülkelere ait adetlerdir. Eserlerinde çok eşliliği savunan Mahmut Esat Efendi’ye karşı çıkmış ve basın yoluyla da onun bu fikrine karşı savaşını sürdürmüştür.²⁰⁹ Fatma Aliye, bu konudaki fikirlerini Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’ye karşı da savunmuştur. Mustafa Sabri’ye göre, İslam’ın izin verdiği dört kadına kadar evlilik tabii bir durum olup her zaman kullanılabilir bir haktır ve ille de çok zaruri şartların bulunmasına gerek yoktur. Bunun

²⁰⁶ Ekrem Işın, *a.g.e.*, s. 117.

²⁰⁷ Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 16-20,26.

²⁰⁸ *Aynı eser*, s. 117-118.

²⁰⁹ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 82.

ayrıca toplumda ahlakın korunmasını sağlayacağı görüşündedir. Fatma Aliye Hanım ise toplumun ahlakının böyle sağlanabilecek oluşunu savunmakla en büyük hakaretin erkeklere karşı yapıldığını, taaddüd-i zevcat için İslam’a göre dikkate alınması elzem olan birçok şartın sağlanması gerektiğini söylemiş ve Hz. Fatıma üzerine bir kuma getirilmesine izin verilmediğini hatırlatarak karşı tezde bulunmuştur.²¹⁰

Modayı takip etmekte bir mahzur görmemekle birlikte dini hükümlere riâyet edip israf etmemek, yerli malı kullanmak, yerine göre alaturka ya da alafranga giyinmeyi bilmek gerektiğini savunmaktadır.²¹¹

Yazım üslubunu çok sevdiği ve üstat diye nitelendirdiği Ahmet Midhat Efendi ile müştereken kitap yazmışlardır. “Hayal ve Hakikat” romanındaki “Vedad” adlı bölümü Fatma Aliye, “Vefa” adlı bölümü ise Ahmet Midhat Efendi yazmıştır.²¹²

Fatma Aliye sosyal faaliyetlerde de bulunmuş, 1896 Yunan Harbi sırasında âilelerden yardım toplamış, Tercüman-ı Hakikat aracılığıyla Türk kadınlarını askerlere yardıma çağırmıştır. Bu çağrıyla gelen yardımlar o kadar çoktu ki, gazete binası bunları almaya yetmemiştir. Daha sonra da bu tür faaliyetlerin öncülüğünü yapmıştır. Ayrıca Balkan Harbi sırasında kurulan Cemiyet-i İmdadiye’nin başkanlığını yürütmüştür.²¹³

1.3.2. Makbule Leman Hanım

Osmanlı’nın ilk kadın yazarlarından²¹⁴ olan bu hanım, yine kadının eğitime büyük önem veren şahsiyetlerdendir. Hikâye ve şiirlerinde, keza dönemin kadın dergilerinden olan *Hanımlara Mahsus Gazete*’de sıklıkla kadını konu edinmiştir. Eğitimli kadının bilgisini

²¹⁰ Ali Coşkun, *a.g.e.*, 169.

²¹¹ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 83.

²¹² Ali Coşkun, *a.g.e.*, 167-168.

²¹³ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 81.

²¹⁴ Sema Uğurcan’a göre ilk kadın yazar olarak Fatma Aliye’nin gösterilmesi, onun ilk kitabını 1890 yılında, Makbule Leman Hanım’dan önce yayınlanmış olmasındandır ve aslında Makbule Leman’ın Fatma Aliye’den önce yazdığı yazılar vardır. Bendler halinde bulunan bu yazıların kitap haline getirilip yayınlanması 1897 tarihine rastlar. Dolayısıyla ilk kadın yazarımızın Makbule Leman Hanım olduğu konusunda görüş bildirir. Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 18, 70d.

hem ev içinde hem de toplum içinde kullanabileceğine inanıp eğitimin kadın için vakit kaybı olamayacağı görüşünde bulunmuş; kadını “mâder-i insâniyet”, “refika-i hayat”, “mürebbiye-i beşer” tabirleriyle niteleyerek toplumun yükselişinin, kadınların yükselişinde aranması gerektiğini beyan etmiştir. Kadının eğitilmesini, bu dönemdeki en yaygın görüşte olduğu gibi her şeyden önce iyi eş, anne ve Müslüman olmak için gerekli görmüştür. Kısa bendler halinde bulunan yazılarını 1897’de *Ma’kes-i Hayâl* ismiyle kitap haline getirmiştir. Bu edebi eserinde, kız çocuklarının eğitimi konusunda önemli vurgularda bulunmuştur.²¹⁵

1.3.3. Nigar Bint-i Osman

Macar İhtilali’nden sonra Türkiye’ye gelerek ihtida eden ve “Macar” lakabıyla tanınan Osman Paşa’nın kızıdır. Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice dillerini öğrenen ve piyano, resim, dikiş gibi dersleri ve ayrıca Türkçe, Arapça, Farsça eğitimleri alan Nigar Hanım, döneminde yetişmiş en önemli edebiyatçılardandır. II. Abdülhamit tarafından şefkat nişanıyla ödüllendirilmiştir. Savaş yıllarında milli bir duruş sergilemiş, Balkan Harbi sırasında konferanslar vermiş, şiirleriyle halkın milli duygularını harekete geçirmeye çalışmıştır.²¹⁶

Kadın ediplerin az olduğu ve olanlarınsa isimlerini erkek isimleriyle gizleyerek eserlerini yayınlattığı bir zamanda kendi ismiyle hem Osmanlı hem de Avrupa basınlarında ün salmıştır. Uzun yıllar boyunca Şişli’deki konağında yerli-yabancı seçkin bir sanatkâr zümresini ağırlamıştır. Bunlar arasında Rezaizade Mahmut Ekrem, Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Nazif, Abdülhak Hamid Tarhan, Ahmet Rasim, Arminius Vambery, ressam Zonaro, piyanist Furlani ve Hegey, kemani Tatyos Efendi, Maarif Nazırı Münif Mehmet Tahir Paşa gibi isimler ve çeşitli devletlerin elçilik erkânı vardır.²¹⁷

²¹⁵ Yasemin Tümer Erdem, *a.g.e.*, s. 18-19.

²¹⁶ Nazan Bekiroğlu, “Nigar Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, s. 83-84.

²¹⁷ *Aynı madde*, s. 84.

Konak eğitiminin Osmanlı'ya kattığı diğer bir entelektüel kadın olan Şair Nigar Hanım, kendisine geleneksel komşu çevresinden farklı bir çevre oluşturmuş, ünlü isimlerin saygı ve hürmetle kendisini ziyaret ettikleri bir konuma sahip olmuş,²¹⁸ bu yönüyle Osmanlı kadını tarihinde son derece önemli bir yer kazanmıştır.

Nigar Hanım kadın erkek eşitliğini savunmamaktadır. Ona göre bizdeki feminizm kadının eğitilip vazife başına getirilmesiyle gerçekleşecektir. Terbiye ilk olarak anneden alınmakta olduğuna göre devlet adamları kadının eğitilmesini temel vazifeleri olarak görmeli, kadınlara milli talim ve terbiyeyi verebilmek için çaba sarfetmelidir.²¹⁹

Konak eğitiminin oluşturduğu kadın entelektüellerden farklı olarak mekteplerden yetiştirilen kadınlar toplum içinde bir çevre oluşturmak mecburiyeti duymamışlar, öğrenim gördükleri okulların oluşturduğu toplumsal çevrede kendilerine yer bulmuşlardır. Meslek kadınının temsilcileri olarak, etkileri daha ziyade II. Meşrutiyet döneminde hissedilecek isimlerin başında Halide Edib, Mihrî Müşfik ve Afife Jale hanımlar gelmektedir. Mihrî Müşfik Hanım, resim dalında öncü kadın isimlerdendir ve Sanayi-i Nefise Mektebi'ne kız öğrencilerin alınması konusunda önemli roller üstlenmiştir. Halide Edib ise yetiştiği kolejin etkilerini bir bakıma edebi kişiliği ve siyasi görüşlerinde yansıtmıştır. Afife Jale ise Darülbedayi'den yetişmiş, etkisini daha çok Cumhuriyet döneminde gösteren entelektüel sahne kadınının temsilcisi olmuştur.²²⁰

1.4. KADIN DERGİLERİ

Kadının hukuki, ekonomik ve sosyal olarak köklü değişimler yaşaması ancak XIX. yüzyıla gelince mümkün olmaya başlamıştır. Batıda da bu hak taleplerinin kökenleri çok eskilere dayanmayıp hemen hemen aynı zaman dilimlerinde cereyan etmiştir, diyebiliriz. Kadının bu dönemdeki gelişimi, tek bir topluma mal edilmeyecek kadar geniş çaplıdır.

²¹⁸ Ekrem Işın, *a.g.e.*, s. 112.

²¹⁹ Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 83.

²²⁰ Ekrem Işın, *a.g.e.*, s. 113.

Osmanlı'da bu husustaki ilk gelişme modernleşme dönemiyle ortaya çıkmıştır. Batıda kadınların hakları için gösterdikleri mücadele, Osmanlı basınında da yavaş yavaş yer almaya ve kadının hukuki, sosyal statüsünü değiştirmeye yönelik çabaları desteklenmeye başlamıştır. 1850'li yıllardan itibaren gerek Osmanlı Devleti'nde ve gerekse ona bağlı bir eyalet statüsündeki Mısır'da, gerekse İran'da bir taraftan kız liseleriyle öğretmen okullarının açılması, kızların üniversiteye kabulü, diğer taraftansa basında kadın hakları konusundaki yazıların giderek artan bir oranda yer alması, kadınlara yönelik olarak gazete ve dergilerin yayınlanması kadın hareketine yeni bir ivme kazandırmıştır.²²¹

Osmanlı kadını ilk olarak sesini gazete ve dergiler aracılığıyla duyurmaya başlamıştır. Bu dergilerin birçoğu erkekler tarafından çıkarılmış, desteklenmiş olsa da okuyucu mektupları arasında hakka hukuka dikkat çekmek isteyen ve kitabete vakıf hanımlar tarafından gönderilmiş bir hayli mektup vardır. Yer yer yazı yazmaya dair çekinceleri hissedilen satırlarda kadının sesinin giderek yükseltmekte oluşundan duyulan memnuniyet ön plandadır. Ayrıca bu dönemde *Şükûfezar* gibi sahibi, editörü ve yazar kadrosuyla yani kısaca her şeyiyle kadınlara ait olan dergi de çıkarılmıştır. Keza kadınlara hitaben çıkarılan ilk yayın olması hasebiyle *Terakki-i Muhadderât*'ın da önemini vurgulamak gerekmektedir. Büyük umutlar ve okuyucu memnuniyetleriyle çıkarılan dergilerden bazıları ise ne yazık ki, ilk birkaç sayısından sonra yayın hayatını durdurmuştur. Ancak bu konuda *Hanımlara Mahsus Gazete* emsallerinden epeyi farklı olup altı yüz küsur sayı çıkarabilmiştir.

Konumuz itibariyle sırasıyla, Tanzimat döneminde çıkarılmış olan *Terakki-i Muhadderât*'la başlayarak devamında gelen *Vakit Yâhut Mürebbi-i Muhadderât*, *Âyine*, *Âile*, *İnsaniyet*, *Hanımlar*, *Şükûfezar*, *Mürüvvet*, *Parça Bohçası*, *Hanımlara Mahsus Malumat*, *Hanımlara Mahsus Gazete* dergileri ve *Takvim-i Nisa* isimli kadınlar için yayınlanmış bir takvim incelenecektir.

²²¹ Mehmet Akif Aydın, "Kadın", s. 93.

1.4.1. Terakki-i Muhadderât (1869)²²²

Terakki gazetesinin “Muhadderât” için çıkardığı ek mecmuadır. İlk sayısını 27 Haziran 1869 tarihinde çıkaran dergi, haftada bir kere Pazar günleri, Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye matbaasında tab olunacağını açıklamıştır. 48 sayıdan mürekkeptir. Tek yazarı Ali Raşit’tir.

Her Pazar günü çıkarılacak olan muhadderâta mahsus dergide müfit ve veciz makaleler, evlilik hukuku ve diğer kadınlar için gerekli olan adab, faydalı talim, nasihat içerikli hikâyeler neşredileceği haberi verilmiştir.²²³ Eşler arası iyi geçinmenin ahlaki olarak ve özellikle şer’en önemine değinilmiş; genellikle tüm düşünceler dini kaynaklara dayandırılıp yorumlanarak desteklenmeye çalışılmıştır.

“Talebü’l- ilmi farızatun ala külli müslem ve müslemin” ibaresiyle yazıma başlanmıştır. Mukaddime kısmında bilhassa dini ifadelerle yukarıdaki cümlede anlatıldığı üzere, ilmin kadın olsun erkek olsun her Müslümanın üzerine farz olduğu yazılmış, devamında ise erkeğin kadından üstün olduğu düşüncesi “erkekler kadınlar üzerine kavvamdırlar (koruyup gözeten)”²²⁴ âyeti, bu şekilde yorumlanarak kaynak gösterilmiştir. Bundan sonra kadının bedenlen aciz olduğu düşüncelerine yer verilmiş olup erkek ve kadının sorumlu tutulduğu görevlerden bahis açılmıştır. Ayrıca kadınların, yine yaradılış gereği olmak üzere, himaye edilen konumda bulunmaları sebebiyle kendilerine hâkim bulunan erkeklerin himayelerinden ayrılmamaları gerektiği görüşünde bulunulmuştur:

“Cenab-ı Halık Zülcelal’in sınıf-ı ricale ihsan buyurduğu mezid-i kudret ve kiyaset iktizası ve ‘erricalü kavvamune ale’n-nisa’ hükm-i âlisi vechle erkekler bittabi kadınların idare ve terbiye ve emr-i infak ve işlerine müekkel ve memur oldukları gibi; kadınlar dahi mazeret-i bedeniyeleri yani derkar olan acz ve nehafetleri icabınca vasıta-yi tayiş kesb ü kâr zımnında bizzarure ihtiyar olunacak

²²² HTU, Hasan Duman, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1986.

²²³ “Mukaddime”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 1 (15 Haziran 1285), s. 1-2.

²²⁴ Nisa Suresi, 34. Âyet.

âmal-i şaka ifasından tabîi muaf olarak yalnız hükm-i celil-i mezkûr üzere müdür ve mürebbileri olan zevçlerine hüsn-i hizmet ve itaat ve mevzu-yı hıdn-ı terbiyeleri olan çocukların emr-i te'dib ve terbiyelerine kendi rahatlarını feda edercesine dikkat ve daha sair idare-yi umur-ı beytiyeye nezaret etmeye memur ve hem de “ve linnisai nasibun mimmektesebn” vaad-i âlisi üzere bundan dolayı me'curdurlar.

...Akıl ve adalet dahi erkeklerin o iktidarlarına göre onların hâkim ve hamî olmalarını ve min küll'il-vücuha kadınların hakk-ı acizânelerinde diriğ-i âtîfet ve himâyet etmemelerini keza kadınların dahi o aczleri icabınca erkeklerin zir-i sahabet ve himayelerinden ayrılmamalarını ve daima himayede geçindikleri için bazı ahkâm ve avaidde zükura isyan olmamalarını iktiza eder.”

Bu ifadelerden sonra kadınların acizliklerinin el verdiği ölçüde de olsa ilim irfan sahibi olmaları gerektiği yazılmıştır:

“Ancak onların şu nâkısıyeti ve bazı ahkamda zekura adem-i müsavatlari kendilerinin bütün bütün hilye-yi ilm ve irfandan âri olmalarını istilzam etmeyip belki bilakis iktidarları raddesinde haiz-i ilm ü maarifet olmaları ve bu yolda bezl-i sa'y ve gayret eylemeleri mukteza-yı maslahattır.”²²⁵

Terakki, kadınlara mahsus olarak bünyesinde bir ek çıkartmış olan ilk gazetedir. *Terakki-i Muhadderât* adıyla yayınlanan bu ilave niteliğindeki süreli yayının dili, fikri, söylemleri kadınların gerek beden ve gerekse zihnen erkekten aşağı görüldüğünü açıklar niteliktedir. Sıklıkla kadın erkek karşılaştırması yapılmakta ve erkeklerin daha üstün varlıklar olduğu, onların kadınların hâkimi olarak görülmesi gerektiği düşüncelerine rastlanmaktadır. Ancak bazı hanım okuyucuların bu söylemi kabullenmeyip aklen erkeklerden bir eksiklikleri olmadığını ifade edebildiklerini görmekteyiz.²²⁶

Dergide toplumun kurtuluş umudu olarak görülen âilenin, erkek ve kadın üyelerine görev dağılımı yapılmıştır. Erkekler iş hayatından, evin maddi gelirinden sorumluyken kadın ise ev içindeki iş ve düzenden, eve getirilen meblağın doğru kullanılmasından, çocuk

²²⁵ “Mukaddime”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 1 (15 Haziran 1285), s. 1-2.

²²⁶ Rabia, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 5, (13 Temmuz 1285), s. 2.

bakımı, talimi ve terbiyesinden sorumludur. Bu sebeple yüksek bir ilim peşinde olmaları değil, ancak ev içerisindeki konumlarına yarayacak ölçüde malumat edinmeleri gerekliliği üzerinde durulmuştur. Dergideki yazılar da ekseriyetle bu yönde bilgi edinilmeyi sağlayacak niteliktedir. Kadınlara ev içerisindeki rollerine yönelik dersler verilmiştir. Kız çocuklarının okutulması, terbiye olunmasıyla alakalı olarak dergide Amerika'daki eğitim yöntemi anlatılmıştır. Başka ülkelerden kadınların durumu da mevzu bahis olunmuştur. Bazı basılmış yabancı gazete ve kitapların kadınlarla alakalı bulunan kısımları dergiye derç edilmiştir. Bunlarda Türkler hakkında yanlış bilinen veya abartılan hadiseler varsa, *Terakki-i Muhadderât*'ta eleştirilip doğrusu yazılmaya çalışılmıştır. Dünyadan ve memleketten havadisler veren bir köşesi mevcuttur. Sütanne veya hizmetçi olarak çalışacak eleman arandığına dair ilanlar da yayınlanmıştır.

Son sayılarında Fransa ile Prusya arasında zuhura gelen savaş ve hazırlıkları sebebiyle bu kargaşa ortamının durulmasının beklendiği söylenmiş, basımda aksamalar yaşanmaya başlamıştır. Dergi, meselemizle ilgili olarak fikrî açıdan bakıldığında, kadın haklarına dair bir kaygı taşımayıp kadının birey olarak sahip olması gereken ilim ve ahlak eğitimi, esasen toplumsal amaca yönelik olarak onaylamakta ve teşvik etmektedir.

1.4.2. Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât (1875)²²⁷

İkinci kadın dergisi olarak çıkarılan bu dergi ilk sayısını 26 Şaban 1292 (27 Eylül 1875) tarihinde çıkarmıştır. Haftada bir kere Pazar günleri İstanbul'da çıkarılmıştır. 8 sayıdan oluşan dergi son sayısını 6 Zilkade 1292 (4 Aralık 1875) tarihinde yayınlamıştır. Her sayı 4 sayfadan oluşmaktadır. Sahibi Filib'tir.

Dergi, yayınlanış amacını ilk sayısında "Mukaddime" başlığı altında belirtmiştir. Bu bölümde Dersaadet'te açılan eğitim kurumlarına değinilip maarifperver olan padişaha bu hizmetlerinden dolayı teşekkür edilmiştir.

²²⁷ HTU, Milli Kütüphane, Hasan Duman, *a.g.e.*

“Gazetemiz unvanından dahi anlaşıldığı üzere hanımlara mahsus bir gazetedir. Velinimet biminnetimiz padişah maarifperver efendimiz hazretlerinin neşr ü ta’imim hüner ve marifet hususunda çeşm-i iftihar ile gördüğümüz himem ve müsaadât mütevâlî’i cenâbı şehriyârleri maarifin her sınıfa şiddetle lüzumunu meydana koydu. Bir iki seneden beri kızlara mahsus birçok rüşdiye mektepleri açıldı. Dersaadetde bir de Darulmuallimat küşad olundu.”²²⁸

Gazete amacının kadınlara mürebbiyelik etmekten ziyade onların hoş vakit geçirmesini ve faydalı bilgiler edinmelerini sağlamak olduğunu ifade etmiştir.

“Gazetemizin “Mürebbi-i Muhadderât” unvanı gereği gibi mühim ve mesuliyeti çok bir unvan ise de bundan muradımız mücerred kadınlara muzır olan şeyleri yazmayacağız demektir. Yoksa kadınlara gerçekten mürebbiyelik edebilmek davasında değiliz. Kendimize o derecede ehemmiyet vermediğimize emniyet buyurulsun. Bunu ispat için gazetemizin asıl ismi “Vakit” olduğunu dermiyan ederiz. “Mürebbi-i Muhadderât” unvanı ise vakit ve zamanın her an ve her saat vücuda getirdiği âsâr u vukuatın kadınlara faideli kısmından bahsedeceğimizi tarif içindir.”²²⁹

Birinci sayıda yayınlanan “Maarifin Kadınlara Lüzumu”²³⁰ başlığı altında bundan kırk elli sene önce kadınların eğitimine fazla önem verilmediği fakat artık gazetenin yayınlandığı yıllarda durumun değişerek okuma yazma bilmeyen kadının terbiyesi eksik addedildiğine yer verilmiştir. Çocuğun terbiye edilmesinde artık babadan ziyade anne önemlidir. Çünkü baba evin geçimini sağlama için bütün gün dışarıda çalışırken çocuğun terbiyesi ile meşgul olamayacağından bu görev anneye düşmektedir. Çocuk terbiye edecek annenin de eğitilmiş olması zaruri olduğu hatta kadının kendi lisanından başka bir lisan daha bilmesi gerektiği fikri gazetede ele alınan konulardandır. Ve kadınların eğitimine olan bu bakış açısının değişim sebebini açıklamak için de “zamane” kavramı kullanılmıştır. Erkekler evlenecekleri kadınlarda güzellik ve zenginlik ararken gazete kadınlara bunların geçici olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

²²⁸ “Mukaddime”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 1, (26 Şaban 1292), s. 1.

²²⁹ Aynı yer.

²³⁰ “Maarifin Kadınlara Lüzumu”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 1, (26 Şaban 1292), s. 1-2.

Evlilik konusunun toplum yapısı açısından önemine vurgu yapan gazete, ahlaki yozlaşmanın devletleri çöküşe götürdüğünü Avrupa medeniyetlerinin temeli sayılan Roma ve Yunan toplumlarını örnek göstererek anlatmaya çalışmıştır.

Erkek ile kadın arasındaki iş bölümüne de değinen gazete hanenin geçimini sağlamak için erkeğin dışarıda çalışıp eve gerekli olan zahireyi, erzakı getirmesini bildiğini yazmıştır. Evi dışarıdan erkek idare ederken içeriden de kadının idare etmesi gerektiği hususunda şu ifadelerle yer verilmiştir.

“Hane-i dahileyi idare hanımların vazifesidir. Erkekler lazım gelen zahâir ve erzağı tedarik etmesini ve hanesine getirip hanımına teslim etmesini bilir. Erkek dâhili idareyi deruhde etmek istese bile yapamaz. Onun için hanımlar hanelerini güzelce idare etmeyi kendilerine süs vermekten ziyade iltizam etmelidirler. Tâki matlub olan hissini imtizâc husule gelsin. Ve zevce ile zevce beyrinde kavga ve muâraza zuhur ederek dirliksizliği mucib olmasın. Çünkü alınan şey ne kadar çok olur ise olsun idaresinde kusur olunur ise az vakit içinde mahvolur.”²³¹

Siyasi olaylara da değinen dergi, Bosna’da meydana gelen isyan konusuna ilk sayısında ve sonraki sayıların neredeyse hepsinde yer vermiştir. Dönemin ekonomisi ve siyasi olaylarına dair malumat vermiş, dış ülkelerde yaşanan olayları da kaleme almıştır. Çeşitli ülke gazetelerinden alınan haberleri yayınlayıp bunlar üzerinde fikir beyan etmiştir. Ele aldığı konuları, okuyucuyu hem eğlendiren hem de düşünmeye sevk eden çeşitli hikâyeler ile neşretmiştir.

1.4.3. Âyine (1875)²³²

İlk sayısını Rumi 2 Teşrin-i Sani 1291/ Hicri 15 Şevval 1292 (14 Kasım 1875) tarihinde çıkarmış olan derginin girişinde “Muhadderât ve etfale mahsustur” ibaresi bulunmaktadır. Haftada bir defa Pazar günleri Selanik’te çıkacak olduğunu, “mesleğe muvafık ve menafi-yi umumiyyeye müteallik mektup ve varakalar meccanen basıldığını”

²³¹ "Varaka: İdare-i Beytiye", *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 6, (15 Şevval 1292), s. 3.

²³² HTU, Hasan Duman, *a.g.e.*

belirtmişlerdir. İmtiyaz sahibi Mustafa Bey'dir. 28. sayısından itibaren Hamdi Bey devralmıştır. Toplamda 41 sayı basılmış olup 31 ve 40 numaralı nüshalar kayıptır.

Dergi hemen her sayıda iyi ahlaka, iffet ve izzete dair yazılar neşretmiştir.²³³ Hanımlara ve çocuk bakımına dair haberler yer almaktadır. Hanımların kendi aralarında dayanışma örnekleri de derginin ele aldığı konulardandır. Mahallenin hanım sakinlerinin fakir bir genç kıza çeyiz hazırladıkları haberi, bu örneklerden biridir.²³⁴ Akraba üyeleriyle ilişkiler de âile yaşantısının sağlığı açısından önemli görülüp açıklama getirilen mevzular arasındandır. Misâlen bir sayıda gelin ve kayınvalide arasında artık adet halini almaya başlamış bir çekişmenin olduğu, iki tarafın da sebepleri anlaşıldığı takdirde bir sıkıntı kalmayacağı yönünde telkinler verilmeye çalışılmıştır.²³⁵ Dergide matematik soruları sorulmuş, okuyucularsa cevaplarını bulup göndermişlerdir. Tarih ilminden bahisle, çocukların mekteplerde bu ilme aşına olabilecekleri ancak kadınların öğrenebilmesi için ne etraflıca yazılmış bir kitap ve ne de öğrenecekleri bir yer olduğu ifade edilmiştir. Bu sebepten ileri gelerek dergilerinde kadınlar için tarih ilmine dair mevzuların ele alınacağı haberi verilmiştir. Evvela insanların yeryüzüne gelip yayılışlarını, milletlerin ayrılışlarını konu almakla başlamış olan *Âyine* mecmuası,²³⁶ daha sonra da hususiyetle Osmanlı Tarihi'ni ele almaya başlamıştır.²³⁷

Mukaddime kısmında her insanın küçüklükte aldığı, gördüğü, öğrendiği terbiye ve ahlaka göre şekil alacağı, kötü terbiye edilmiş insanların büyüdükçe kendilerini iyi yönde değiştirmeye çalışacak olsalar dahi bunun mümkün olamayacağı fikri yazılmış, çocuklukta alınan ahlakın kişiyi hayatı boyunca etkisi altında tutacağı vurgulanmıştır. Bu sebeptendir ki, çocuk terbiyesi, insanlık için en mühim mevzulardan biri olup bu görev, öncelikle anneye

²³³ "Su-i Karîn", *Âyine*, sayı: 3, (16 Teşrin-i Sani 1291), s. 1.

²³⁴ *Âyine*, sayı: 23, (11 Nisan 1291), s. 1.

²³⁵ "Kayınvalide ile Gelin", *Âyine*, sayı: 8, (21 Kanun-ı Evvel 1291), s. 1-2.

²³⁶ "Tarih", *Âyine*, sayı: 19, (14 Mart 1291), s. 2.

²³⁷ *Âyine*, sayı: 21, (28 Mart 1291), s. 1-2.

layık görülmüştür. İslam kadınının eğitimde modern zamana ayak uydurması hususundaki görüşler dikkat çekicidir:

“İslam nisvanı için dünyanın tabakat-ı asriyesiyle ihtilaf eden terbiyeden bahsetmek maziye avdet olup geçmişleri anmak ise abes olacağından istikbal için hale nazar etmek lazım geldi. Vakıa hale bakılsa nisvanın terbiyesince noksanlık, hem pek aşırı noksanlık görülmemek mümkün değildir. Çünkü bizde layıkıyla ve ihtiyaç derecesinde maarif intişar edemedi. Dünyada insan için maarifin noksanı kadar da ayıp ve nakîsa bulunamaz ya... Lakin maarif bugünkü günde maddeten her ne kadar nakıs ise de kesb-i maarif için dakika be dakika tevsii his olunan meyil ve heves manevi halin noksanını istikbalde cebr edecektir ve şu davamıza câbecâ nisvân için tesisine teşebbüs olunan mektepler şahittir. Efrad ve tebaasından bulunmakla müftehir olduğumuz millet ve devletin temayülâtını iğtinam etmek bizim için en mukaddes bir vazife ve bu uğurda hıdmet-i mümkinede bulunmak indimizde en âli, en şerefli bir mertebedir.”²³⁸

1.4.4. Âile (1880)²³⁹

Kapağında “Âileye yani kadınlara, çocuklara ve ev işlerine müteallik mübahis-i mütenevviyi cami’ (toplayan) mecmuadır” giriş cümlesini bulundurmaktadır. 17 Cemaziyel-Ahir 1297 (27 Mayıs 1880)’de ilk sayısı çıkmaya başlamıştır. Âilenin tüm fertleri ve âilenin maddi manevi ihtiyaç duyacakları hususlara değinecek olsalar da aslen âilenin başlıca rüknü kadınlar olması hasebiyle onlara dair olduğu eklenmiştir.²⁴⁰ Muharriri Şemseddin Sami, çıktığı yer İstanbul ve sahibi Mihran matbaası olup cilt oluşturacak kadar çıkacağı tasarlanmışsa da 3 sayıdan sonra devamı gelmemiştir.

Gelişmiş ülkelerde hanımlara ait neşriyatın yazarlarının kadınlar olduğu belirtilmiş ve fakat toplumumuzda henüz okuyup yazan bu işi üstlenebilecek seviyede kadın yetişmediği, onlar yetişince veya sayıları çoğalınca dek bu görevi kendilerinin sürdüreceği yazılmıştır. Ayrıca kadınların ilgisini çekmek için icab ettikçe resimler konulacağı şu cümlelerle ifade edilmiştir:

²³⁸ “Mukaddime”, *Âyine*, sayı: 1, (2 Teşrin-i Sani 1291), s. 1-2.

²³⁹ HTU, Hasan Duman, *a.g.e.*

“Kadını süsten, çocuğu oyundan vazgeçirmeye çalışmak, Cenab-ı Hakk’ın yarattığı tabiatı değiştirmeye sa’y etmek demektir ki, bu da muhaldir... Kadını süsten, çocuğu oyundan vazgeçirmeye çalışan ders onları kendinden nefret ettirmekten başka bir şey hâsıl edemez.”²⁴¹

Tabiatlarının istemeyeceği şeyleri ise isteyeceği diğer şeylerle karıştırmak suretiyle gösterilmesinden sonra yavaş yavaş istemeye başlayacakları bir surete büründürebilecekleri ve hatta asıl tabiatlarından eser bile kalmayabilecekleri ilave edilmiş kadınların okuma yazmaya istek gösterebilmeleri, bazı modaya uygun kıyafetler için de olsa dikiş ve iğneye meraklarının artmasının sağlanabilmesi için aşamalı gidilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. Aynı şekilde çocukların da dergide neşredilecek eğlenceli oyunlar, bilmece ve güzel masallarla çok iyi yetişebilecekleri söylenmiştir.²⁴² Ancak bu görüşe rağmen derginin devamında görsel zenginliğe, resimlere pek yer verilmemiştir. Dergide ayrıca günlük hayata dair evleri, etrafları ve varsa hayvanları, bahçeleri hakkında kontrol, muhafaza, düzen, temizlik ve sağlığa yönelik önerilerde bulunulmuştur.

İsminin gereği olarak bütün âile üyelerine hitap edecek şekilde kısımlar oluşturulmuştur. Ciddi yazıları erkeklerle mütalaa ederek kadınların anlayabilecekleri tavsiyesi verilmiştir. Bundan başka kadınlara ve genç kızlara dikiş nakış ve ev idaresine dair hususlardan bahsederken, erkek çocuklarının dikiş ilgisini çekmeyeceği için onlara uygun ahlaka müteallik oyun, bilmece ve masallar, yine bebekler içinse faydalı sözlerden oluşan ninniler yazılacağı tasarlanmıştır.²⁴³ Âilenin bu bütün üyelerinden daha fazla yönelecekleri kişi ise âilenin terbiye ve saadetinden sorumlu tutulan kadındır. Dergiyi de âile içinde okuma bilen bir kadının okuması öncelikli tercih olup eğer hiç okuma bilen kadın yoksa mecburi olarak âilenin erkek üyelerinin okuyup kadınların dinlemesi istenmiştir.²⁴⁴ Çok yeni olan bu yayın türünün ne şekilde muhafaza edilip nasıl istifade

²⁴⁰ “İfade-yi Meram”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 1.

²⁴¹ Şemseddin Sami, “İfade-yi Meram”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 1-2.

²⁴² “İfade-yi Meram”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 1-2.

²⁴³ “İhtar”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 5.

²⁴⁴ “İhtar”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 5-6.

edileceğine, kişilere göre içeriği seçip okumaları tavsiyeleri gibi dergi okumanın tanıtımı yapılmıştır.

1.4.5. İnsaniyet (1881/82)²⁴⁵

İnsaniyet, Mahmud Celaleddin öncülüğünde 1299 ve 1300 yıllarında İstanbul Bâb-ı Ali Caddesi'nde, Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla neşrolunup yalnızca iki sayı olarak çıkarılmış, bu kısa zaman zarfında dahi kadın dergilerine öncü örneklerden biri olmuştur. Nitekim *Hanımlara Mahsus Malumat* dergisinde ilk çıkarılan kadın dergilerinden biri olarak anılmıştır. İkinci nüshasının başında kadınlara yönelik olarak bu risalenin senede on iki sayı çıkaracağı²⁴⁶ belirtildiyse de devamı gelmemiştir.

Tek yazarı olan Mahmud Celaleddin, derginin giriş kısmına kısaca şunları yazmıştır: “İfademiz; ‘İnsaniyet’i tarif abes olduğu için mukaddimeyi bertaraf ederek bu eserin bidâyeti ve mevzuu muhadderâta, binaenaleyh insaniyete hizmettir.”²⁴⁷

İçeriğinde kadınlarla ilgili hikâyeler, Fransızcadan çeviri yapılarak neşredilen mektuplar, usta kalemlerden (mesela Ziya Paşa gibi) manzumeler bulunduğu gibi; kadınların eğitim haklarının olduğuna dair düşünce yazıları ve kadınların yazmış olduğu bazı eserlerin tavsiyesi bulunmaktadır. Bazı hanım okuyucular, kadınlara karşı erkeklerin yaptıkları haksızlıklardan bahisle şikâyet etmişlerdir. Sadece iki sayı çıkarmış olmasına rağmen zamanının diğer dergilerine oranla kadınların hakları, eğitimleri ve yazdıklarına saygı gösterilmesi gibi mevzularda daha rahat üsluplarla vurgu yapabilmiş bir yayın olduğu söylenebilir.

²⁴⁵ HTU, İSAM, Hasan Duman, *a.g.e.*

²⁴⁶ *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 33.

²⁴⁷ Mahmud Celaleddin, “İfademiz”, *İnsaniyet*, sayı: 1, (1299), s. 2.

1.4.6. Hanımlar (1882/83)²⁴⁸

Çıkış senesi 1300 olarak verilip 1882/83 yıllarına tekabül eden Hanımlar dergisinin mukaddimesi şu ifadelerden mürekkeptir:

“Şimdiye kadar hanımlarımız için muntazam ve mükemmel mektepler olmadığı halde isimleri sitayişle anılan pek çok hanımlarımız vardır.

“Madam Sonya”, “Madam George Sand” vesaire gibi Fransa'da erkekleri geçen kadınlar geldiği gibi bizde dahi “Leyla” ve “Fitnat” hanımlar vesaire gibi meşhureler gelmiş ve bunların namları ile teracim halleri sahaif-i tevarihte münderic olunmuştur.

Asrımızda bir iki edibe ve şaire bulunmakta ve bir haylisinin dahi yetişebilmesi me'mul olunmakta ise de umumiyet üzere kadınlarımız ne terbiyeli ve ne de malumatlıdır: Zira kadınlarımız hiç bir şey görmemiş ve okuyup yazmayı evlatlarının azmalarına vasıta olarak kabul etmişlerdir. Bu fikirde bulunan kadınlarımız her ne kadar çok ise de zaman yavaş yavaş bunların fikirlerini tadil ve adetlerini taklil edecek ve diğerlerini teşvik ile teksir ve yapacakları güzel işlerden dolayı kaderlerini tevkir eyleyecektir. Binaenaleyh biz de kadınlara elden gelen hizmeti etmek ve terakkilerine vasıta olmak için “Hanımlar” isimli bir mecmua-yı mevkuta neşrine mübaşeret ve kadınlık âlemine mahsus her ne bulur isek neşre müsaraat edeceğimizi beyan ile iftihar ve bu hizmetimizde müsteid hanımlarımızın teşviklerine uğrayacağımız ümidiyle kesb-i müsar eyler isek de bunu tekzip veya tasdik edecek yine zaman olduğundan ol babda gevezeliği bırakarak deruhde eylediğimiz vazifenin icrasına ibtidar ve hanımların vazifelerini dahi min gayr-ı hadd-i arza ictisar eyleriz.”

Bu açıklamadan sonra hanımların anneliğine vurgu yapan Said Bey'e ait şu kıta eklenmiştir:

Maye-i fahr u şeref nisvana

Hanenin hidmetine dikkattir

Çocuğa validenin ağuşu

²⁴⁸ Atatürk Kitaplığı, Hasan Duman, *a.g.e.*

Hanımlar dergisi yalnızca bir sayı çıkmış olup içerisinde türlü çeşit ninni, tekerleme, fıkra, özlü sözler, şiirler, şarkılar gibi o dönemin yaşantısını yansıtan edebi sözler bulunmaktadır. İlk sayfalarında takvim bilgisi bulunup Osmanlıların ve Hristiyanların günleri verilmiş; mevsimler, dini günler belirtilmiştir. Bundan başka kadınlar için saç kuvvetlendirme yöntemi, el ve dudak çatlaklarına iyi geleceği söylenen maske tarifleri barındırmakla, gündelik hayata dair pratik bilgi paylaşımı yapmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Genel olarak bu dergide, kadının gündelik hayatına dair meselelerine katkıda bulunmak isteyen, Ömr-i İnsan ve İskender'in Vefatı gibi konularda yazılan makalelerle geçici olan dünyanın farkına varılması gerektiği fikrini ifade eden, küçük bir piyes ve kurguyla hikâye anlatımını yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan, muhatap aldığı kesim olan hanımlara yazmayı ve okumayı sevdirmeye çalışan dergilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar tarafından yazılan şiir ve şarkılar yer verilmiştir. Çiçeklerin Dili'ne dair ayrılan kısımda sualler sorarak hanımları dergiye yazı göndermek için harekete geçirmek istemiş; aynı zamanda bu güzide edebiyat türünü yaşatmak, Avrupa dahi bu denli bahsederken bizde kaybolup gitmesine engel olmak niyetini beyan eylemiştir.

Dergiye yazı gönderen hanımlar arasında ufak tefek atışmalar olmuş ve hatta başka dergilerde yazılmış yazı hakkında bile bu dergiye tenkit içeren bir yazı gönderilmiştir. Yavaş yavaş okur-yazar statüsünü elde etmeye başlayan kadınların bu nevi eleştiri içerikli yazışmaları kayda değer bir husus olup yazım yeteneklerini geliştirmeye başladıkları görülmektedir.

1.4.7. Şükûfezar (1886)²⁵⁰

Şükûfezar, imtiyaz sahibi ve tüm yazar kadrosu kadın olan ilk kadın dergisidir. Sahib-i imtiyaz Ârife Hanım, yazarları Münire, Fatma Nevber ve yine Ârife Hanım'dır.

²⁴⁹ *Hanımlar*, sayı: 1, (Muharrem 1300), s. 3-4.

Şükûfezar'ın çıkardığı ilk sayısında, on beş günde bir neşrolunacağı, şimdilik sayıların on altı sayfalık olacağı, talep olduğu takdirde otuz iki sayfaya çıkarılacağı söylenmiştir. Ancak elimizdeki sayıların hepsi on altı sayfalıktır. İçeriği yine mukaddime kısmında şöyle açıklanmaktadır: “Risalemiz siyasetten başka her şeyden bahsedebilecektir.”²⁵¹

Toplamda 5 sayısı bulunmaktadır. 1301 yılında çıkarılan ilk sayısına müteakip elimizdeki diğer sayıların 1303 senesine ait olduğu söylenmekte ve bu ifadeden araya iki yıl kadar zaman girmiş olacağı fikri anlaşılmaktadır. Yalnız burada şöyle bir durum var ki; gerek dergi yazarları ve gerekse gelen okuyucu mektuplarında araya iki sene kadar uzun bir süre girmiş olduğuna dair bir ibarenin bulunmaması –ki genellikle bu dönem dergilerinde periyodik şekilde çıkarılan bir süreli yayının bir kere bile vaktinden sonra çıkması halinde, bu diğer sayıda mutlaka özür ve mazeret ile birlikte belirtilir- sebebiyle araştırmalarımız bu iki yılın aynı yıla tekabül eden Hicri ve Rumi takvime göre verildiği yönünde bir netice çıkarmıştır. İlk sayısı da kapağında 1303 yılına işaret ederken iç kısmındaki başlangıç sayfasında ise 1301 şeklinde verilmiştir. Yani kapaklarında “1303 Hicri senesi” ve içinde ise “1301 Rumi senesi” verilmiş olmalıdır. Bu sonuca varmamıza imkân sağlayan bir diğer sebep ise, ikinci sayının kapağında yine 1303 yılı yazılı olduğu halde, yine aynı sayıda yer almakta olan, bir hanım okuyucunun yazdığı metnin ardına tam haliyle o günün Rumi tarihini atmış olmasıdır. Bu yazının tarihi Rumi 16 Kanun-i Sani 1301'dir.²⁵² Keza diğer tebriknamelerin tarihi de aynı şekilde Kanun-i Sani 1301'dir. Bu durumda *Şükûfezar*'ın çıkışı Miladi olarak 1886 yılı olmalıdır. Bir karışıklığa mahal vermemek maksadıyla dipnotlarda sadece Rumi yılı temel alınıp yazılacaktır.

Şükûfezar'ın isim babası olarak zikredilen şahsın Abdülkerim Sabit Efendi olduğunu, yazılan teşekkür kısmından anlamaktayız. Ayrıca risalenin içeriğini takdire

²⁵⁰ EAÜ, Hasan Duman, *a.g.e.*

²⁵¹ Arife, “Mukaddime”, *Şükûfezar*, sayı: 1, (1301), s. 8.

²⁵² Bir Kız, “Şükûfezar Heyet-i Tahririyesi'ne”, *Şükûfezar*, sayı: 2, (1301), s. 19.

yaraşır bulup öven Maarif Nezaret-i Celilesi'nden devletli Münif Paşa'ya da teşekkür edilmiştir.²⁵³

1301 yılında çıkarılan sayısı, “Leyse lil-insâni illâ mâ se’â. (İnsan için ancak çalıştığı vardır)” âyet-i kerimesiyle başlamakta olup²⁵⁴ çalışmanın erkek olsun kadın olsun her insan için önemli oluşunun altı çizilmiştir.

“Terakkiyat-ı beşeriyeye –beşer olduğu hasebiyle- hizmet etmek hususunda kadın ile erkeğin hiçbir farkı olmadığı cihetle bilâ- istisna bir azm-i ciddi ile müttehiden ve mütesâviyen sa’y ve gayret etmeliyiz.”²⁵⁵

Bu derginin neşrinden, ilerlemeyi şiar edinmiş kesimler hayli memnun olmuşlardır. Şükûfezar’ın ikinci nüshasında, birinci sayının zuhurundan itibaren kendilerine on beşi aşkın tebrik mektubu gönderildiği iftihar ve şükranlarla ifade olunmuştur.²⁵⁶

Dergiden memnuniyet ziyadesiyle olup en övgü dolu sözlerle şereflendirildikleri örneklerden birine nazar etmek gerekirse Râdiye Hanım’ın mektubunu nakledebiliriz.

“...Şu günlerde Şükûfezar namıyla sâhagîr vücud olduğu meşhud-ı çeşm-i iftiharımız olan evvel güldeste-yi riyaz ilm u irfan-ı benat vatanın en müsteid edibelerinden Arife, Fatma Nevber, Münire hanımların eseridir. Hakkan ki hangi yaprağı küşad olunsa esrar-ı bahar hikmetle dolmuş ve hangi bir kıt’asına medd-i nazar edilse şakayık ve ezhar marifetle pür olmuş görülür. Var olsun! Onun bağban-ı tarâvet ünvanları ki evlad-ı vatana güzel güzel meyveler hediye ediyorlar. Küşade olsun! Onların ümit ve ikballeri ki âlem-i şebâba taze taze marifet çiçekleri yetiştirmektedirler.”²⁵⁷

İçeriğinde yazarlarına ait olan manzume türü eserler barındırmaktadır. Gönderilen mektupların birçoğu Darülmuaallimat öğrencileri yahut mezunlarındandır ve bazıları dergiye kalemleriyle destek olabilmeyi, devamındaki sayılarda ilimleri mesabesince yazılarının

²⁵³ Arife, “Mukaddime”, *Şükûfezar*, sayı: 1, (1301), s. 7-8.

²⁵⁴ Arife, “Mukaddime”, *Şükûfezar*, sayı: 1, (1301), s. 1.

²⁵⁵ Arife, “Mukaddime”, *Şükûfezar*, sayı: 1, (1301), s. 3.

²⁵⁶ Arife, “Arz-ı Şükran”, *Şükûfezar*, sayı: 2, (1301), s. 17.

²⁵⁷ Emin Bey Kerimesi Radiye Hanım, “Edirne’den”, *Şükûfezar*, sayı: 4, (1301), s. 52.

neşredilmesini talep etmişlerdir. *Şükûfezar* gerek idari olarak ve gerekse yazarları itibariyle kadınlardan oluşan ilk dergi olarak önemi bir yere sahiptir. Bu vasfına ek olarak kadınların hakkını daha rahat ve hür alanları aracılığıyla savunabileceklerini, hususen mukaddime kısmındaki “kadının saçı uzun akli kısa” yaygın fikrine karşı çıkarak²⁵⁸ göstermişlerse de derginin devamında kadın haklarına dair yazılar umulduğu derecede bulunamamıştır. Daha ziyade eğitim içerikli yazılar neşrolunmuştur. Muhtemelen iddialarını, erkekler kadar iyi ilim tahsil edip nitelikli yazılar yazabileceklerini göstererek ispatlamaya çalışmışlardır. Ama kendi yazar kadrosundan ziyade, gelen okuyucu mektubunda kadınların erkeklerle mukayeseleri, erkeklerden aşağı görülemeyecekleri fikirleri mevcuttur. Kadınların daha hür ve rahat ifadelerle kadın-erkek tartışmasında fikir beyan edebildikleri bir ortamın sağlanmış olması derginin önemli bir özelliğidir. Yine de kendileriyle benzeri şekilde düşünmeyen hanımların fikirlerini çok da özgürce paylaşamayacaklarına dair bir örnek de görülmektedir. Modaya karşı tutum sergileyen *Şükûfezar*’da bu fikrin abartılı olduğu görüşüne sahip bir hanıma karşı gâyet sert bir üslupla karşılık verilmiş olması²⁵⁹ moda ve tüm modaseverler için, zatlarında bir nevi tahammülsüzlük oluştuğunu göstermesi bakımından önemlidir. *Şükûfezar* geleneksel bir kimlik göstermekte olduğu kadar, kadınlar hakkında söylenilegelen haksız söz ve yorumlara karşı devrimci bir bakış açısı sergilemiştir.

1.4.8. Mürüvvet (1888)²⁶⁰

15 Şubat 1303 Rumi tarihinde ilk sayısı çıkmış olan dergi, haftada bir kere Pazartesi günleri neşrolunup *Mürüvvet* gazetesinin kadınlara mahsus nüshasıdır. Toplam 9 sayı olup 182 sayfadır. Müdürü Mehmet Ziyaeddin, editörü Mahmud Celaleddin’dir. İçeriğine dair malumatı “fennî, edebî makaleler vesair muharrerat bâdel-intihab derc olunur” cümlesiyle açıklamıştır.

²⁵⁸ Arife, “Mukaddime”, *Şükûfezar*, sayı: 1, (1301), s. 6-7.

²⁵⁹ Arife, *Şükûfezar*, sayı: 4, (1301), s. 58-64.

²⁶⁰ Ankara İl Halk Kütüphanesi, Hasan Duman, a.g.e.

Dergi, kadınlar için büyük büyük mekteplerin yedi sekiz seneden beri hizmet verdiği halde kadınlara mahsus olmak üzere her gün çıkan bir gazetenin hala zuhur edememesini Osmanlı matbaası açısından ciddi bir eksiklik olarak addetmektedir. Her şeyin devletten beklenmesinin bizde adet oluşuna değinilip sadece maddi ihtiyacının karşılanmasıyla da böyle bir gazetenin devam edemeyeceğinden bahsetmektedir. Fakat bu başarlarsa gazetenin çok kısa sürede Avrupa'ya da ulaştırılacağı ve memlekete kısa vadede yarar sağlamaya başlayacağı görüşlerinde bulunmuştur. Daha sonra *Mürüvvet* dergisi, kadınlar için mükemmel bir derginin nasıl olabileceğini düşündüklerini, nihâyet derginin içeriğinde nelerin bulunacağına dair verdikleri kararı ve bundan duydukları heyecanı şöyle açıklamışlardır:

“Zaman-ı cahiliyetten zuhur-ı İslam'a değin ve ondan sonraki devirlerden ve hulefa-yı Abbasiye, Emeviye ve Fatımiye zamanlarından kalma kütüb-i kadîme-yi mutebere içinde kadın kaleminden çıkmış, kadınlar için yazılmış ahlak ve fazilet-i beşeriyeye müteallik ne kadar güzel âsar bulduksa cümlesini biriktirdik.

Avrupa'da yazılan kadın jurnallerinin en güzidelerine de hasbel-zaman abone olmak ve onlardan âdât-ı milliyemize muhalif gelmeyen makale ve havadisleri tercüme etmek büyük külfet ve fedakârlığa muhtaç olmadığı cihetle bu yüzden dahi yeniden yeniye hayli sermaye tedarik edebileceğimizi anladık; hevesimiz, arzumuz tezayüd etti. Bir kat daha gözümüzü açtık. Bu işe her yüzden dört el ile sarıldık.”²⁶¹

Dergide Darülmuaallimat müdürü İsmail Hakkı Efendi, müdiresi Refika Hanım ve muallimleri sıbyan- rüşdiye şubelerinde ayrı ayrı olmak üzere isimleriyle gösterilmiş, bundan başka Leyli Kız Sanayi Mektebi, Nehari Kız Sanayi Mektebi, İnas rüşdiyelerinin de muallimelerinin isimleri ve öğrenci sayıları, okulların mahalleri vs. bilgiler grafiklerle verilmiştir.²⁶²

²⁶¹ *Mürüvvet*, sayı: 1, (15 Şubat 1303), s. 2-3.

²⁶² *Mürüvvet*, sayı: 1, (15 Şubat 1303), s. 12-13.

Mürüvvet dergisi, yazıları konularına göre kısımlara ayırıp başka başlıklar altında neşrederek tasnif etmiştir. Bu şekilde daha düzenli bir görünüme sahip olup dergiyi dokuz kısma ayırmıştır. Buna göre; birinci kısım bir haftada meydana gelen devletimizin politika-siyaset haberlerine; ikincisi İstanbul ve tüm Osmanlı topraklarında her ne olay olduysa haberi verilecek, kadınlara mahsus bazı dedikodu, düğün havadisi, giyim ve süse dair laflara; üçüncüsü yabancı ülkelerde olan bitene, icatlara, türlü türlü işlere ve sahte, gülünç tuvaletlerin kibar âileler tarafından asla kabul edilmediğinden bahisle bu kılık kıyafetlerin zararlarına; dördüncüsü Osmanlı ve dünya kadınlarının yazdıkları eserlere, edebiyata; beşincisi terbiye ve ahlaka yönelik bahislere; altıncısı kadınlara sanatsal faaliyetler hakkında bilgi ve teşvik hususuna; yedinci kısım ise diğer kısımların hiçbirisiyle doğrudan alakalı olmayan konulardaki eserlerden paylaşmaya layık görülen parçalara; sekizinci kısım tefrikaya yani önceki sayıların devamı olarak sonraki sayıya aktarılıp yazılacak eserlere; dokuzuncusu da borsa malumatına ayrılmıştır.²⁶³

Mürüvvet görüldüğü üzere sadece, kadınlara biçilmekte olan ev idaresi ve çocuk terbiyesi rollerini değil dünyadan ve memleketten çeşitli havadis ve eserler aracılığıyla haberdar olmalarını da sağlamaya çalışmış, hatta verilen malumatların ekseri bu yönde tezahür etmiştir. Diğer dergilerde de bu hususlara değinildiyse de *Mürüvvet* bunlar için ayrı kısımlar ayırıp daha kapsamlı olarak konuları ele almıştır. Osmanlı kadınlarına dünyayı tanıtmak amacı gütmüştür. Dünya basınında savaş haberlerinin yayınlanmasıyla, dünyadan haberler sunan *Mürüvvet* de ağırlıklı olarak siyaset, yabancı ülkeler ve memleket meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır.

1.4.9. Parça Bohçası (1889)²⁶⁴

Parça Bohçası isimli dergi, 1305 senesinde Hatice Semiha ve Râbia Kâmile tarafından kurulmuş, sadece bir sayı olarak çıkarılmıştır. Kapağından da anlaşılacağı üzere

²⁶³ *Mürüvvet*, sayı: 1, (15 Şubat 1303), s. 5-8.

²⁶⁴ HTU, Hasan Duman, a.g.e.

âile mecmuası olarak neşredilmiştir. İçeriğinde hanım şairlerden şiirler, hikâyeler vardır. Ancak daha ziyade umur-ı idare-yi beytiye niteliğinde olup hanımların günlük ihtiyaç duyacakları bilgilere; el işleri, dikiş- nakış ve yemek, pasta tarifleri, kişisel bakım için terkipler, çocuk bakımı, beslenmesi ve yetiştirilmesi üzerine püf noktalar, âilenin sağlık ve sıhhati, âilenin tüm bireylerinin ahlakı, evin dirlik, düzen ve temizliği bilgi ve tavsiyeleri yer almıştır. Ev hanımlarına yönelik gündelik yaşamdan haberler ve evin çeki düzenine dair tüyolar bulunmakta olup bunlar kadının asli görevleri olarak bahsedilmektedir. Âilenin tüm bireylerinin birbirleriyle iyi geçinmelerinin sağlanması da kadının mesuliyetinde görülmektedir. Yazı yazmaları, ilim öğrenmeleri, ilim ve eğitim almalarının önemi vurgulanıyorsa da derginin ele aldığı konular içerisinde ev ve âile yaşamına dair bilgilerden başkası bulunmamaktadır. Bu, eğitimi arka plana attıkları manasına gelmemektedir. Derginin ele aldığı konu sınırlandırılmış, okuyucularına ‘âile mecmuası’ olarak belirli bir bölümde fayda sağlamaya çalışacakları izah edilmiştir.

Padişahın, millet ve memleketin feyzi ve terakkisini sağlamak; büyük- küçük, kadın- erkek umum-ı tebaa-yı sadıkasının saadetlerini temin maksadıyla rahatını feda edip bu uğurda çokça çalıştığını, birçok yeni mektep açtığını, yeni yeni kitap ve gazeteler bastırarak türlü neşriyatlarla etrafa ilmi yaymaya çalıştığını belirtmiş; bu yoldaki müthiş hizmetler arasında kendi dergilerinin çok da isminin anılmayacağını düşünmekle birlikte bu hususa fayda sağlamak için ellerinden geldikince çabalayacaklarını söylemişlerdir. İlmin ve eğitimin âile içerisini ilgilendiren konuları hakkında olmak üzere böyle bir dergiyi hanımların istifadesine sunmak niyetinde olduklarını beyan etmişlerdir. Üstlendikleri bu vazifenin sebeb-i hikmeti ve neden önemli olduğuna binaen şu sözleri sarfetmişlerdir:

“Bir millet âilelerin birleşmesiyle hâsıl olur. Âile kadın, erkek ve çocuklarından mürekkeptir. Bir şeyi terkeb eden cüzlerden (kısımlardan) birinin ilerleyip diğerinin yerinde sebatı aklen ve hikmeten kabil değildir. Bir millet terakki etmek ve ilim ve fenn öğrenip bunlardan tamamen istifade edebilmek için âileyi terkeb eden cüzlerin birlikte terakkisi ve iktisab-ı ilm eylemesi lazımdır. Bu sebepten en büyük ve düşüncesi derin âlimler, bir milletin terakkisini ve ilim ve maarıftan nasibini anlamak için kadınlarının derece-yi malumatına bakmalıdır, derler.”

Sonra yine kadınlar ne kadar iyi eğitim alırlarsa, evlerinde o nisbette hüsn-i muaşeret bulunacağı ve onların yetiştirecekleri yeni neslin de bir o kadar eğitilmiş, güzel ahlaklı ve memlekete faydalı olacağı ifade edilmiştir.²⁶⁵ Dergiye göre kadınların eğitilmesindeki esas amaç, toplumu yönlendirecek yeni nesillerin, talim ve terbiyeyi evvela validelerinden almaları münasebetiyle çocuklarının iyi yetiştirilmeleri gerektiğidir.

1.4.10. Hanımlara Mahsus Malumat (1895)²⁶⁶

Önceleri *Malumat* adıyla herkesin istifadesine sunulmakta olan bir yayın, sonradan 6 Ağustos 1895 tarihinde kadınlara özgü bir ek çıkarmaya başlamıştır. Fahrunnisa, Manzume, Fatma Edibe, Leyla Feride, Nadire, Makbule, Müfide Hanımefendiler dergide yazısı bulunan hanımlardandır.²⁶⁷

Hanımlara Mahsus Malumat dergisi, toplamda 28 sayı çıkmış görünmektedir. Bir okurun gönderdiği bir yazıdan anlaşıldığı üzere; ilk yedi sayısı hanımlara mahsus olarak ilave çıkarılmadan önce basılmış olduğundan *Hanımlara Mahsus Malumat*'ın ilk sayısı sekizinci sayı olarak görünen sayıdır.²⁶⁸ Sekizinci sayının sayfa numarasının 1 ile başlaması da bu durumun bir başka delili olabilecektir. Dolayısıyla incelememize bu sekizinci ve ilk sayısından itibaren başlayacağız. Derginin on bir, on altı ve yirmi altıncı sayıları hanımlar için ek çıkarmamış veya eksiktir. İnceleyebildiğimiz alan, derginin bunlar dışında kalan sayılarıdır.

14 Safer 1313 tarihinde çıkan sekizinci sayısı, modaya uygun elbise suretiyle başlamıştır. Derginin diğer sayıları da aynı şekilde ilk sayfalarının bir kısmında resimli ve son modaya uygun elbise tarifleri yapmıştır. Dergi ismi Osmanlıca ve Fransızca yazılmıştır.

²⁶⁵ *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), İlave Kısım.

²⁶⁶ Atatürk Kitaplığı, Millet Kütüphanesi, Hasan Duman, *a.g.e.*

²⁶⁷ İki Hemşire, *Hanımlara Mahsus Malumat*, sayı: 15, s. 32.

²⁶⁸ Nadire Hanım, "Malumat Muharriresi Hanım Efendiye", *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 14.

İçeriğini; “edebiyat, ahlak, sınai (sanatla ilgili) vesaireden bahis” olarak açıklamış olan dergi, haftada bir sayı çıkarmıştır. Derginin ilk sayfalarında, son moda elbise ve saç modellerinin tanıtımları yer almaktadır. Bu kısma Arapça ve Fransızca tercümeler eklenmektedir. Yine terziliğe dair bilgiler veren ve elbise yapımını, ölçü almayı, kalıp çıkarmayı öğreten bir köşesi bulunmaktadır. Ayrıca hanımların eğitilmesini, doktorluk, öğretmenlik, yazarlık gibi topluma faydalı meslekler edinmelerini desteklemiş; yazı yazmalarını teşvik etmiş, bu konuda olası ve yapılagelen yazım yanlışlarını düzeltmeye yönelik bir de kitabet dersleri köşesi oluşturmuştur. Hanımların yazı yazması, eğitilmesi desteklenerek doğru yazım kurallarını öğrenme ve uygulama imkânı bulabilmeleri için hanımların gönderdikleri yazılara yer verilmiştir. İmlaya uygun yazılar ayrıca tebrik edilerek doğru yazının hanımlar arasında önemsinmesi teşvik edilmiştir. Derginin son sayfalarında genellikle kişisel bakıma dair maske tarifleri verilmiş, evde odaların dizaynı hakkında modaya uygun ve Avrupa tarzlarından örneklerle tanıtımlar yapılmıştır. Yine sonlarda dünyadan kadınlar hakkındaki envai çeşit olay ve bilgi, haber olarak Osmanlı kadınlarının istifadesine sunulmuştur. Bunlar dışında çeşitli hikâye ve fikirlerle kadının âile hayatındaki aktif rolünden bahsedilmiş, tavsiyelerde bulunulmuş, özellikle annelik konusuna ciddi vurgu yapılmıştır. Annelik makamının sorumluluk ve güzelliklerinden; kadın ve erkeğin evlilik süresince üstlenmeleri gereken görevlerden bahsedilmiştir. Her ne kadar millete kısa vadede fayda gösteren öğretmenlik, doktorluk gibi meslekler edinmeleri takdirle karşılanıyor olsa da kadın için öngörülen asıl vazifenin âilesiyle ilgilenmek olduğu, görev ve tavsiyelerin bu yönde verildiği anlaşılmaktadır. Bu dergiye göre; kadının en mühim vazifesi iyi bir eş ve eğitimli, bilinçli bir anne olup milli değerlerinden ve inancından haberdar olan, vatana, millete yarar sağlayacak bireyler yetiştirmesidir. Toplumun kurtuluşunun çocuklukta anneden alınan eğitimde saklı olduğu görüşü, kadınlara büyük sorumluluk yüklemiştir. Kadının eğitiminden beklenen asıl amaç budur.

Hanımlara Mahsus Malumat dergisi, içinde yazılanlardan anlaşıldığı üzere Mısır’a, prenseslere, Kıbrıs’a ulaşmış ve beğenilerek uzun soluklu olması temenni edilmiş, başarılı

bulunmuş bir kadın dergisidir.²⁶⁹ Ancak, bu uzak mesafelerden gelen tebrik ve teşvik bildirilerine, memnuniyet belirten okuyucu mektuplarına rağmen yirmi sekizinci sayısıyla birlikte yayın hayatı sonlanmıştır.

1.4.11. Hanımlara Mahsus Gazete (1895)²⁷⁰

İlk sayısı 19 Ağustos 1311 (31 Ağustos 1895) tarihinde çıkan dergi, döneminin en istikrarlı dergisidir. Bu açıdan başlı başına diğer dergilerden farklı bir konuma sahip görülmektedir. Osmanlı döneminde çıkarılan kadın dergilerinden en uzun ömürlüsüdür. Derginin sahibi İbnülhakkı Mehmed Tahir Efendi'dir. Müdiresi Fatma Şadiye Hanım ve başyazarı ise Nigar bint Osman'dır. 1904- 1908 yılları arasında müdürlüğü Ziya Şakir üstlenmiştir. Yazar kadrosu arasında Fatma Aliye, Emine Semiye, Leyla (Sâz), Rânâ bint Saffet, Fatma Fahrünnisa, Münire, Halide bint Edib (Halide Edip Adıvar) gibi önemli isimler vardır. İlk çıkarıldığı 1895 yılından 1908'e değin aralıksız yayınlanmış olan dergi, 624 sayı çıkarmıştır. 1910 yılında Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dayalı Teâlî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin yayın organı olarak yeniden neşredilmeye başlanmış, bu kez de bir 50 sayı kadar çıkarmıştır.²⁷¹

“Tahdis-i Ni'met- Ta'yin-i Meslek” başlığıyla ilk sayısında çıkış gayelerini açıklayan dergi, “okuyup yazmayı seven, eğitilmiş, dindar, iyi ahlak sahibi, iyi eş ve iyi anne özelliklerine sahip Osmanlı Müslüman hanımı yetiştirmek” şeklinde ifade etmiştir.²⁷²

İçeriğinde kadın, eğitim, çocuk bakımı, çocuk terbiyesi, kadın sağlığı, çocuk hastalıkları ve sağlığı, güzellik, moda, kıyafet, ahlak, din, evlilik, âile hayatı gibi çeşitli konularda makaleler yazılmış ve yine türlü konularda şiirler kaleme alınmıştır. Ayrıca dergi, elde ettikleri gelirin %5 ini gelinlik yaştaki kimsesiz kızlara cihâz parası olarak

²⁶⁹ “Teşekkür İlanı”, *H.M.M.*, sayı: 21, (27 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 42.

²⁷⁰ HTU, Atatürk Kitaplığı, Hasan Duman, *a.g.e.*

²⁷¹ Zehra Öztürk, “Hanımlara Mahsus Gazete”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. EK-1, s. 533-534.

başılayacaklarını belirtmiştir.²⁷³ Diğer dergilerde de olduğu gibi böyle bir derginin neşrinden dolayı pek çok memnuniyet mektubu gönderilmiştir. Ahmet Mithat Efendi de memnuniyetini içeren mektup gönderenler arasındadır. Gazetenin bir de “Hanım Kızlara Mahsus Kısmı” vardır, burada genç kızlara nasihatler verilmiştir.²⁷⁴ Kadınların eğitilmesi ve kız çocuklarının okutulması konusuna sıklıkla değinilmiştir.²⁷⁵

Kendisinden ilk kadın dergisiymiş gibi bahsetmekte, diğer dergilerde kadınların hoşuna gidecek veya onları ilgilendirecek kısımlar bulunmasının zor olduğunu ifade ederek okul haricinde evde de kadınlara eğitim imkânı sunmaya layık olarak böyle bir dergi çıkardıklarını söylemektedirler:

“Hanımlara mahsus olarak bir gazeteye mülkümüzde eşedd-i ihtiyac vardır. Vâkıa hanımlarımız el-yevm neşredilmekte olan gazeteleri de mütala’â edebilirler. Fakat onlardan edecekleri istifade herhalde hanımlara mahsus olarak neşrolunacak bir gazeteden edilecek istifadenin pek dünunda kalır. Zira hanımlar yevmî yâhûd haftalık olarak neşredilecek gazetelerin beher nüshalarında kendilerine âid ve istifadelerini mûcip bir iki fıkra ya tesadüf ederler yâhûd etmezler.”²⁷⁶

Bu, kadınlara dair dergi çıkartmak meselesinde öncü olmayı isteme tavrı ise, aynı zamanlarda çıkarılan diğer bir kadın dergisi *Hanımlara Mahsus Malumat*’ta bir hanım tarafından eleştirilmiştir. Bu iddiada bulunan dergilerden daha önce çıkan dergilere örnek olarak *Mürüvvet* ve *Hanımlar* gösterilmiş, uzun ömürlü olamasalar da birer kadın dergisi olmaları sebebiyle onların hatırlanması istenmiştir.²⁷⁷

Gazete ilk sayılarında dikiş nakış, çocuk bakımı, kadınların sosyal faaliyetleri, çeşitli dünya haberleriyle zengin ve edebi bir içeriğe sahipken daha sonraları bu

²⁷² Aynı madde, s. 533.

²⁷³ Hale Gürbüz, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001, s. 4.

²⁷⁴ Aynı eser, s. 4-5.

²⁷⁵ Zehra Öztürk, “Hanımlara Mahsus Gazete”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. EK-1, s. 534.

²⁷⁶ Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 2.

²⁷⁷ “Malumat-ı Usbuiye”, *H.M.M.*, sayı: 25, (26 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 57-58.

muhteviyatını kaybetmiş, çiçek bakımı, ev idaresi vs. hakkında pratik bilgilere yer vermiştir.²⁷⁸

1.4.12. Takvim'ün- Nisa (1899)²⁷⁹

Sadece tek sayısı bulunan takvim, 1317 Hicri senesinde çıkarılmış ve isminden de anlaşılacağı üzere kadınlar için hazırlanmıştır. Diğerlerinden farklı olarak bu bir takvimdir ve içeriğinde 365 gün istifade edilebilmesi amacıyla zaman bilgilerinin yanında ahlaki, ilmi metinlere yer verilmiştir. Gündelik hayata yönelik tavsiye ve bilgilendirmelere, hayat derslerine, meşhur Müslüman kadınlar hakkında malumatlara, Avrupalı kadınların ahvaline, bilhassa Avrupa ve Amerika'daki kadınların meşgul bulundukları sanat ve hizmetlerine ve hatta bu meşguliyetlerde bulunan kadınların sayılarına değinilmiş olduğu görülmektedir. Resimlidir. Bazı resimleri İslami açıdan uygun görülmeyecek derecede açıktır. Bu takvim incelediğimiz en yakın tarihli yayın olup dili önceki yayınlara nisbetle sade ve noktalama işaretlerini kullanma açısından da daha aktiftir. Takvim toplam 328 sayfa ve yazarı Ebu'z-Ziya Tefvik'tir.

Zamanın kıymetinin bilinmesi ve doğru kullanılması, medeniyetimizce de oldukça önemli bir husustur. "...Husûsât-ı medeniyemiz vaktimizi hüsn-i istimâl için bize mecbûriyet vermiştir."²⁸⁰ Bu nedenle takvimi, okuma yazma bilen herkesin elinde bulundurması elzemdir.

Yazara göre takvimin öğreticilik vasfı sair yayınlardan daha ziyadedir, zira içindeki yararlı bilgiler, kısa ve öz olarak hoş bir surette başka eserde bulunamaz.

"Ben, otuz senelik tecrübelerime istinaden diyebilirim ki, vesait-i maarif içinde takvimden müfid, müfid olmakla beraber latif ve münekkah malumat verir âsar gösterilemez. Biraz okumak bilen kadın erkek, takvim sayesinde öğrendiğini kimseden öğrenemez."

²⁷⁸ Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 5-6.

²⁷⁹ Milli Kütüphane, Hasan Duman, *a.g.e.*

Takvimin işlevinin başlarda sadece mevsimleri, günleri, gün içindeki vakitleri vs. gösteren bir kitapçık olduğu belirtildikten sonra bu her gün bakılan, elden düşmeyen kitapçığın içine faydalı bilgiler yazmayı icad eden, çalışkanlıklarıyla övdükleri Avrupalılarla birlikte takvimlerin geliştirildiği beyan edilir.

“...Avrupalılar maişet-i beşere faideli hizmetler arayıp bulan o sâ’î ve mukaddem Avrupalılar takvimin bu ehemmiyetini yani elden düşmemekteki kıymetini nazar-ı dikkate almışlar da onu mevzuundan daha ehemmiyetli işlere alet etmişler. Bakınız ne yapmışlar:

Görmüşler ki, en cahil fakat okumak bilen bir adamdan en âlim bir adama kadar herkes bir tane takvim alır. Takvimde ise ne var? Yukarıda söylediğimiz mevsimler, yevm-i mahsusalar falanlar var.

Her sene bunu tekrar ale’t-tekrar temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp yedirmektense bazı faideli şeyler ilavesiyle envai et’ime-yi lezize ile müzeyyen iftar tepsisi gibi latif şeylerle tezyin ederek herkesin iştiha-yı maarifini celb etmeyi düşünmüşler.”

Akabinde, takvim vazifesi gereği vakit bilgilerini verdikten sonra karşısındaki sayfaya bir faydalı bilgi yazdıklarını açıklamıştır. Bu şekilde bir takvimden en iyi şekilde yararlanabilmek, vakte bakacak kişilerin merak edip yazıyı da okuyabilecekleri bir ortamın sağlanması mümkün olmuştur.²⁸¹ *Takvim ’ün-Nisa* da bu minval üzerinde kadınlara faydayı hedeflemiştir.

Takvimin kadın meselesine ve onların eğitim eksikliklerinin sebebine bakış açısını, Ebu’z-Ziya’nın kalemiyle aktarmak uygun düşecektir.

“Ey kiram-ı nisvân!

Şimdiye kadar erbab-ı kalemin sizin için ifa ettiği hizmet, size ifasına medyun bulunduğumuz hizmetlerin binde biri değildir. Umum-ı ebna-yı beşere mehd-i vücud olan taife-yi rahmiyenizi noksan vazife ile itham ederiz. Hâlbuki kendi vazifemizden haberdar değiliz. İlk terbiyeyi sizden alırsız, sonra

²⁸⁰ Ebu’z-Ziya Tevfik, *Takvim ’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 18.

²⁸¹ Ebu’z-Ziya Tevfik, *Takvim ’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 8-10.

size terbiyesizce bühtanda bulunuruz. Eğer aldığımız terbiye nakıs ise kabahat bizde. Eğer vazifenizde noksan var ise kusur kimde? Şüphe yok ki yine bizde.

İyi evlat yetiştirmek istiyor isek iyi valide yetiştirmeye cehd etmeliyiz. Zira iyi mahsul almak isteyen çiftçi mezrunu hüsn-i idrak için tarlanın evvelce hassa-yı namiyesini kuvvetlendirecek vesaili istikmal uğrunda nice emek ve gayreti sarf eyler. Bu misali acaba zevcler zevceler için miyar ittihaz etse yetiyecek evlad-ı inas ne olmaz?”²⁸²

Bu dönemin kadın dergileri görüldüğü üzere en çok eğitim faktörü üzerine vurgu yapmaktadır. Kadınların eğitiminin ise sağlıklı âilelerin teşkili için önemsendiği anlaşılmaktadır. Toplumun bu en küçük yapı biriminin, yine toplumun çekirdeği olduğu düşünülmektedir. Modernleşme tesiriyle batının olumsuz hal ve hareketlerini taklit eden kesimi ve dindar olsalar dahi dinin gerektirdiklerinden haberleri olmayan kesimi birlikte eleştirmişlerdir. Bir çocuğun hem iyi ahlak ile terbiye edilip dinini tanıması hem de yabancı lisanlar öğrenip onların bilim alanındaki gelişmelerinden haberdar olması gerekmekte, böylelikle toplumun sağlıklı bir şekilde terakkisinin gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Eğitimli bir kadının yalnız çocuğunu değil, eşini de doğru yola sevk edebileceği düşünülmüş, kadının eğitimi bu sebeple toplumun terakkisi demek olmuştur.

Ev hayatına, işlerine dair pratik bilgilere de sıklıkla yer verilmiş, makalelerden başka hikâyeler, şiirler, fıkralar paylaşılmış, kadınların yazmaya dair çekingenliklerinin aşılması amaçlanarak yazı göndermeleri istenmiş, gönderilen birçok mektup övgülerle tebrik edilmiş, okuma yazma oran ve seviyesi arttırılmaya çalışılmıştır. Daha önce pek mümkün olmayan, kamusal hizmetlerde bulunabilmeleri imkânı bu dönemle birlikte sağlanmış, dergilerde de teşvik ile örnek bazı hanımlar haber edilmiştir. Bu dönemin sosyal ortamının anlaşılması istendiğinde kadın dergilerinin bu yolda büyük öneme sahip oldukları söylenebilir.

²⁸² Ebu’z-Ziya Tevfik, *Takvim ’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 1.

2. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ KADIN DERGİLERİNDE AİLE HAYATI

Tanzimat döneminde çıkarılan kadın dergilerinde yazılan yazılar, topluma faydalı kadınların yetiştirilmesini şiar edinmiştir. Kadınlara özellikle âile yaşantısı hakkında yönlendirme ve bilgilendirme yapılmıştır. Ev idaresi, ev düzeni ve işleri kadının vazifesi olarak görülmüştür. Ayrıca hane halkının her birinin sağlık ve sıhhatinden, birbirleriyle iletişiminden sorumlu olan da kadın olup eve erkeğin kazanarak getirdiği meblağı iyi idare ederek ev ihtiyaçlarına, kendisine, âile bireylerine ayırmak da kadının vazifesidir. Bütün bunların yanı sıra kadına hane ile alakalı verilen görevlerin en mühimi çocuk bakım ve terbiyesidir. Çocukların aldığı ilk talim ve terbiyenin kişiliklerine yansıyor hayatları boyunca bu minval üzerinde bulunacak olmaları, annenin eğitilmiş olmasını gerekli kılan en büyük neden olarak dönem dergilerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki, çocuk terbiyesi, vatan ve millet için gelecek demek olup toplumun kurtuluşu çocuklara ve dolayısıyla annelere bağlanmıştır.

Dönemin dergilerinde âile tanımı ve kadının âile içindeki önemine dair fikirler genel olarak aynıdır. Bu görüşü, dönemin önemli aydınlarından Şemseddin Sami Bey'in şu sözleriyle ifade edebiliriz:

“Âile demek kadın demektir. Cemiyet-i beşeriyye âilelerden ibarettir. Cemiyet-i beşeriyyenin saadeti, âile saadetine ve âilelerin saadeti, kadının terbiyesine mütevakkıf olduğundan kadınların terbiyesi, cemiyet-i beşeriyyenin saadetini mucibdir.”²⁸³

“Kadın âilenin müdürü, sahibi, velisi, muhafızı, amiridir; âile kadının elindedir.”²⁸⁴

²⁸³ Şemseddin Sami, *H.M.M.*, sayı: 22, (4 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 43.

²⁸⁴ Şemseddin Sami, “Kadının Vezaifi”, *Âile*, sayı: 2, (24 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 19.

2.1. EVLENME VE BOŞANMA

Osmanlı'da görücü usulü evliliğin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu dönemdeyse kişilerin birbirlerini tanımalarına fırsat verilmesi konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Evlilikte iyi geçinmek için evlenecek çiftlerin birbirini sorup tanınması, akrasından olması, âilesi veya akrabasının malına tama' edilmemesi, mümkünse birbirlerini görmelerinin sağlanması ve ancak iki taraf da onaylarsa evliliğin gerçekleştirilmesi gerektiği söylenmektedir. Ayrıca çiftler birbirini tüm maddi mevzulardan haberdar olarak onaylıyorsa, ebeveynlerin daha zengin birini bulmak maksadıyla bu evliliğe mani olmalarının zarardan başka bir şey getirmeyeceği ifade edilmektedir:

“...Kocaya verilecek bir kız veya kadının anası ve babası vesair akrabası mücerred mala tama' etmeyip verilecek adamın varacağı akrasından olmasına dikkat eylemeleri ve alacağın hali kıza dahi söylenip ve mümkünse zatı gösterilip muvâfakat ettiği ve ilâ ahr'il-umur-ı inkâh geçinmeye râziye olduğu surette vermeleri mevad-ı lazımedendir.

Bir kız bir erkeğin küfvi olduktan ve erkek almayı ve kız varmayı istedikten sonra velilerinin ileride diğer bir zengin adam veririz mütalaasıyla bilâ-ma'nâ gösterdikleri mümânaatden mazarrattan başka bir şey hâsıl olmaz.”²⁸⁵

Bu dönemde Avrupa modasının etkisiyle başka türlü evliliklerin de gündeme gelmeye başladığını görmekteyiz. Bir okur “Bir Talib-i İrfan” mahlasıyla, dergiye Avrupa'da uygulanmaya başlanan, evlenmeye niyet eden kişilerin neşriyata ilan vererek eş bulmaya çalıştığı sistem hakkında bu tür bir evliliğin mümkün olup olamayacağı, olursa doğru mu yanlış mı olacağı konularındaki fikirlerini sormuş; Malumat dergisi de bunun tasvip edilebilecek bir yöntem olmadığını, bu şekilde sadece maddiyata yönelik şartlar arandığını ve karakterin önemsenmediğini belirterek bu nevi bir eş seçme yolunun toplumumuza uymadığı görüşünde bulunmuştur. Ayrıca okurun bu sorusuna cevaben yazdığı kısımda, çiftlerin birbirlerini görmeksizin yaptıkları izdivacın, serbest bırakılmış ve görüşen kadın ve erkeklerin izdivacından daha faziletli olduğu görüşünü de ilave etmiştir:

“Avrupalılarda işin îlanâta kadar ilerlediği halde bizde muhadderâtın arz ve haysiyeti nazar-ı itibar ve ehemmiyete alınarak âdab-ı marziyeye muvafık ve ebeveyn veya müteallikatın tasvib ve intihabıyla akdler icra olunmaktadır. Bunun sebebi şarklıların tesettüre dinen ve tab’an meyyal bulunmaları ve bu halde alınacak kızın veya kadının görülmesi kabil olamamasıdır. Bu âdeti muvafık görerek her iki tarafın serbest bırakılmasıyla ekseriya hâsıl olan seyyiât âdab-şikenâneye nazaran herhalde efdâl olduğu şüphesizdir.”²⁸⁶

Hanımlara Mahsus Malumat dergisinin evliliğe karar verme yöntemine dair makul bulunduğu görüş ve düşünceleri yazının devamına şöyle eklenmiştir:

“Mekatibe ve ilan ile izdivaç âdeti Amerika ve Avrupa’da yeni bir şey olup hatta bazen kadınlar bile bu yolda ilan neşretmekte ve bazen de kendi resimlerini derc eylemekteyseler de bu gibi bir hareket oralarda bulunan eşraf ve mütedeyyin tarafından tahsin edilmemektedir. Bu babdaki reyimiz, ilan ve mekatibe ile izdivacın Şarklılara baid ve edeben, dinen, medeniyen mazarr olduğundan ibarettir. Bize kalırsa bu gibi izdivaçlar menfaat-i maddiden başka bir şeye dikkat edilmeyen bir muakade-yi ticariyeden ibarettir. Çünkü bu hususta yalnız servet ve sâ mân nazar-ı dikkat ve itibara alınarak hüsn-i terbiye, iffet, ismet, nezâhet gibi fıkdanı halinde hiçbir servetin tamir edemeyeceği şartlara riâyet edilmiyor.”²⁸⁷

Dergiye göre; Doğulu milletlerde, kadında aranan güzelliğin ve servetin, iyi ahlak ve tesettür olduğu fikri savunulmuştur:

“Şarklılarda bir kızın serveti iffet ve hüsn-i ahlak; cemal ve ziyneti ise sıhhat ve hicaptır. Bu sîret-i makbuleden inhıraf ederek mekatibe ile izdivaç arzusunda bulunanların mekatibesine tenezzül eden bir kız herhalde teayyüb olunur.”²⁸⁸

Keza diğer milletler de böyle düşünmektedir:

“Bugün akvam-ı muhtelifenin tarihlerini açıp okuyacak olursak hiçbir filozof, hiçbir âlim göremeyiz ki; hicap ve hayânın kızlar, kadınlar için en büyük medâr-ı cemâl ve ziynet olduğuna taraftar olmasın.”²⁸⁹

²⁸⁵ *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 30, (8 Mart 1285), s. 1.

²⁸⁶ *H.M.M.*, sayı: 18, (6 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 40.

²⁸⁷ *Aynı yer.*

Kadının hüsn-i muaşeret için sahip olması gereken vasıflar Terakki-i Muhadderât'ta ve Âyine'de, İmam Gazali'nin "İhya'ul- Ulum" namındaki kitabından alınarak maddeler halinde sıralanıp neşredilmiştir.²⁹⁰

"Birincisi: Kocaya varacak kızın salih ve mütediyyine olması lazımdır. Zira diyanetsizlik, insana mübalatsızlık iras edeceği tabii olup bu hükme göre kadın kısmı mütediyyine olmadıkça malını sarf ve teleften vikaye edemeyeceği gibi denaet tarafına dahi meyli olacağından o meşrepte bulunan bir kadının zevci için idare ve namus ve asayişçe daimi bir azâb-ı elim içinde kalmak muhakkaktır."²⁹¹

Bunlardan başka huyu güzel, sureti güzel, bakire ve soyu bilinen olmak, duruma göre mihri hafif tutmak, kısır ve yakın akrabadan olmamak da sayılan özelliklerdendir.²⁹²

"İşte şu hasail-i semaniye gerek erkek ve gerek kız tarafından nazar-ı itinaya alınırca karı koca beyinde hüsn-i muaşeret tamamıyla istihsal olunur."²⁹³

Ayrıca dergilerde, evlilik için tarafların benzeri toplumsal sınıfa mensup olmaları tavsiye edilmiştir. Din ve milli değerlere göre fakir bir kız ile zengin, kibar bir âilede yetişmiş bir erkeğin veya tam tersi şekilde zengin kız ile fakir bir erkeğin evlenmesinde sakınca yoktur. Bir kız, Müslüman olduğu sürece toplumun hangi kesiminden olursa olsun bir erkek ile evlenme özgürlüğüne sahipse de, mesela orta halli bir esnaf âilesinde yetişen kız ile kibar, zengin âilelerden bir erkeğin evlenmesiyle kızın öğrendikleri, hayat anlayışı vs. konularında eşine uyum sağlamakta zorlanacağı belirtilmiştir.²⁹⁴

Kadın ve erkekler için evlenmeye uygun görülen yaşlar; kadınlarda on sekiz ve otuz yaş, erkeklerde yirmi dört ve kırk yaş arası olarak belirtilmiştir. Kadınların gebeliği ve

²⁸⁸ Aynı yer.

²⁸⁹ Aynı yer.

²⁹⁰ "Hüsn-i Muaşeret", *Âyine*, sayı: 26, (9 Mayıs 1291) s. 2-3.; "Âdâb-ı Zevceyn", *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 7, (27 Temmuz 1285), s. 1.

²⁹¹ "Hüsn-i Muaşeret", *Âyine*, sayı: 26, (9 Mayıs 1291), s. 2.

²⁹² Aynı makale, s. 2-3.

²⁹³ Aynı makale, s. 3.

²⁹⁴ "Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütâla'a", *H.M.G.*, sayı: 21, (30 Teşrin-i Evvel 1311), s. 1., Aktaran: : Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 63.

çocuklarının sağlıkları dolayısıyla evlenmeyi çok geciktirmemeleri; ancak evliliğe adapte olup sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için de erken evlendirilmemeleri tavsiye edilmiştir.²⁹⁵ Erken yaşta âilesi tarafından sırf zengin diye evlendirilen kızların evlilik hayatında mutsuz olabilecekleri hikâye türüyle anlatılmış, ebeveynin kızları için farkında olmadan kötülük ettikleri izah edilmeye çalışılmıştır.²⁹⁶

Çok eşli evlilik ve boşanma bahislerine dair gazeteye bir hanım tarafından gönderilen şu yazı dikkat çekicidir. Buna göre erkek ikinci evliliğini, ilk eşi çocuk doğurma yetisine sahip olmadığı zaman yapmakta ve bazen ilk karısını boşamaktadır. Bunun, hayatına yoldaşlık etmiş olan ilk karısına haksızlık olacağı, ikinci evliliğini yapacaksa bile en azından ilk karısını da boşamaması gerektiği görüşünde bulunulmuştur:

“Bir takım erkekler aldıkları karının doğurmamasından müteneffir oldukları ve bundan başka kabahat ve kusuru yok iken karılarını terk ederek başka karı almakta bulundukları da işitilmektedir.

Temahül etmek emr-i ilahi olduğu gibi birkaç karı almak dahi şeriatimizde caiz ve evladı olmayanlar tekrar karı alması salahiyetini haiz ise de evvelki karısını boşaması o zavallıya gadr ve kendi hakkında günah olacağından erkekler kısır olan karılarının üzerine başka karı alacak oldukları halde bunca vakit geçinmiş oldukları hatunlarının dahi hatır ve hukukuna riâyet ederek onlara yazık etmemeleri lazım ve erkeğin mücerred evlat yetiştirmek için diğer bir karı aldığını dahi karılar kıskanmayıp sabır ile gücenmemeleri labüddür. Ancak evlada malik olmak kader-i ilahi olduğundan eğer ki Cenab-ı Hakk o gibi evladı olmamasına mebni karısını bütün bütüne terk ile ahar karı alanlara evlat yüzü göstermemeyi takdir buyurmuş ise yüz bin karı değiştirse nail-i âmâl olamayacağı meczum olduğundan erkekler de bu dakikaları mütalaa ile itikatsız bir halde bulunmamalıdır.

Sözümüz doğurmayan karılar hakkında olduğundan ve bu kusur tarifince de olmak muhtemel olduğundan binaenaleyh o misillü karılara kısır ve o gibi erkeklerde de kusur vardır diyemeyeceğiz. İşte onun için o yolda bir isnad ile insan yar ve yaveri olan karısından münafaretle bütün bütün terkine vicdanları razı olmamalıdır.”²⁹⁷

²⁹⁵ “İzdivaç”, *Âyine*, sayı: 26, (9 Mayıs 1291), s. 3.

²⁹⁶ Hamiyyet Zehra, “Hukuk-i Zevciyyet”, *H.M.G.*, sayı: 10, (21 Eylül 1311), s. 2., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 160-162.

²⁹⁷ *Âyine*, sayı: 4, (23 Teşrin-i Sani 1291), s. 3.

Çok eşliliğe dair İslam'ın, dört kadınla evliliğe izin var denilerek şer'i şartlar göz önünde bulundurulmaksızın birden fazla evlenmeyi tasvip etmediğini ve kadınlara, erkeklerin göstermesi gereken hürmet ve nezaketi *Terakki-i Muhadderât* şöyle ifade etmiştir:

“...Cemiyet-i beşeriyenin bir rüknü de kadınlar olduğundan onlar hakkında her cihetle hürmet etmek ve kendilerini hoş tutmak ve incitmemek ve infak ve idarelerine güzelce bakmak ve kendileriyle güzel geçinmek ve şeriatimizce bunların dördünü bir yere getirmek caiz imiş diyerek ve önünü ardını ve her birerleri hakkında başka başka hürmet ve ezher cihet-i adalet edip edemeyeceğini düşünmeyerek çifter çifter evlenmek bizce el vermeyip belki evli olan bir tane almak ve eğer kimse ile geçinemeyeceğini aklı keserse hiç evlenmemek lazım olduğu dahi anlatılırdı.”²⁹⁸

Yabancıların bu durumu bilir bilmez ve abartarak gazetelerine yazmalarından ve ayrıca Türklerin kadınlara esir muamelesi yaptıkları yönünde yanlış beyanlarda bulunmalarından duyulan rahatsızlık belirtilmiştir. Bu söylentilerin oluşturulan ve yaygınlaştırılan yeri olarak sıklıkla karşımıza Beyoğlu ve civarı mahaller çıkmaktadır. Beyoğlu'nun bu şekilde anılmasını Fatma Aliye Hanım da mevzu bahis etmiş ve buradaki insanların Avrupaileşmiş olmasına binaen buralardan İslami kuralların ve milli geleneklerin yanlış öğrenilmesinin tabii olduğu çıkarımında bulunmuştu. Keza buradaki misalde de Beyoğlu'ndaki İngilizce gazetelerin beyanının gerçek dışı olduğundan bahsedilmektedir.²⁹⁹

Eski ve Yeni Türkler adıyla Beyoğlu'nda basılan Fransızca bir kitaptan Osmanlı kadınlarıyla ilgili bir kısım *Terakki-i Muhadderât*'ta tercüme edilerek paylaşılmıştır. Avrupalıların Osmanlı kadını ve özel yaşantılarıyla alakalı mevcut olan yanlış veya abartılı malumatlara açıklık getirmek istenmiştir. Bu fıkrada kadınların örtüsü, çıkıp gezmeleri, esir muamelesi görüp görmedikleri, haneleri içindeki hâkimiyetleri, çok eşli evliliğin yok denecek kadar az olduğu, cariyeliğin ne olduğuyla alakalı bilgiler verilmiştir:

²⁹⁸ “Taaddüd-i Zevcat”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 15, (21 Eylül 1285), s. 1.

²⁹⁹ Aynı yer.

“Müslümanlar hanelerinde bulunan cevheri âleme göstermezler ise de büsbütün hapis de etmezler. Vakıa Osmanlı kadınları enzar-ı ecnebiyeden mesturdur. Lakin familyaları derununda izzet ve haysiyet-i mahsusalarınca nail-i sefa ve sürurdurlar. Ekseriya hizmetlerinde bulunan genç Çerkes kızları ise hanımlarına fevkalhad inkıyad ve itaat ederek ve kendilerine asla ve kat’a bir vechle fütur ve üzüntü vermeyerek vuku bulacak emir ve kumandalarına kul ve cariyeye ve bu cihetle hanımlar evin içinde bayağı hâkime-yi mutlaka gibidirler. Avrupalılar Osmanlı kadınlarının mesturiyetleri hakkında şâyi olan mana-yı mahkûmiyete aldanarak ve bu manayı umumiyete hamlederek hallerine acıtırılar ise de Türkistan’ın terakkiyat-ı hazırası iktizasınca bu halin ne umumiyeti ve ne de onların ol derece öyle acınacak derecede sefalet ve esareti vardır. Hele taife-yi nisanın dâhil-i hanelerde olan nüfuz-ı tesirlerine bakılırsa bayağı taaddüd-i zevce maddesi bile bazı yerler müstesna olduğu halde hemen hemen kalkmış gibidir.

Esaret maddesi ise Türkistan’da öyle tevatür olduğu derecede muzır bir şey olmayıp belki burada Çerkes veya Zenci, köle veya cariyeye çocuklukta evlat gibi kabul olunarak üç beş sene hizmet ettikten sonra daire-yi dahlinden veya hariçten biriyle tezevvüç ettirilerek چراغ edilir.

Türkistanca bir eser-i terakki daha gösterelim. Osmanlı haremeleri şimdi Fransız modalarına da alışmaya başlamış ve hatta bazıları bu hususta Frenk madamelerine bile tefevvuk eylemiş olduğundan bazı şeylerde bayağı kocalarına da âmirlerinden ziyade hüküm ü hükümet ederler.

Eğer ki Osmanlı kadınlarının ekserisi pek az okumuşlarsa da kendilerinin her hal ü karda istidad-ı tabiileri zahir olmakta ve hatta Türk eş’aratında onların dahi letafetli eserleri görülmektedir.”³⁰⁰

Yabancı gazetelerin Türkler hakkındaki olumsuz fikir ve söylentileri *Terakki-i Muhadderât*’ta yer yer eleştirilip bu yanlışların düzeltilmesine çalışılmıştır. Buna dair bir örnek daha verebiliriz. Bu gazetelerden birinde geçen günlerde İstanbul’a seyahat etmiş olan Fransa İmparatoriçesi’nin peçesiz yani açık bir yüzle görülmesinin, Osmanlı hanımlarını derinden etkilediği ve bu tesirle yaşmakların, peçelerin bertaraf edilip pabuç yerine potinler; ferace, şalvar ve entariler yerine Paris yeni modasına uygun mantolar ve fistanlar alınmaya başlanmış olduğu yazılmıştır. Bunlara ek olarak bir de harem usulünün değiştirileceği, harem ağalığının kaldırılıp Osmanlı hanımları artık Paris madameleri gibi

serbest olacağını yazdıklarını ifade eden *Terakki* söze, gazetenin gerçeği değil hayali yansıttığını söylemekle başlamıştır.

“İmparatoriçe’nin yüzü açık olarak Osmanlı hanımlarına görünüşünün tesiri her ne olursa olsun, ne yaşmak ne feracenin kalkmadığı meydandadır.

Osmanlı hanımlarının zarafeti eski peçeleri kaldırıp ince tülbentlerden yaşmaklar kullanılması zaten çoktan adet olmuş ve pabuçlar ise yavaş yavaş bütün bütün potine tebdil olunmuş ise de Paris modalarına ve potinlerine şimdilik Şarkta Hristiyan nisvanından maada heves eyleyen yoktur. Mezkûr Patri Gazetesi’nin mübalağası ise Avrupa’da Osmanlı hanımlarının ahvaline dair bulunan efkâr-ı batılaya mutabıktır. Onların efkârına göre her Türk dört karı sahibi ve birçok odalıklara malik ve kadınlar esir gibi olup harem ağaları ise onların adeta zincircisi makamında yani hiç familya yok gibi zannolunur. Bizce bundan ziyade yanlış itikad olamaz.

Taaddüd-i zevcat azalmıştır. Şimdiki Müslümanlarda iki karısı olan pek nadir bulunup ekserisinin bir karısı vardır.

Derun-ı hanede Osmanlı hanımlarının dahi Avrupa madameleri kadar hükümleri caridir. Hatta bazen hadlerini bile tecavüz ederler. Binaenaleyh harem zincirli ve kilitli bir zindana teşbih olmayıp belki namusu muhafaza eyleyecek bir derecede ve gavail-i hariciyeden mâsûn bir mahaldir. Erkekler familyaların besleyicisi olup dünya gâilesini üzerlerine almışlardır. Vakıa kadınlar hiç suç ve kabahat etmez değilseler de ekseriya vakitlerini sükûnet ve selamet ile geçirdiklerinden Avrupa madamelerine nisbetle ehvendirler. Ancak Osmanlı hanımlarının kesb-i maarife muhtaç oldukları tariften müstağnidir. Kibar takımında taife-yi nisvanın kesb-i maarif eylemesi günden güne terakki etmekte olduğu gibi Maarif Nizamname-yi Cedidinde dahi intişar-ı maarif kasabasının Memalik-i Mahrusa-i Şahane’nin her tarafında vücuda gelmesine layıkıyla dikkat ve itina olunmuştur.”³⁰¹

2.2. EŞLER ARASI ROLLER

Dergilere göre toplumun huzur ve refahı, en ziyade olarak aile içinde sağlanmalıdır. Bunun için evlilik hakkında sıklıkla tavsiyelerde bulunulmuştur. Mesela; evliliğin sağlıklı

³⁰⁰ “Eski ve Yeni Türkler”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 21, (3 Teşrin-i Sani 1285), s. 1.

³⁰¹ “Levent Heralt Gazetesi’nde Fransa İmparatoriçesi’nin Dersaadet’e Seyahatine Dair Görülen Benddir”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 22, (9 Teşrin-i Sani 1285), s. 2.

şekilde sürdürülmesi için iki tarafın da birbirlerine karşı güzel hisler barındırıp hürmet ve riâyet etmeleri gerektiği görüşü ifade edilmiştir:

“Malumdur ki, karı-koca beyninde hüsn-i muaşeret-i dünya diğer bir saâdet olup bunun husulü ise elbette ve elbette tarafeynin yekdiğere fevk’ul- gaye hayırhah ve muhib olmalarına mütevakıf olduğundan erkeklerce karılar hakkında lazım gelen hürmet ve riâyeti icra eylemek ne derecede lazım ise, karılarca dahi mukabelede kusur etmemek ve esbab-ı ülfet ve muhabbete ol mertebede mürâât etmek elzemdir.”³⁰²

Âile hayatında mutluluk ve saadete kavuşmanın yolu âilenin birbirleriyle iyi geçimine, muhabbetlerine, güzel ahlakına bağlanmaktadır. Zenginlik, şöhret ve servet sahibi olmak mutluluk için yeterli olmayıp nice zengin âilelerin ancak evlerinin dışlarını süsleyebildiklerinden, içlerine huzur yerleştiremediklerinden; buna mukabil nice yoksul âilenin ise birbirlerine olan sevgileri sayesinde kuru ekmekle dahi mutlu olabileceğinden bahsedilmekte, evlerin içindeki durumun âile sağlığı açısından elzem olduğu vurgulanmaktadır:

“İnsan ne vakit bahtiyar olur ve aradığı rahatı ve saadeti bulur? Ancak tarik-i hayatta beraber yürümek için dinen ve kanunen birleşen bir kadın ile bir erkek ve çocuklarından ibaret küçücük cemiyetçik, yani âile arasında daha Türkçesi evimizin içinde akrabanın biri birine fevkalade muhabbeti, hüsn-i terbiye, hüsn-i imtizaç bulunursa bir peder evladını pek sever, familyasını gâyet hoş tutar ve bir valide asla kalbi kırılmış olmayarak zevcine çocuklarına pervane olur ve çocuklar şadan ve mesrur ana ve babasının etrafında dolaşırsa, işte o vakit saadet görülür.

...Ev içinde ilim ve terbiye, hüsn-i ahlak, dirlik düzenlik yolu ev halkında birbirine muhabbet, muavenet, şefkat cihetleri insan için zengin veya fakir olsun âli bir mevkide veya vasat halde bulunsun en ehemmiyetli ve rahat ve saadet bulmak için tetkiki ve öğrenilmesi en lüzumlu meselelerdir.”³⁰³

³⁰² “Hüsn-i Muaşeret”, *Âyine*, sayı: 26, (9 Mayıs 1291), s. 2.

³⁰³ “Evimizin İçi”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 2.

Âyine mecmuasının bazı yazılarını derç ettiği Sabah Gazetesi'nin lağvedildiği haberi teessüfle verilmiş olup onun "4 Eylül 92" tarihli basımındaki bir mevzuyu son defa dergilerinde neşrettikleri bildirilmiştir. Bu mevzu, izdivacın ve karı koca ilişkisinin olması beklenen muhabbet ve görevleriyle alakalı olup tam metni şu şekildedir:

"İzdivaçtan evvelki muhabbet izdivaçtan sonra devam edeydi âlemde pek çok mesud adamlar bulunacaktı.

Zevcin zevceye olan hakkı himaye ve muhabbetten ibarettir. Zevcesinin hâkimi olmak isteyen zevç, zevçlik sıfatından çıkar.

Karının malına tama' ile izdivaç bir ticarettir. Hüsnüne tama' ile izdivaç bir sefahettir. Akrabasının büyüklüğüne tama' ile izdivaç bir esarettir. Namusuna tama' ile izdivaç bir tevekkül ve kanaattir. İzdivaç-ı hakiki tarafeynin intihab ve meyliyle olunan izdivaçtır.

Âlemde bahtiyar varsa zevcinin nazarında misli mâdum addolunan zevce ile zevcesi tarafından herkesten ziyade beğenilen zevçtir.

Zevç yalnız zevcesi sevmekle kanaat etmeyerek zevcesini muhabbetinde teminle su-i zana mahal bırakmamaya çalışmalıdır.

Sevilen karı koca âlemde pek iyi ömür süreceklerdi ancak insanları bahtiyarlıktan uzak tutmayı vazife edinmiş olan felek bunlara da kıskançlık, su-i zan ve adem-i emniyeti musallat etmiştir.

Karısına yaramayan erkek bazı defa evlatlarına yararken kocasına yaramayan karı evlatlarına hiçbir vakit yaramaz.

Namuslu karının her kabahati kocası nazarında mafuvdur."³⁰⁴

Tanzimat dönemi düşünce dünyası, eşler arasındaki rolleri çoğunlukla geleneksel şekilde ele almış; yaradılıştan gelen fark itibariyle kadın ve erkekler için farklı görev dağılımları öngörmüştür. Buna göre; erkek kamusal alanda boy göstermeye, türlü ağır ve

³⁰⁴ Sabah Gazetesi, *Âyine*, sayı: 39, (19 Eylül 1291), s. 4.

güç gerektiren işlere, çift sürmeye, maden kazmaya, makineler yapmaya vs. muktedir olup kazanç elde ederek âilesinin ihtiyacını karşılamakla sorumludur.³⁰⁵

“Kadın kısmı ise kendi cüsseleri icabından olarak ev işlerine bakmak ve çocuk terbiye etmek ve kocalarının istirahatı istilzam edecek işleri görüvermek gibi daima küçük ve kolay işlere bakarlar ve ev kadını olmakla iftihar ederler. (...) Kadınlar eğer fikirlerini de terbiye ederler yani okuyup yazarlarsa işlerini daha ala görürler. Ev idaresini ve çocuk terbiyesini daha güzel öğrenirler. Çünkü terbiye demek nasihat vermek ve edeb ve erkân öğretmek demek değil midir? Evet.”³⁰⁶

Âile içinde kadın ve erkek için görevler dönemin dergilerinde hemen hemen aynı şekillerde ifade edilmiştir. İş bölümüne göre ev idaresi kadının vazifesi görülüp düzen sağlanması da bir o kadar önemli bir husustur. Her iki taraf da görevlerini yerine getirdiğinde dengeli ve saygılı bir ilişki oluşacak ve kimse yekdiğerinin hizmetkârı gibi görünmeyecektir.

“Erkekler sa’y ve amelleri mukabilinde dışarıdan taşıdıkları eşyayı kadınlar akl u tedbir ile hüsn-i idareye hasr-ı vakit ve vücut eylemelidirler. Ne kadınlar erkeklere hizmetkâr ve ne de erkekler kadınlara hamal olmak için yaratılmamıştır.”³⁰⁷

“Bir hanım, hanımı olduğu hanenin hem emini hem müdürü hem müdiresi velhasıl evinin her türlü işinin sahibesidir. Hane içinde evlat, hizmetkâr gibi bulunan canlar hane sahibesi olan hanımın taht-ı idaresinde bulunurlar. Gerek evladın gerek hizmetkârın hüsn-i terbiyesi ve terbiye ile alışması ve hanesinin temiz tutulması ve her şeyin yerli yerinde bulunması ve masrafça israf ve sefahet vuku bulmaması bilcümle hanımın dirâyetine aittir. Çünkü erkek kısmı yalnız hanesinin muhtaç olduğu yiyeceği, biçeceği, giyeceği velhasıl her ne lazım ise onları çalışıp çabalayıp tedarik ederek evine getirmeye borçludur. Ev içinde nereye konulacak, nasıl hıfz olunacak, ne suretle sarf ve harç edilecek orasını hanımlar bilecektir. Zira hanenin emini kadındır, dedik. Filvâki emindir. Çünkü erkekler kadınlara emin olmasa geçinememek lazım gelirdi, emin oldukları için malını varını hep onlara teslim ederler. İmdi emin olan hanımlara dahi lazımdır ki, emanet sıfatına layık olduğu üzere kocalarının mücerred evlad ve ıyâlinin rahatı için nice zahmet ve meşakatlere katlanarak kazanıp getirdiği şeyleri

³⁰⁵ “İdare”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 12, (31 Ağustos 1285), s. 1.

³⁰⁶ Aynı yer.

³⁰⁷ “Yuvayı Dış Kuş Yapar”, *Terakki-i Muhadderât*, Sayı: 45, (28 Haziran 1286), s. 1.

hüsn-i idare ile kocalarının muhabbet ve teveccühünü kazansınlar, israf etmesinler; çünkü israf hem karı koca arasından emniyeti, muhabbeti kaldırır hem de bilahare bir hanenin bozulmasını netice verir.”³⁰⁸

Evin servetinin artması da azalıp mahvolması da evi idare eden kadının elindedir. Bu fikre ilaveten şöyle denmiştir:

“Ev demek, kadın demektir... İnsanların manen bahtiyar olmaları kadınların elinde olduğu gibi, madden mesud olup refah hal ile geçinmeleri de yine kadınların elindedir. Servet ham ve işe yaramaz bir şeydir, onun insanın bin türlü ihtiyacatını def edecek bir hale konduğu fabrika ev ve evini o hale koyabilen kadındır. Evde kadınlar tarafından hüsn-i idare ve lüzum u mahaline istimal olunmayan servet, her ne kadar bol olsa sahibini refah ve rahatla geçindiremez.”³⁰⁹

“Hanesini az ile idare etmeye muktedir olamayan bir kadın, çokla hiç idare edemez.

İyi bir kadın en küçük ve en karanlık bir hanenin güneşidir. Kötü bir kadın ise en parlak, en şâşaalı en vâsi bir haneyi içinde bulunanlara zindan gibi karanlık eder.”³¹⁰

“Kadın evin içinde asayiş ve istirahatı, vifak ve hüsn-i itilafı, temizliği muhafaza etmeye; evine gelen misafirleri icabına göre iltifatla kabul edip kendilerini güzel sözle ve hüsn-i muamele ile memnun etmeye; kendisinin ve kocasının akraba ve taallukatından her birine edeceği muameleyi bilmeye bütün bildiklerle münasebeti vikaye ederek kimseyle muarıza ve mübaredetle bulunmamaya; kendisinin ve âilesi heyetinin namus ve haysiyetini vikaye edip hakkında fena söz söyletmemeye; çocuklarını güzelce terbiye edip küçükken kendisi kendilerini okutmaya ve gerek terbiye ve ahlakça gerek ilim ve fence muhtaç olacakları malumat-ı nafiayı sütüyle beraber vermeye; kocasının kazandığını hüsn-i idare ile iki kat ederek ve elbise ve çamaşır ve esas-ı beytiyeyi güzelce kullanarak mümkün mertebede masarifi varidattan az etmekle, kocasına idareyi düşündürmemeye ve evladının istikbalini temin edip fakr u zaruretin önünü almaya; ev halkını besleyip kuvvet ve sıhhatlerini mucip olacak idareli ve temiz yemekler yapmaya veya yaptırmaya; soğuktan ve hastalığı mucip olacak her nevi muhataradan muhafaza etmeye; âile efradından biri hasta olduğu vakit güzelce bakıp icabına göre biraz tababet dahi etmeye; âilenin ikinci derecede efradından olan hizmetçileri iyi tutup kendilerini

³⁰⁸ *Âyine*, sayı: 2, (9 Teşrin-i Sani 1291), s. 1.

³⁰⁹ “Ev İdaresi”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 7-8.

³¹⁰ *Takvim ’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 186.

daire-yi terbiyenin içine almaya ve memnun edip bir nevi fenalık işlemelerine ihtiyaç ve meydan vermemeye ve bunun gibi daha nice işler görmeye mecburdur.

Bir kadın bu işlerin kâffesini gereği gibi görmezse vazifesini icra etmemiş olur. O kadının idare ettiği âileye bihakkın âile denilemez, o âilenin efradı rahat edemez, çocukları terbiye olunamaz, saadet ve bahtiyarlığı mümkün olamaz.”³¹¹

Yazar devamında, bu işleri hakkıyla yerine getirebilmek için malumata muhtaç olduklarını söylemiş, kadınların bir ilimde allame olmasına pek lüzum görmeyerek âile sıhhati açısından her ilim ve fenden biraz biraz bilgi edinmesi gerektiği görüşünü savunmuştur:

“Bu vazifelerin hepsini gereği gibi icra etmek için ise birçok malumat iktisabına muhtaçtır. Vakıa bir kadının bir ilim ve fende allame denilecek kadar yed-i tula sahibi olması, derece-yi vücutda lazım değilse de her ilim ve fenden birer miktar bilmeye muhtaçtır, çünkü vazifelerinin her biri ayrı bir ilim ve fenne aittir.”³¹²

Yine de bir ilimde kendilerini yetiştirecek olmalarını da hak görmüş ve belki erkeklerin ilim öğrenmesinden daha faziletli bir durum olacağını şöyle ifade etmiştir:

“Daha ziyade ulum u fûnunla tezyin-i zat edip âlim ve allame olmak dahi erkekler için olduğu gibi, kadınlar için dahi öyle ve belki ondan ziyade muhsinat-ı cami bir fazilettir.”³¹³

Yazara göre kadın hem ev hanımı olmanın gereklerini icra edip her nevi yemek pişirmeyi, reçel, tatlı, içecek yapmayı, her türlü dikiş nakışı, elbise ve çamaşır dikmeyi, iğne ve makasla biçilebilecek her şeyi yapabilmeyi bilmeli; bunlardan başka mutlaka bir takım sanatları da bilmelidir.

“Bu kadar ihtiyacata karşı, kadını her nevi malumattan mahrum ve bir zulmet-i cehlin içinde müstağrak bırakmak kendisine ne büyük özür etmektir! Ve böyle kalan bir kadın insaniyete edeceği hizmetlere bedel ne büyük mazarratlar eder!”³¹⁴

³¹¹ “Kadının Vezaifi”, *Âile*, sayı: 2, (24 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 20.

³¹² Aynı yer.

Gençliklerinden itibaren tüm kızlara israftan, gereksiz masraftan kaçınmaya alışmaları, evlerinde düzeni sağlamaları, düzen olduğu takdirde israfın da olmayacağı, ayrıca düzenli bir evde her şeyin rahatlıkla bulunabileceği ve insanın içine ferahlık vereceği, dağınık bir evde ise kasvet ve darlık hissedileceği söylenerek evde tertibin öneminden bahsetmişler, düzene alışmalarının hayatlarının devamında kolaylık sağlayacağını belirterek ev işleri hakkında da tavsiyelerde bulunmuşlardır. Netice olarak âile saadeti vaad edilmiş, bu saadete kavuşmak için kadının üzerine vazife edilen bir çabayı sarf etmesi beklenmiştir. Hatta evlerinden çıkıp kahvehanelere, kıraathanelere giden erkeklerin de bu tavırlarının sorumlusu olarak evlerinin düzenini yeterince önemsemeyen kadınlar gösterilmiştir.³¹⁵

Ev ahalisinin sağlık ve sıhhatlerinden de kadın sorumlu tutulur. Yeme içme alışkanlıklarının faydalı gıdalara müteallik oluşu, bundan sonra hastalık isabet ederse hekim görüp ilaç tavsiyesi verinceye dek bir müddet hastaya iyi bakabilmesi gerekmekte olup bunun için az da olsa tıp ilmine dair malumat sahibi olması lazım geldiğinden bazı dergiler bu konuda da yazılar neşredeceklerdir.³¹⁶

Kocaya itaat edilmesi, huzurlu bir evliliğin sağlanması için kadının üstlenmesi gereken sorumluluklardan biri olarak dönem dergilerinde sıkça ele alınan mevzulardan biridir.

“Hanımlar için (...) bazı vazifeler içinde kocaya itaat etmek dahi borçları olduğunu (...) Karı kocanın hoş geçinmesi için ziyadesiyle riâyet olunacak mesele, kocalarının meşru olan emr ü iradelerine imtisal ve mutâvaat etmek ve hüsn-i rızalarını tahvil eylemektir. (...) İtaatsizlik, imtizaçsızlıkla adı çıkmak bir kadın için büyük felaketlerden sayılır.”³¹⁷

³¹³ Aynı makale, s. 21.

³¹⁴ Aynı yer.

³¹⁵ “İntizam ve İdare”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 3-6.

³¹⁶ “Sıhhat”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 11.

³¹⁷ *Âyine*, sayı: 3, (16 Teşrin-i Sani 1291), s. 2.

Dönemin yaygın anlayışına göre iyi bir evlilik hayatı ve iyi çocuklar yetiştirme çoğu zaman kadına yüklenmiş bir görevdir. Bu görüş, erkeğin sadece çalışarak eve para getirmekle yükümlü tutulduğunu da göstermektedir. Kadın daima güler yüzlü, güzel ahlaklı, güzel, nazik, kocasına itaat eden, iyi bir eş ve anne olmalıdır. Eve gelen paranın iyi idare edilmesinden de sorumlu olup israf ve lüks harcamalara yeltenmemelidir. Bu şekildeki görüşleri erkek yazarlarda daha çok görmekteyiz. Fakat kadınlar da çoğu zaman bu düzeni doğrular nitelikte bulunmakta, ancak bununla beraber erkeğin de görevlerini ihmal etmemeleri gerektiği konusunu gözler önüne getirmeye çalışmaktadırlar. Kadınların haklarına, konumlarına dair fikirlerini yayınlanan bu yazılarla birlikte Tanzimat döneminde görmeye başlamaktayız. Âilede kadının görevlerine yoğunlaşan bir yazıyı aktaralım:

“Kadınların en mühim ve mukaddes vazifeleri zevçlerinin emirlerine itaat, hanelerinin idare-yi dâhiliyesine nezaret etmek, evlatlarına terbiye ve hüsn-i ahlak öğretmektir.

Hanımlık: zevcine itaat, terbiyeli evlat yetiştirmekle olur. Kendine çeki düzen vererek sokak sokak gezen kadın ne kocasının sözünü dinler ne de hanesinin idaresine bakar ki, bu halin neticesi pek vahimdir. Hanımlar giyinip süslenmeli, lakin Avrupa kadınları gibi giyinmeleri sokağa çıkacakları vakte münhasır olmamalı. Evlerinde giyinip temiz gezen hanımların süslenmeleri kadınlığını, hanımlığını isbat ettiği gibi nezafet-i idaresine delalet eder ve zevce kendini sevdirebilir.

Erkek çalışır, çabalar. O gün yiyeceği kısmeti kadar kazanır, eve geldiği vakit mütebessim bir çehre-yi ismet tarafından karşılanırsa o adamda gam ve kasavet kalmaz. Tabii bir hüsn-i kabul ve istikbal zevce tarafından olacağından o zaman hanede saadet melekleri uçuşur. Kocasına karşı güzel muamelede bulunmak, rızasını tahsile say etmek, emrinden dışarı çıkmamak, nisvanın en büyük fezailindendir. Zira bir kadının annesi, babası, evi ve kocası, evidir. Kocasının haline, iktidarına bakmadan bir takım teklifatta ısrar etmek ve sözlerine karşı durmak hallerinde bulunan kadından ne fazilet ümit olunur? Onun valideliği, onun mahsulü ne olur?

Kadınlar kocalarına itaatle dünyevi ve uhrevi nail-i saadet olurlar.”³¹⁸

³¹⁸ Abdülkadir, “Hanımlar”, *H.M.M.*, sayı: 23, (11 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 49-50.

Erkeğin çalışıp kazanmaktan başka sorumluluğu bulunmayıp bütün manevi hayat kadından sorulmaktadır. İkili ilişkilerin huzurla yürütülmesi yine kadının mesuliyetindedir. Kadının tüm bu şartlara uyduğu takdirde, evliliğin mükemmel olacağı beklentisi göze çarpmakla birlikte, ahlaksız bir erkeğin bile iyiye yönelmesinin kadından beklenen bir mesuliyet olduğu, ancak buna çalışırken dahi yine kocasına itaat etmesi gerektiği şöyle ifade edilmiştir:

“Ahlaksız bir erkeği terbiyeli, itaatli bir kadın yola getirir. Kocasına itaatli bir kadın pek güzel valide olur. Tam bir kadın, hanım olanlar zevclerine itaat edenlerdir.”³¹⁹

Kadınların eğitim alması konusunun ehemmiyetsiz görülmediğini beyan eden bir yazıda, kadınların meslek sahibi olmaları mevzusuna çekinik yaklaşılmıştır. Avrupa ve Amerika’da kadınların erkeklerin her işini meslek edinebilmeye başlamaları, âile gibi pek mühim bir alanı yaralayacaksa uygun görülmemiş, kadının önceliği âilesine adanmak olarak öngörülmüştür.³²⁰

“Kadınların tahsil ve terbiyesi ehemmiyetsiz görülemediği gibi erkeklerin tahsilinden aşağı olmak lazım geldiğine de hüküm verilemez. Ancak -bize kalırsa- kadınların tahsil ve terbiyesi (eğer bu tahsil ve terbiyeden dünya yüzünde âilelerin sa’âdet-i hâli ve âilelerden müteşekkil olan bir milletin sa’âdet-i umûmîyesini te’mîn maksadı aranıyorsa) erkeklerden farklı olmak muktezidir.”³²¹

Kadınların ilim öğrenmeleri en çok ev idaresi, âilenin dirliği ve çocuk terbiyesi vazifesini ifa edebilmeleri üzerine ele alınmış veyahut onların bu vasıflarına vurgu yapılmak suretiyle aslında ilme yönlendirilmeleri amaçlanmıştır:

“Darb-ı mesel olmuştur ki, ‘yuvayı dışı kuş yapar’ derler. Hem de öyledir. Ancak hüsn-i idare etmek, hüsn-i idarenin yolunu bilmekle olur, bilmekse ilim öğrenmek ile vücuda gelir.”³²²

³¹⁹ Aynı makale, s. 50.

³²⁰ “Kadınların Tahsili Hakkında Bir Mütâla’a”, *H.M.G.*, sayı: 20, (26 Teşrin-i Evvel 1311), s. 1., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 52-53.

³²¹ Aynı makale, Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 51.

³²² *Âyine*, sayı: 2, (9 Teşrin-i Sani 1291), s. 2.

Okuma yazma bilmenin ehemmiyetine dair yazılmış bir hikâyede ise bir kadın, gurbette bulunan kocasından aldığı mektubu okuyamadığı için o sırada oradan geçen hoca kıyafetinde ve fakat cahil bir adama mektubu okutmak istemiş; adam okuyamadığını söylemek istemediği için kadın bu halden işkillenerek mektupta kocasının ölmüş olduğunu düşünmüş, adam da sorgudan kurtulmak için adamın öldüğünü onaylamıştır. Kadının yanlış anlamasının sebebi, okuma yazma bilmemesidir. Bu misalle cehaletin kötülüğü betimlenmek istenmiş, âile hayatını doğrudan olumsuz etkileyeceği konusunda ikaz yapılmıştır.³²³

Kadınların ev içerisindeki konumlarında erkeklerden daha zeki olup çocukların hissiyatını anlar ve onlara gereken sözü eder düşüncesi hâkimdir. Baba ise ev dışı işlerle ilgilenip onlarda başarı elde edebilir. Bir kadın memuriyette büyük başarı gösteremeyebilir fakat bir kadın çoluğunu çocuğunu, zevcini, hışmını ve komşularını düşünür, bunlarla münasebetine yoğunlaşır.³²⁴

Kadınların çalışıp para kazanarak ev ekonomisine fayda sağlamaları yönünde isteğini belirten yazarlar da vardır. Onlara göre; evin günlük işleri, çocuk bakımı, terbiyesi, ev ahalisinin sağlık- sıhhati, âile üyeleri arasındaki muhabbet ve evin her türlü manevi hasletlerinin yegâne sorumlusu olmakla beraber, ev ahalisi için kazanılan paranın iyi idare edilmesinden de mesul tutulan kadının bunlara ek olarak, kocasının tek görevi olan maddi sorumluluğu da onunla paylaşması istenmiştir:

“Vatanımızın ekser taraflarını gezmiş, yani taşralarda dolaşmış olanlar elbette şu farkı müşahade etmişlerdir ki; her nerede kadınlar çalışır ve evlerinin idaresini bilirse, orada erkekler, kadınlar, çocuklar, cümlesi yünden güzel ve yeni elbise ile giyinmiş, kadınlar göğüslerini ve başlarını altınlarla tezyin etmiş, cümlesi tendürüst ve güzel çehrelî, kendileri, evleri hatta hayvanları bile temiz olur. Her nerede kadınlar çalışmayıp tembellik ve meskenetle imrar-ı vakt ederlerse, orada bilakis bütün halkın basmadan ve Amerikandan olan elbiseleri yırtık, bedenlerinin ekser tarafları çıplak,

³²³ “Hikâye”, *Âyine*, sayı: 2, (9 Teşrin-i Sani 1291), s. 2.

³²⁴ “Kızların Tahsili Hakkında Bir Mütâla’a”, *H.M.G.*, sayı: 21, (30 Teşrin-i Evvel 1311), s. 1., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 54.

çocukların hemen kâffesi kel, cümlesi kuru, zayıf, çirkin, üstleri başları ve evleri pis, hayvanları uyuz olur; velhasıl bir meskenet ve sefalet görülür.

Kadını çalışan bir köylünün evi menba-yı refah ve saadettir. Bir ufak tarla ile beş on koyun kendisini mesud etmeye kâfidir. Karısı o tarlanın mahsulüyle ve o koyunların sütü, peyniri, yağıyla kocasıyla, çocuklarıyla bütün sene beslenir ve koyunların yününden kendi elleriyle bütün ev halkını giydirir.

Ev halkını giydirdikten sonra bir parça yünün artması o kadın için büyük bir vasıta-yı servettir. Yarım okka yünden birkaç çift çorap yapar, onları satar, aldığı akçe ile birkaç okka yün alır. Bu vechle yünü çoraba ve çorabın bedelini yüne tebdil ederek bir senede haline göre, büyük bir meblağ hâsıl edip bununla âilesinin bazı ihtiyacatını def ettikten sonra, artan miktarla da ya kocasının koyunlarını tezyid eder veyahut altına tebdil edip üstüne takar ki, bu da kendince bir süs olduktan sonra, bir vakt-i tengide kocasını pek büyük bir gâile ve zarureten kurtarabilir.

Hanımefendiler, ihtimal ki size böyle köylü kadınları misal göstermeliğimiz size iyi görünmez; lakin biz size onların yaptığını yapmayı tavsiye etmiyoruz, yalnız köylü kadınların çalışanlarıyla çalışmayanları beynindeki farkı ve kadınların sa'yından hâsıl olan saadet ile kadınların tembelliğinden ve iş bilmezliğinden ileri gelen sefalet ve zaruret ve meskeneti tasvir ediyoruz.

Onlar köylü kadındır çalışabilir, biz çalışamayız, diyemezsiniz. Vakıa siz onların yaptıkları işleri yapamazsınız ve yapmaya da ne yaşadığınız mahal ve ne de bulunduğunuz hal müsaittir. Ancak sizin de halinize göre yapabileceğiniz ve yapmanız lazım gelir işler vardır.”³²⁵

Şehirli kadınların ihtiyaçlarının köylülerden daha fazla olması sebebiyle çalışmalarının da daha ziyade olması gerektiğini, evdeki hizmetçilerin dahi işlerini kendileri kadar iyi yapamayacağından onların işlerine de müşterek olup haricen mutlaka başka işlerle uğraşmaları gerektiği savunulmuş, kadının sorumlulukları üzerine yine görev eklenip bütün bunların kusursuzca yapılması istenmiştir:

“Kadınları çalışmayan evin ne servetinde beka ve ne de halkında refah ve saadet mümkün olabilir. Kadın her ne kadar büyük ve zengin olursa, yine gözleri matbahdan, kilerden, eli iğneden, makastan ayrılmamalı; kitap da okumalı, defteri de elden bırakmamalı; evin, elbisenin, çamaşırın,

³²⁵ “Ev İdaresi”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 8.

yemeğin velhasıl evde mevcut ve hâsıl olan her şeyin temizliği kadının mukaddes bir vazifesidir. Cüzi bir yırtıklık, cüzi bir leke kadın için bir lekedir.”³²⁶

“İrfan” ismiyle bir hanım derginin içeriğinden istifade ettiklerini beyan ve memnuniyetini dile getirmekle beraber; âile hayatı ve ahlak söz konusu olduğunda bundan sadece kadınların mesul tutulup eğitime çalışılmasına sitem ederek kocaların da bir o kadar eğitime muhtaç olduklarını ifade etmiş, gördüğü bir hadiseyi misal verip maruzatını iletme istemiştir:

“Lakırdı hep kadınlara ait vezâife tahsis edilip bir kadının kocasına nasıl riâyet ve âilesine ne yolda hizmet edeceğinden falandan bahsolunmaktadır. Vakıa biz erkeklerden ziyade muhtac-ı nasihat isek de madem ki bahis bir âile üzerinedir, o halde o âilenin iki rûkn-i mühimi olan zevce ve zevce bilâtefrik terbiye olunmak iktiza eder. Bununla beraber öyle kocalar vardır ki, cidden muhtac-ı nasihat ve hissiyat-ı nisvaniyeye göre şayan-ı nefrettir. İşte misal olarak arz edeceğim bir zevce ve zevcenin hali bu medamın en kavi şahidi ve en büyük misalidir.”³²⁷

Verdiği örnekte; sözde eşini mesud edeceği vaadiyle evlenen ve dört çocuğu bulunan bir adamın eve uğramayıp ömrünü fena mahallerde geçirdiğini, içki içtiğini, aldığı maaşın bey gibi yaşayıp âilesini rahatça geçindirebilecek mahiyette olmasına rağmen bu sefil hayatı seçip âilesini de süründürdüğünü, çocukların okula gidemediğini, âilenin kimi zaman ısınmak için gaz dahi bulamadıklarını, babanın maaşını alır almaz meyhanelere olan borcunu ödeyip geri kalanını da Beyoğlu’nda harcadığını anlatmakta, kadının acınacak halde olduğunu üzüntüyle bildirmektedir. *Malumat*’ın sözü hep kadınlara hasr etmeyip erkeklerin eşine olan vazifelerinden de bahsedilmesi gerektiğini yazmaktadır. Her ne kadar erkeklerin görevlerini hatırlatmakla, âile hayatının mesuliyetinin sadece kadında aranmaması gerektiğini ifade etmiş ise de yine erkeğin bir tek görevinden dem vurup maddi olarak âilesine bakmayı ihmalinden bahsetmiştir. Yazıda dikkati celp eden bir diğer husus ise; muharrirenin, kadınların erkeklerden daha çok nasihate muhtaç varlıklar olduğunu kabul etmiş olması veyahut yaygın kanaate uygun düşerek böyle bir özeleştiri yazmasının,

³²⁶ Aynı makale, s. 9.

³²⁷ İrfan Hanım, “Mektup”, *H.M.M.*, sayı: 9, (24 Safer 1313), s. 9.

fıkrını daha ziyade ön plana çıkaracağı inancına sahip bulunmasıdır: “...biz erkeklerden ziyade muhtac-ı nasihat isek de...”³²⁸

Manzume Hanım, İrfan Hanım’ın anlattığı sefil hale gelen bir âileyi örnek göstererek, âilede kadın ve erkeğin vazifelerinden bahsetmiştir. Erkeğin görevi çalışıp âilesi için kazanç elde etmek, kadının göreviyse bu kazancı âilesinin geçimi için idareli şekilde kullanmak ve çocukların sıhhat ve terbiyeleriyle meşgul olmaktır. Herhangi birinin vazifesini aksatması halinde, âilenin sıkıntıya düşeceğini beyan etmiştir.³²⁹

“Hane zevç ve zevcenin me’va-yı müşterekidir. Her lazıme-yi zevç taşır, zevce ise onları hüsni idare ve muhafaza eder. Lisanımızda “çalıyı çırpıyı taşıyan erkek kuş ise, yuvayı yapan dişi kuştur” meselinin hikmeti budur.”³³⁰

Toplumdaki erkeklerin durumuna dikkat çeken bir diğer yazı şöyledir:

“Gelelim erkeklerimize... Avrupa’nın israf ve sefaletini noktası noktasına tatbik edenler pek çoktur. Mesela, bol pantolon eskimeden yeni moda dar pantolon yaptırıyor, ceketin arkasını karma karma diktiriyorlar. Bunları Avrupalılar yapıyor ama iyi mi? Yoksa Avrupalıların her hal ve fiilini iyi diye kabul edecek miyiz? İşte bunlar israf ve sefaletin birer numunesidir. Buna ne diyorlar? Şıklık! Hâlbuki bendeniz ne gençler tanırım ki kendilerince şıklığın lüzumundan olan Fransızca’yı bilmez, birkaç laf bile doğru söyleyemezler. Ona teşebbüs etmediklerini sanmayınız! Ettiler fakat zor geldi de o sevdadan vazgeçtiler. Böyle şıklık edeceğiz diye servetimizi mahvedeceğimize, Avrupalıların sınaatlerini, fenlerini, maharetlerini alsak bizim için hayırlı olmaz mı? Bizde mesleksiz, babasından kalan servet ile sefaletler içinde puyan olan gençler bulunuyor. Geleceği temin etmek fikri bunlarda yok mu? Var, bir işe teşebbüs ediyorlar, fakat insan tabiatı kolaylıkla bir şey elde edemediğinden yan çiziyorlar. Ellerindeki servete güveniyorlar. Para bitince ne mi oluyorlar dersiniz? Artık orasını söylemeye hacet kalmıyor.”³³¹

³²⁸ Aynı yer.

³²⁹ Manzume Hanım, *H.M.M.*, sayı: 12, (23 Rebiyül-Evvel 1313), s. 20-21.

³³⁰ *Takvim’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 186.

³³¹ Hasan Maksudzade Muhammed Cemal, *H.M.M.*, sayı: 14, (7 Rebiyül-Ahir 1313), s. 29-30.

Kadına şiddet uygulandığı haberine de bu dönemde rastlanmakla beraber bunun kötü görüldüğü ve nadir rastlanır olduğu şu haberle anlaşılmaktadır:

“... Geçen gün herifin birisi her ne esbaba mebni ise kendi karısını hanesinde dövmekte iken biçare karı tahammül edemeyip haneden dışarı uğramış ise de insafsız herif karının yakasını bırakmayıp sokakta dahi tekme ve yumruk ile fena halde dövmüş tepelemiş olduğunu mahalle-i mezkure sakinlerinden bir zât haber vermiştir.

Sahih ise teessüf ederiz. Böyle dayakla karı terbiye etmek zamanları çoktan geçmiş olduğunu daha bilmeyen adamlar da varmış demek!”³³²

“Nedamet-i Sevda” ismiyle yayınlanan yazıda, Yunan gazetelerinden birinde geçen bir haberden bahsetmiştir. Evli bir kadın kocasına hıyanet ederek başka birini sevmiş ve bu sevgi o raddeye gelmiştir ki kadın, bir akşam sofrasında kocasının tabağına zehir katarak onu öldürmeye teşebbüs etmiştir. Masumların zarar görmesine müsaade etmeyen Yüce Allah’ın inâyetiyle zehirli olan tabak kadının önüne gelmiş ve kadın zehiri yiyip birkaç dakika sonra fenalaşınca kocası onu kurtarmıştır. Kadın dinlenip kendine geldiğinde bu vefalı adama karşı çok mahcup olmuş ve ağlayarak yaptığını itirafıyla beraber af dilemiştir. Yazının devamında ise kadınlar için kocalarına ihanet ve cinâyete teşebbüs kadar büyük günah olamayacağını, bu işe kalkışanların lanetin en büyüğüne layık oldukları ifade edilmiş ve hiçbir surette bu kadınların affedilemeyeceği belirtilerek kadınlara uyarı ve öğüt verilmek istenmiştir:

“Cinâyetin her nevi şân-ı âdemiyet için şeyn olup ale’l-husus refika-yı hayat ve ayn-ı hayat add ü itibar edilen zevcelerin kocalarına karşı olacak hıyânet ve cinâyetleri şâyân-ı laîn ü nefrin-i azîm ve mütecâserelerinin hiçbir zaman ve mekânda tahlis-i gariban edemeyip giriftâr-ı azâb-ı elîm olacakları ve dünyada ondan daha büyük bir cürüm ve günah tasvir edilemeyeceği bervech-i mebhus kocasını tesmîme kalkışan kadının düçâr olduğu hal ile vâsıl-ı mertebesi ilm’ül yakîn olmuştur.”³³³

³³² *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 4, (17 Ramazan 1292), s. 2.

³³³ “Nedamet-i Sevda”, *H.M.M.*, sayı: 8, (14 Safer 1313), s. 6.

Kadın, ailenin iyi idareden ve muhabbetinden sorumlu kişi olmakla beraber, öncelikli olarak “anne” vasfı ile anılmaktadır. “Bir kadının en kıymetdar serveti zevcine karşı beslediği muhabbetten ibarettir” sözüne karşılık bir hanım, çocuğun her şeyden daha evvel gelmesi gerektiği fikrini beyan ile, bu nevi genel yargıların herkes adına söylenmesini şöyle eleştirmektedir:

“Bu söz evli kadınlara ait olacak zannederim. Mesela şimdiki halde benim hazine-yi servetim iki evladımdır. Böyle sözlerin alelhlak neşri caiz olsa bile bazı şeylerden istisnası caiz değil midir?”³³⁴

2.3. ANNELİK VE ÇOCUK EĞİTİMİ

Annelik, kadının görevleri arasında her şeyden daha üstün bir konuma sahip görülmektedir. İncelediğimiz tüm dergilerde asıl vurgu; çocuk bakımı, yetiştirilmesi üzerine kadınlara türlü tavsiyelerde bulunma ve anneliğin insan için gelinebilecek en kutsal ve en güzel statü olduğu üzerinedir. Kadının sabah akşam evin işleri, çocuğunun yetiştirilmesi için harcadığı çabadan bahsedilip ardından tüm yorgunluğunu atabileceği yegâne şeyin de çocuğuyla ilgilenmek olduğu ifade edilir. Tesellisi çoğunlukla, evladının yüzüne akseden bir tebessümde, onun mutluluğunda saklıdır:

“Sabahlara kadar göz nuru döküp dikiş dikerek ve bin zahmet çekerek evladının nafakasını ancak tedarik edebilen fakir ve bedbaht bir valide ciğerparesini kolları arasına alıp göğsünde sıkıdığı ve masum çehresinde tebessüm gördüğü anda bir sefa ve mes’udiyet hisseder. Bir fakir valide bu anda dünyadaki insanların en bahtıyarıdır. Bir validenin en büyük tesellisi ciğerparesinin bir tatlı tebessümüdür.”³³⁵

Yine annelik duygusuna vurgu yapılan yazılardan biri de hikâye şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Muharrirelerden İclal Hanım tarafından kaleme alınan bir yazıyla iki hanım, *Hanımlara Mahsus Malumat* isimli derginin köşeleri, yazıları hakkında konuşturulmuş; hanımlara tavsiyeler verilmiştir. Kitabetin her hanım için ciddi bir gereklilik olduğu hususu

³³⁴ “Hanımlara Malumat-ı Usbuiye”, *H.M.M.*, sayı:23, (11 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 50.

³³⁵ “Bir Validenin Tesellisi”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 6-7.

özellikle, kocası gurbete giden bir kadının, bir yazıcı şahsa ihtiyaç duymaksızın, kendi özel ve saf hissiyatını düzgün ve doğru bir üslup ile mektuba aktarabilmesi açısından ele alınmıştır. Yine Müslüman çocukların ecnebi öğretmen ellerine teslim edilişinin sakıncalarına vurgu yapılmıştır. Bu konuşmada, bir yuva kurmak ve anne olmak hususiyetle özendirilmek istenmiştir:

“Bir âileye dâhil olmak, o âilenin meşale-yi istikbalini uyandırmak, hâsılı validelik hissiyle mütchassis bulunmak fikirleri şimdi iki refikayı tebessümler içinde meşgul ediyordu. Onların pişgâh-ı nigâhında iri mavi gözlü, henüz beş yaşında, top çehreli bir masumun altın saçları uçuyordu. Müttehiz bir ses, onların kalplerine “Anne!” diye aksediyor, sonra ruhlarına dökülüyordu.”³³⁶

Bu hususta bir başka misali, Ahmet Rasim’in yazdığı yazıda bulabiliriz. Bir erkeğin evlenip zevcesi bir kız evlat doğururken ölüm döşeğine düştüğü ve hatta öldüğü düşünüldüğü halde, bebeğinin haykırışıyla “Aman çocuğum!” diye nida ederek hayata dönmesinden bahsetmiş, analık hissinin büyüklüğüne işaret etmiştir.³³⁷

Çocuk bakımı, yetiştirmesi ve beslenmesi konusu bu dönem dergilerinde en çok vurgu yapılan bahis olmuştur. Annelere çocuğun ilk ayından itibaren doğru beslenme kuralları verilmeye çalışılmış, besleme yanlış şekilde olursa ya bebekken veyahut büyüyüp hayata veda edebilecekleri, dikkatli olmak gerektiği açıklanmıştır. On dört on beş yaşında vefat eden çocukların, yanlış beslenme yüzünden bünyelerinin zayıf kalması sebebiyle vefat edebildikleri tespitinde bulunulmuştur. Bu mevzuya dair kısaca bir örneği şu yazıyla verebiliriz: “Çocuğum da büyük adam gibi her şeyi yer, sözü bilinse ne kadar ağırdır!” sözleriyle mevzuya giriş yapılmış, akabinde özetle yeni doğan çocuğun ilk altı ay kadar sadece anne sütüyle, anne zayıfsa sütanne ile ona da durum yetmiyorsa inek sütünü su ile yarı yarıya miktarlarda karıştırarak vermek gerektiği, bir yaşına gelene kadar ağır yiyecekler verilmemesi, daha sonra da adım adım ve temkinli olarak gıda verilmesi gerektiği söylenmiş; bu bütün evreler çocuğun bünyesinin güçlenmesi açısından elzem

³³⁶ İclal Hanım, “İki Refika”, *H.M.M.*, sayı: 14, (7 Rebiyül-Ahir 1313), s. 28-29.

³³⁷ Ahmet Rasim, “Analık”, *H.M.M.*, sayı: 8, (14 Safer 1313), s. 4-5.

görülmüştür. Bu kurallara uyulmadığı takdirde er geç bunun zararlarının çocukta görüleceği söylenir:

“...Onları hazmeder gibi görünür. Sıhhati yerinde ve kuvvetli zannolunur. Lakin bunlar zahiridir! Tesiri ileridedir. Çocuk münasebetsiz gıdalanırsa, âzâsında yalnız sahte bir kabalık görünür. Hâlbuki bünyesi asla kuvvetlenmez. O vakit yalnız ishale ibtila ile de kalmaz. Maazallah, daha mühlik ve fena çocuk hastalıklarına tutulur. Er geç bu dehşetli düşmanlar zuhur ederse biçare masum mukavemet edemeyerek anasının babasının su-i tedbirine feda olur gider. On dört- on beş senelerinde zuhur eden birçok hastalıklara sebep aranır. Hâlbuki sebebi çocuk iken pek fena beslenmesinden başka bir şey değildir. Ey valideler! Çocuklarınızı akilane bir surette besleyiniz! Her mevsimde ve bilhassa yazın fevkalade dikkatli olunuz. Çocuğa midesinin kuvveti yokken et ve ekmek vermek onu zehirlemek olduğunu hatırlınızdan çıkarmayınız.”

Sonrasında validelikte, çocuğu iyi beslemek haricinde bulunması gerektiği düşünülen başka vasıflara değinilmektedir:

“Bir valide için haiz olması iktiza eden bir takım evsaf daha vardır: Tatlılık, şefkat, gayret ve fevkalade bir sebat.”³³⁸

Çocuk bakımı üzerine kadınlara sıklıkla tavsiyeler ve uyarılar vermişler, yer yer iyi ilgilenmediklerini, bakımlarını iyi yapmadıklarını düşünerek eleştirmişlerdir:

“Karıların çocuklara bakmak hususunda görülen takayyüdsüzlüğünden ve hususiyetle sütanaların dikkatsizliğinden bazı sakatlık ve vefeyat işitiliyor... Sahih ise kadınlar aklını başına alsın.”³³⁹

Küçük yaştaki bir çocuğun annesinin kontrolünde olmayıp yalnız kaldığında kaybolduğu, arandığı zamansa cenazesinin bulunduğu hadisesinden yola çıkılarak ebeveynlere, küçük yaştaki çocuklarını bir an bile kendi hallerine bırakmayıp daima izlemeleri gerektiği vurgulanmıştır.³⁴⁰ “...Çocuklar çocukluk âleminde her türlü fesadı

³³⁸ “Küçük Çocukların Yiyecekleri”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 10-14.

³³⁹ “Şuûnat”, *Âyine*, sayı: 22, (4 Nisan 1291), s. 2.

³⁴⁰ *Âyine*, sayı: 26. (9 Mayıs 1291), s. 1.

kâbil oldukları için babaları ve anaları o masumları su-i karîn belasına uğratmamak için her şeyden ziyade dikkat ve itina eylesin ve aklı başında olan çocuklar dahi kendilerini o makule sefiî adamlarla konuşmaktan çeksinsin” denilerek hem annelere hem de babalara çocukların ahlakî konusunda uyarılarda bulunulmuştur.³⁴¹

Âilenin manasının, bir hanede beraberce yaşamalarından ve küçüklerini beslemelerinden ibaret olmadığı, devletlerin ve ümmetlerin âilelerin birleşiminden ve âile kavramından ortaya çıktığı, dolayısıyla iyi âilenin iyi vatan, iyi devlet, iyi ümmet demek olduğu söylenmiştir. İleri medeniyetlerden geri kalmanın sebebi olarak erkeklerin de kadınların da âile olmanın gereklerini sağlamadıkları gösterilmiştir:

“Âile nev-i beşerin mekteb-i terbiyesidir. Âile insan yetiştiren bir fabrikadır. Âile ne kadar muntazam olursa, idaresi ne kadar yolunda olursa bu fabrikadan çıkan insanlar o kadar mükemmel olur. Âileler ne kadar muntazam olursa o âilelerden mürekkebi olan ümmet o kadar mütemeddin ve mesud; ve o ümmeti idare eden devlet o kadar kuvvet ve nüfuz ve şevkete malik olur.

Bizim sair-i ümemden geri kalmalığımıza ve evlenen cehdlerin ekseriye müsemmer olamamasına pek çok sebepler beyan etmişlerdir. Bize kalırsa sebep-i aslı ve hakiki birdir: Âilenin suret-i matlubede olmaması.

Evet, bizde -yukarıdaki tarif üzere- yani ‘insan fabrikası’ denilebilecek âile yoktur. Ne erkeklerimiz bir âilenin destgâh-ı terbiyesinden çıkıyor, ne kadınlarımız cemiyet-i beşeriyyenin ‘mürebbiyeleri’ sıfatını alabiliyor (...)

Bir evde ikamet etmek, rabıta-yı karabet, şefkat ve muhabbet, hepsi ancak bir usul-i terbiye üzerine müesses olursa âile teşkil edebilirler (...)

O heva-yı muhabbet ve terbiye eksik olunca bir evde yaşayan erkekler ve kadınlar heyet-i mecmuasına âile ismi verilmesi caiz olamaz.”³⁴²

³⁴¹ “Su-i Karîn”, *Âyine*, sayı: 3, (16 Teşrin-i Sani 1291), s. 1.

³⁴² “Âile”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 3-4.

Âilede kadın ve erkeği birlikte sorumlu tutan bu ifadelerden sonra, özellikle çocuk yetiştirme konusunda kadından beklenen performansın sağlanamaması halinde çocuğun dışarıdan başka türlü terbiye alacağının ve ahlakının bozulabileceğinin altı çizilmiştir: “Hususiyetle ki, âilenin başlıca erkânı olan kadınlardan birinin o muhabbet ve terbiyeyi vermeye iktidar ve salahiyeti olduğu halde dahi, merî olan kaide-yi taayyüş o terbiyenin evladına sirâyât etmesine mani olur ve çocukların hariçten alacakları terbiyesizlik, o terbiyeye galebe eder.”³⁴³

Âile kurumuna ciddi dikkat çekilmiş, âile yönetiminin bir devleti yönetmekten ve âile efradının ittihat ve ittifakını muhafaza etmenin ise bir ümmetin ittihat ve ittifakını korumaya çalışmaktan daha zor olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁴

Kadınların ev idaresi ve çocuk terbiyesi görevlerinin erkeklerin işlerinden daha önemsiz olmadığı belirtilmiş, hatta kadınların bu vazifeyi icra etmemesiyle erkeklerinkinden daha fazla zarar oluşacağı fikri beyan edilmiştir.³⁴⁵ Çünkü annesinin elinde terbiye almadan yetişen bir çocuk vatana millete zararlı faaliyetler içinde olabilecek veya en azından hiçbir yararı da dokunmayacaktır. Toplumun kurtuluşa ermesi için hemen tüm gayretlerin kadınların üzerine vazife edildiğini görmekteyiz. Bu mevzuda Vakanüvis Esad Efendi’nin de fikrine *Terakki-i Muhadderât* dergisinde rastlamaktayız.

“Merdumun hanesini hemser zi-hûş yapar

Ger sefihe ise yıkıp bâbını taşlarla kapar.”

“İffet ve etvar ve istikamet-i efkâr ile meluf ve mevsuf olan kadınlar hanelerin ruhu mesabesinde olup kadınların muaveneti olmadıkça derun-ı hanede erkekler hiçbir emr-i nafiin icrasına muvaffak olamazlar.”³⁴⁶

³⁴³ Aynı makale, s. 4.

³⁴⁴ “Âile”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 3.; “Kadının Vezaiifi”, *Âile*, sayı: 2, (24 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 19.

³⁴⁵ *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 2, (22 Haziran 1285), s. 4.

³⁴⁶ Vakanüvis Esad Efendi, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 2, (22 Haziran 1285), s. 3.

Çocuk bakma ve terbiye etme, onunla zaman geçirme işine kadın tabiatının uygun olduğu düşünülmektedir. Yazar, toplumumuzda üç dört yaşını geçen erkek çocukların annelerinden uzaklaştırılıp erkeklerin yanında terbiye edilmeleri anlayışının yaygın olduğunu ve bunun büyük bir yanlış olduğunu ifade etmekte, bütün çocukların terbiyeleriyle annelerinin, şâyet annelerinin çok çocuğu veya çok meşguliyeti varsa ona yardımcı olarak büyükannelerinin, halalarının, teyzelerinin ablalarının veya bunlar da yoksa dadılarının refakat etmesi gerektiği belirtmektedir. Kadın tabiatının çocuk terbiyesine yatkınlığından bahisle onlar için çocukla zaman geçirmenin bir eğlence olduğu tespitinde bulunmuştur.³⁴⁷

“Kadın” başlıklı bir yazıda kadından şöyle bahsedilmektedir:

“Kadın nev-i beşerin nısfı ve nısf-ı diğerinin dahi mürebbiyesidir. Erkek kadın bütün insanların terbiyesi kadınların elindedir.

Hekimin biri (Jean Jack Rousseau) diyor ki; ‘İnsanlar daima kadınların istedikleri gibi olacaklardır. Büyük ve faziletli adamlar isterseniz, kadınlara büyüklük ve faziletin ne olduğunu öğretiniz.’ (...)

Âile demek kadın demektir. Erkek âilenin içinde harici bir âzâ gibidir; âilenin asıl erkânı kadınlardır. Bir kadının emir ve idaresi altında olmayan eve, ev demek caiz değildir. Öyle bir evin içinde bulunanlar hiçbir vakit âile denilebilecek bir heyeti teşkil edemezler (...)

Alel-umum insanların terbiyesi kadınların elindedir. İnsan büyük mekteplerde, âli Darülfünunlarda müddet-i medide ders okuyabilir, ilim ve fende âlim ve mütefennin olabilir. Lakin ahlak ve terbiyede evinin bucağından büyük mektep, validesinden iyi muallim bulamaz; validesinden ne ahlak ve ne terbiye almış ise, onu en büyük hekimlerin ahlak kitapları, en fasih vaazların pend ü nasihatleri değiştiremez; okuyacağı ilm u fenne, öğreneceği malumata da esas o terbiye ve ahlak asliyesi olur, cümlesini o esasın üzerine bina eder.”³⁴⁸

³⁴⁷ “Çocukları Kadınlardan Ayırmak”, *Âile*, sayı: 3, (2 Recep 1297), s. 24-25.

³⁴⁸ “Kadın”, *Âile*, sayı: 2, (24 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 17.

Kadınların çocuklarını terbiye etmemeleri halinde bunun yalnızca faydasız bir birey yetiştirmek olmayacağını; terbiye görmemiş bir çocuğun, adı üstünde “terbiyesiz” bir kişiliğe bürünüp kötü huylar biriktireceği öngörülerek cemiyete zararlı olacağını da ilave etmişler ve annelerin bu görevlerini aksatmamalarını önemle vurgulamışlardır.³⁴⁹ İyi talim ve terbiye görmeyip güzel ahlaktan yoksun büyüyen çocuğun hayatı boyunca ne kadar uğraşsa da kendisini geliştirmeye muktedir olamayacağı gibi, iyi ahlakla ve sıkı bir eğitimle büyütülmüş çocuğun da ömrünün sonuna dek doğru yoldan ayrılamayacağı düşünülmektedir:

“Artık bir çocukta ilim ve terbiye ve hüsn-i ahlak bu yolda birleştikten sonra mezara varıncaya kadar ilmin ve tahsil-i kemalat-ı diniye ve dünyeviye'nin arkasını bırakamaz. Beşikten mezara varıncaya kadar tahsil-i ilm etmiş olur vallahu âlem.”³⁵⁰

“Çocuğun ilk mürebbiyesi validesidir. Öyle ise sülale-yi âtiye validelerin elindedir. Validelerin vazifesi pek âli olup mebde-i ise beşiktir. Bir valide için evladını hüsn-i muhafaza ile hüsn-i terbiyeden mühim ne olabilir?”³⁵¹

Çocuğun büyümeye başladığı zaman oyunlar ve oyuncakları onun dünyası olduğu için, çocuğa ne tür oyuncak verilirse o yönde gelişme göstereceği fikri ifade edilerek Avrupa'dan örnek verilmiş, çocukların kitaplara alıştırılması için eğlenceli kitaplar ve kâğıtlarla büyümeleri gerektiği anlatılmıştır:

“...çocuğun hevesini oyun şeklinde tahsile sevk etmek ilerideki terbiye ve talimine ne kadar yardım eder. Kâğıt ve kitapla eğlenmeye alıştırılan çocuk için okuyup yazma bir lezzet olur. Bu sebepten Avrupa'da hem eğlendirip hem ilim öğretmek için çocuklara mahsus ne kadar süslü, boyalı, çiçekli, resimli kitaplar yapmışlardır. Çocuk bunlara hayran olur. Oyuncak diye bunları sever. Hem eğlenir, oynar hem malumat alır.”³⁵²

³⁴⁹ Aynı makale, s. 17-18.

³⁵⁰ Bandırma'dan Mehmet Şevket, *Mürüvvet*, sayı: 5, (14 Mart 1303), s. 106.

³⁵¹ “Valide ve Evlad”, *Takvim 'ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 38-39.

³⁵² “Çocukların En Güzel Meşguliyeti”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 10.

Bu dönemdeki dergilerde çocuk eğitimi meselesi çok mühim bir yer tutar. Örneğin Fahrunnisa Hanım, Avrupalı muallimlerin terbiye ve eğitimine, Müslüman çocukların emanet edilmesine karşıdır. Milletlerin ahlakının birbirinden farklı oluşuna değinen yazar, terbiyelerin de farklı olması gerektiğini savunur. Sırf Avrupalı diye çocukların masum dimağlarını neyi düşündüğü bile bilinmeyen, kendi ülkelerinde dahi iş bulamayıp buralara kadar gelen kişilere emanet etmenin sakıncalarını belirterek, ayrıca ecnebi muallimlerden eğitim alan çocuklarda İslam’a karşı nefret ve önyargı oluştuğunu ve dahi bu çocukların da kendileri gibi yetişmeyen diğer çocukları hor görmeye başlamaları sebebiyle, çocukların yabancı ellere teslim edilmesinin toplumsal olarak ciddi bir kaosa sebep olduğunu düşünmektedir:

“Hiçbir milletin terbiyesi, diğer milletin terbiyesine tevafuk eder mi? Değil Osmanlı ve ecnebi gibi birbirinin külliye aksı ve zıddı milletler, hatta bir dinden olan Avrupa milleti muhtelifesinin bile âdât ve ahlakı, etvar ve âdabı yekdiğerine mübâyendir. Bir İngiliz bile evladını bir Fransızın yed-i terbiyesine tevdi etmek istemez. (...) Ecnebi muallimelerin yed-i terbiyesinde bulunan etfalde, ekseriya İslamiyet aleyhinde bir fikir, bir nefret hâsıl olduğu görülüyor. Bir Arap hekiminin kavli üzere; insanın bilmediği şeye muhabbet edememesi tabiidir. Biçare masum esas İslamiyet’i bilmez ki, muhabbet etsin. Bu efkârda bulunan bir çocuktan bilahare ne hayır ve menfaat umulur?”³⁵³

Bu düşüncelerini kaleme alan yazar akabinde, Batı’nın faydalı olan bilgilerini öğrenmeye karşı olmadığını ilave ederek; bir çocuğa evvela din ve diyanetin, sonra lisanımızda bulunmayan gerekli eserleri anlayabilmeleri için bir veya birkaç yabancı dilin öğretilmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.³⁵⁴

Bu makale daha sonraki sayılarda görüldüğü üzere, birçok okuyucu tarafından çok beğenilmiş olup memnuniyetleriyle birlikte kendi görüş ve düşüncelerini ilave etmelerine vesile olmuştur. Bir hanımefendi, Fahrunnisa Hanım’ın alafranga terbiyesiyle alakalı olarak ele aldığı yazıya kendi düşüncelerini eklemek suretiyle destek çıkmıştır. Bir kavme mensup

³⁵³ Fahrunnisa Hanım, *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 12.

³⁵⁴ Aynı makale, s. 13.

bir çocuğun başka bir kavmin adet ve değerleriyle yetiştirilmesinin o çocuğu, ana ve babasının çocuğu olmayacak kadar değiştireceğini beyan etmiştir. Çocuk eğitim konusunda Fransızların ciddi ilerleyiş içinde olduklarını, dünyada bu konuda her ne gelişme olursa onların derhal tatbik ettiklerini, pedagoji ilmiyle gâyet yakından ilgilendiklerini, çocuklarını iyi yetiştirmeye gayret ettiklerini söylerken, bizde pedagoji ilmi ve çocukların gelişimleriyle alakalı ciddi çalışmalar bulunmayışından yakınmıştır. Fakat bu hal, yine de Frenk ellerine Türk çocuklarının teslim edilmesinin yanlış olduğu fikrini değiştirmeyecektir. Alafranga usul ile yetişen çocuğun milletine yarar sağlamayacağı gibi, bu usulün din ve dil üzerine de şiddetle tesir ettiği konusunda görüş bildirmiştir. Çocukları ve terbiyelerini emanet ettikleri kadın veya erkek hocaların ahlaki açıdan ne durumda olduklarını bilip bilmedikleri, sade Fransızca konuşmak yahut herhangi bir lisana aşına olmanın terbiye için kâfi olup olmadığı, ecnebi bir hocanın elinde bir İslam çocuğunu büyütmenin akla yatkın olup olmadığı, muallimesinin her hareketini örnek alacak bir kız çocuğunu büyüyünce tesettüre nasıl ikna edebilecekleri sorularını, Frenk hocalara evladını teslim eden velilere sormak istemiş, bu hususlarda dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir. Yine bu hanım son zamanlarda Darülmuallimin ve Darülmuallimat'ın yetiştirdiği işinin ehli mürebbi ve mürebbiyelere güvenmenin daha doğru ve hem de kolay olacağı tavsiyesinde bulunmuştur.³⁵⁵

Dergiler genel olarak Avrupalıların ilim ve fennini alıp ahlak, âdâb ve âdetlerini almamayı tavsiye etmişlerdir. Daima, mevcut dini ve milli ahlakın Batılılardan çok daha ileri seviyede olduğu vurgusunda bulunulmuştur:

“Avrupalılar ile mukayesemizde vakıa büyük bir fark vardır. Medeniyetçe biz onların mertebesini henüz ihraz edemedik, burası müsellemler. Lakin bu farkın esbab-ı hakikisi düşünülüyor ise ulum u fûnun ve sanayimizin noksanından başka bir şey olmayıp bunda esasen âdâb-ı milliye'nin dahli bulunmadığı ve alelhusus bizim kendi ahlakımız onlarınkinden ekmel ve âli olduğu zahir olur.

³⁵⁵ “Alafranga Terbiye”, *H.M.M.*, sayı: 13, (30 Rebiyül-Evvel 1313), s. 25-26.

Malumdur ki, maarif her yerde şey-i vahid ise de âdât ve âdâb-ı milliye öyle olmayıp her memleketin iklimine ve ahalisinin tabayi ve diyanetine göre ihtilaf eder.”³⁵⁶

Eğitimin her suretle alınabilecek bir ilim olmasına rağmen ahlak anlayışının, gelenek ve göreneklerin yalnızca mensup bulunulan millete ait hasletler olduğu, bu nedenle eğitimi alırken onları da muhafaza etmek gerektiği fikri yansıtılmıştır. Nitekim devamında da toplumsal karakterin korunmasıyla beraber olarak alınacak eğitimin sonucunda Avrupalıları geçmenin dahi mümkün olacağı şöyle aktarılır:

“(…) Her kavim kendi meslek-i milliyesinde terakki ediyor. Bizler dahi o mesleği muhafaza ile beraber tarik-i maarifte ilerlemeye bihakkın çalıştığımız halde Avrupalıların mertebesini ihraz ettikten başka onu geçmemiz bile mümkündür.

(…) Ecnebi mürebbiyelere âdâbımız için hiçbir yüzden ihtiyacımız yoktur.”³⁵⁷

Ayrıca ecnebi öğretmen ellerinde eğitim görmüş çocukların ahvalinden şikâyet edilmeye başlanmıştır. Çocukların kendi değer yargılarını öğrenmeden Batılı değerlerle karşılaştıkları söylenmiş akabinde şöyle tespit yapılmıştır:

“...çocuk ecnebi mürebbi ve mürebbiyeler elinde bırakılırsa pek büyük mazarratları mucibdir. Nitekim o yolda terbiye görmüş çocuklarımızın ahvali meydanda duruyor!”³⁵⁸

Yine İzmir’den Hasan Maksudzade Muhammed Cemal Bey’in kaleme aldığı yazıda Fahrunnisa Hanım’ın makalesinin pek isabetli fikirler içerdiği yazılmış, şahsi görüşü şu mana ile ifade edilmiştir:

“Biz maddi ihtiyaçlarımız gereğince Avrupalılardan bazı şeyleri iktibas etmeye mecburuz. Çünkü onlar gayretleri neticesinde rahat geçinmeye başladılar. Fakat ne acıdır ki, şu iktibas meselesi pek çok suiistimale uğrayıp Avrupa medeniyeti etkisi altında ahalimiz onların sefaletlerini, kötü huy ve hallerini de tatbik etmeye başlıyorlar. İnsaf olunsun! Her hamiyet sahibinin vicdanına müracaat ederim; biz Avrupalılardan ne istiyoruz? Dünyevi rahatlık ve mesudluk sebeplerini değil mi? O halde

³⁵⁶ Abdüssettar, “Terbiye Meselesi”, *H.M.M.*, sayı: 22, (4 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 45.

³⁵⁷ Aynı makale, s. 46.

niçin körü körüne gidip de onların fenalıklarını alıyoruz? İyiliklerini almıyor muyuz? Fakat zannederim ki aldığımız fenalıkları, iyiliklerini geçer. Manevi ihtiyaçlarımız için hiç kimseye muhtaç değilken maalesef Avrupalılara, ahlakımıza zarar verecek haller ekmeleri için fırsat veriyoruz. Kız çocuklarına ecnebi hocalar tutarak, o hocaları fikren, hissen taklit etmelerine sebep oluyoruz. Şapka takmalarına sebep oluyoruz. Bunun önemsiz bir şey olduğu düşünülmemelidir. Büyüyüp anne olduğunda şapka takan, dini terbiyeden yoksun kalan, her şeyiyle Avrupalı kadın gibi davranan bir hanımın, nasıl evlat yetiştireceği belli değil midir?”³⁵⁹

Avrupalıların pedagoji ilmi hakkında malumatlarının kökeninde İslam’ın bulunduğu savunulmuştur. Bu görüşe göre İslam, çocuk eğitimi konusunda her nevi veriyi bulunduru. Avrupa’nın çocuk eğitimi konusunda gelişme nedenleri ise İslam dininin çok önceden getirdiği bu kaideleri uygulamaya başlamış olmasıdır. Öyleyse İslam’a ve Osmanlı ahlakına bakılarak bu ilmin gelişebileceği, bunun için çocukları Frenkleştirmenin haksızlık olacağı, ilerleyişin kendi dinimiz içinde aranması gerektiği noktasındaki görüşlerden birine değinmemiz icab eder:

“Bir İslam çocuğunu Hristiyan, bir Türk çocuğunu Frenk göstermek acaba terbiyeden ibaret midir?

(...) Umumca musaddak ve müsellemdir ki, Avrupa medeniyetinin vâzı’ esası İslamlardır. Avrupalılar ilm u irfanı nereden alırlar! Bu âsâr-ı kemali nereden buldular! Kendileri mi meydana koydular! Envar-ı terbiye nereden iktibas edildi! -Yunaniler müstesna olduğu halde- kavm-i necib İslam’dan değil midir? Envar-ı ilm u edeb İslamiyet gibi o kadar esas-ı müteyyin üzerine bina edilmiştir ki, bütün milel-i muhtelif bizim kurduğumuz esası, terbiye ve fezail-i İslamiye’yi kabul ederek kendilerine mâl etmişlerdir. Buna dair malumatı almak için tarihe müracaat etmeliyiz. Biz kendi âdâb, terbiye ve kemalat-ı ilmiyemizi bırakıp da Avrupalıları taklit etmemeliyiz. Şu kadar var ki; akvam-ı necibe-yi İslam’ın âdât, ahlak-ı umumiyele dâhilinde Avrupalıların vücuda getirdikleri Pedagoji fenni gibi biz de Osmanlılara, İslamlara yarayacak bir eser vücuda getirmeliyiz.

(...) Bugün bir Pedagoji, bir Tarih yazmak isteyen adam neden doğrudan doğruya Fransız telifatına koşsun! Niçin telifat-ı İslam’a ihale-yi nazar etmesin! Diyeceksiniz ki eslâfın bıraktıkları

³⁵⁸ Aynı yer.

³⁵⁹ Hasan Maksudzade Muhammed Cemal, *H.M.M.*, sayı: 14, (7 Rebiyül-Ahir 1313), s. 29.

âsâr, o zamanın âsârıdır. Şimdiki zamanla mukayese edilemez ve bugünkü asr-ı medeniyet her şeye bir suhulet bulduğundan bunların eserleri eski âsâra haiz rüchandır. Peki, sözünüzü kabul edelim. Bir de Avrupalıların evvelki medeniyetiyle, âsârıyla şimdiki bulundukları merteye-yi terakki mütenasip midir? Değildir, değil mi? onların iktibas ettikleri ulum ve fûnun saireyi öylece mi bıraktılar? Çalıştılar. Islah ettiler, meydana bir takım yeni yeni şeyler koydular, iktisab-ı kemal eylediler. Biz niçin ecdadımızla bize yadigâr bıraktıkları âsârın, çığırların ıslahına, terakkisine çalışmıyoruz da Avrupa'yı taklide kalkışıyoruz?"³⁶⁰

Bir başka sayıda devamı gelen yazısında ise yazar, okullarda okutulmakta olan ve hafızalara kaydedilen Volter, Hugo, Rousseau gibi ecnebi yazarların eserlerindense İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Batuta, Fatma bint-i Abbas gibi pek çok İslam âlimlerinden tercüme edilen eserleri okunmasıyla muhabbet-i milliye ile tevhid-i İslam fikrinin kalplere daha ziyade tesir etmesi sağlanmış olur, demiştir.³⁶¹

Kadınların çocuk yetiştirme ve eğitime görevine vurgu yapılarak hazırlanan "Hanımlara Talim-i Kitabet" başlıklı ders olarak diğer sayılarda da devamlı bir şekilde verilecek olan yazının mukaddime kısmında muharrirlerden Nazif Süruri, kadınların kitabetinin erkeklerden daha iyi olması gerektiği ve bu konuda hanımların eğitilmesinin lüzumu üzerine durmuştur:

"Kitabet kitabettir. Bunun gerek erkeğe gerek kadına talimi birdir. Tefriki caiz olamaz, denilmemelidir. Çünkü her lisanın arzı ve esası kadınlardadır. Ana lisanı denildiği bunun içindir. Hangi lisan olursa olsun o lisanın sahibi olan kurumun kadınları erkeklerinden daha güzel ve düzgün konuşurlar. Lisan uleması kadınların bu babdaki duhul ve tesirlerini tetkik edip ehemmiyet-i fevkaladeleri olduğunu anladıklarından onları 'Ümmü'l- Lisan' şayan görmüşlerdir. Evet! Çocuk anasının mensup ve mütekellim olduğu lisanı öğrenmektedir. Hem de pek sade ve külfetten azade bir halde ahz edebilirini cihetle lisan-ı mader-i zadından gayrısını o kadar güzel öğrenememektedir."³⁶²

³⁶⁰ H. İkbâl, "Terbiyet-i Etfal-i Müslimiyn- Mukaddime- Fikr-i Taklid", *H.M.M.*, sayı: 21, (27 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 41.

³⁶¹ H. İkbâl, "Terbiyet-i Etfal-i Müslimiyn, Fikr-i Taklid", *H.M.M.*, sayı: 23, (11 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 48-49.

³⁶² Nazif Süruri, "Hanımlara Talim-i Kitabet", *H.M.M.*, sayı: 9, (24 Safer 1313), s. 7.

Dönemin çalkantılı ortamı ve geri kalmışlık psikolojisine binaen gelişen düşünceye göre, gelecek nesilleri iyi yetiştirmek, en büyük vazifeleri olarak kadınlara yüklenmiş bir sorumluluktur. Kadınların kalemini tamamen çocuk terbiyesi ve bakımı için kullanmaları gerektiği hususunda gelen bir okuyucu mektubuna mukabele ile derginin bu mevzuya bakış açısı şöyle yansıtılmıştır: “Biz bu babda sizden ziyade arzudar görünerek değil kalemlerini, ömr-i vücûdlarını kâffeten bu maksad-ı âliye feda etmelerini bir daha temenni ederiz.”³⁶³

Âyine’de ele alınan bir mevzudan anlaşıldığı üzere, toplumda -ne ölçüde olduğu bilinmemekle beraber- kız çocuğuna karşı çekimser bir bakış mevcuttur. Dergi,, kız evlat sahibi olunması konusunda ebeveynleri bilinçlendirmeye çalışmış; bunun Allah’ın takdiri olup kimsenin suçlanmaması gerektiğini, dini söylemlerle beraber anlatmak istemiştir. Hayırlı evlat talep edilmeli, hayrın kızda mı erkekte mi olduğu bilinmeyeceği için erkek evlat sahibi olmak düşüncesi, saplantı haline getirilmemelidir. Ayrıca kız evlat sahibi olmanın, rızkı arttıracığı söylenmiştir:

“Kız olsun, erkek olsun evladı ihsan eden Hazreti Allah’tır. Kulları hakkında her ne murat buyurursa elbette öyle olur. Kız istemeyip de erkek evlada hasr-ı matlab etmek ve maksudu hâsıl olmazsa kahretmek Cenab-ı Hakk’ın hikmetine karışmak demektir ki, kullar için bu mertebede küstahlık bervechle yakışmaz. İnsan daima Cenab-ı Hakk’tan hayırlı evlat istemelidir. Gerek kız olsun gerek erkek olsun, Cenab-ı Hayr’ul- Hâlıkın her ne ihsan ederse nimet bilip kemal-i ubudiyetle şükrünü edaya çalışmalıdır. Bahusus, Cenab-ı Hakk kızları bu dünyaya insan doğurmak için yaratmıştır. Kızlar olmasa bizler nereden dünyaya gelirdik. Velhasıl, evladın hayırlısını talep etmeli de Cenab-ı Hakk ne verirse ihsan onundur, bu hissedilmeli. Şol erkek evladı ki bedhûylukla anasına babasına rahat yüzü göstermedikten başka, hanedanının bednamlığına sebep olacak kadar hayırsız ola; ne büyük nimettir o kız evladı ki hüsn-i terbiyesi semeresiyle baba ve anasının rızasını tahvil edip hanedanının can paresi ve nur dîdesi ola. Bahusus kız evladı olanların rızkı vasi olur, meseline eser sahih rivâyet olunmuştur. Hâsılı, Cenab-ı Hakk’tan evladın daima hayırlısı istenilip kız ve erkekten biri tercih olunmamalıdır.”³⁶⁴

³⁶³ H.M.M., sayı: 23, (11 Cemaziyel-Ahîr 1313), s. 49.

³⁶⁴ Âyine, sayı: 3, (16 Teşrin-i Sani 1291), s. 3.

“Genç Kızlara Rehnüma” başlığıyla Prens Orosov’un kitabından tercümeler yapılmıştır. Prens Orosov, genç kızlara annelik hakkında tavsiyelerde bulunmuş, çocuklarla ilgilenmek gerektiğini hele yeni doğmuş bebeklerin emzirilip anne şefkatiyle sarılması gerektiğini, onların kendilerine bakmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Avrupa ülkelerinde ve bilhassa Rusya’da doğumların çok olduğunu, fakir bir âilede bile yirmi kadar çocuğun doğduğunu ancak bunların sadece üçünün dördünün yaşadığını belirtmiş, ilgi ve saadet hali oluştuğça bebeklerin ölümünün azalacağını ifade etmiştir.³⁶⁵

Hanımlara Mahsus Malumat dergisi, özellikle çocuk terbiyesi üzerine eğilmiş, yeni neslin Batı fikir ve görüşlerinden önce milli değerleri, Türkçeyi, İslamiyet’in kaideleri ve hissiyatını benimsemelerini istemiştir. Kadınlar âile içinde ilk eğitimi vermekle sorumlu tutulan anneler olarak ele alınmış, çocuklarının yetiştirilmesi konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmışlardır. Öyle ki; “Küçük Hanımlar” diyerek kız çocuklarına hitap eden bir yazıda, gelecekte anne olacakları zamana vurgu yapılarak çocuk yetiştirme konusunda tavsiyelerde bulunmaya başlanmıştır. Çocukların eğitimi, hastalıkları, beslenmesi, etrafı keşfetmeleri, hayvan sevgisi kazanmaları, uykuları, oyunları, çocukluk ve gençlik yılları hakkında malumat verilmiştir. Çocukların ilk hocalarının anneleri olduğu belirtilerek onların eğitimleri için izlenecek yollar anlatılmıştır. Oyunlar ve keşfetme yöntemiyle eğitim için yazılan tavsiyelerin üslubu açısından küçük bir pasaj paylaşalım:

“Etfalin ilk hocası analarıdır. Usanmayın. Üşenmeyin. Sabırlı davranın. Kızınıza veya oğlunuza oyun gibi tutturarak elifbadan başlayın. O küçük kalbi yayın. O mini mini dimağı alıştırın. Zihnine kuvvet ve ciyadet verecek eğlenceler icad edin.”³⁶⁶

Kızlara çocukluklarından itibaren annelik görev bilinci aşılarmaya çalışılmıştır. Dergideki yazıların ekseriyetinin bu hususa dikkat çekmesi, zamanın alafranga rüzgârına

³⁶⁵ Prens Orosov, “Genç Kızlara Rehnüma”, tercüme: Malumat, *H.M.M.*, sayı: 8, (14 Safer 1313), s. 6.

³⁶⁶ “Etfal-i Sağira, Küçük Hanımlar”, *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 14.

kapılan gençlerinin, toplumun geleceği konusunda çok ciddi endişeler yaratmaya başladığını göstermektedir.

Çocukların eğitimi söz konusu olunca annelerin evlatlarına, kimi zaman duyup ezberledikleri, kimi zamansa kendilerinin doğaçlama olarak uydurup söyleyegeldikleri masal, ninni, tekerlemeler de dergilerin meselesi olabilmiş ve bilhassa kaybolmaya yüz tuttukları için kadınların icadı olduğu düşünülen bu sözlü edebi kültürü tarihe not düşmek istemişlerdir:

“Kadınlarımızın düzüp çocuklarına ve akranlarına söyledikleri hikâyelere masal derler ve masaldan evvel söyleyegeldikleri mukaddimeye de tekerleme namını verirler. Masal ve tekerleme ve bilmece vesaire gibi kadınlar icadı olup yavaş yavaş mahvolmaya başlayan şeylerin gaip olmaması için müntehablarını temsil edeceksek de tarz-ı ifadelerini hiçbir vakit tadil eyleyemeyeceğiz.”³⁶⁷

Dönem dergilerince, kadınların güzelliklerinin bozulacağı düşüncesi veya çocuk bakımıyla uğraşmak istememeleri gibi sebeplerle kasıtlı olarak karınlarındaki çocuklarını düşürmeleri ve aldırmaları kınanmış; bu eylemin evvela kadının sağlığını tehlikeye düşürüp ölmelerine neden olabildiği uyarısında bulunulmuştur. Ölümle sonuçlanmasa dahi kendi canından bir parça olan evladına kıyabilen bir kadının, kocasına vesair akrabalarına hayli hayli kıyabileceğini ve onların merhametten yoksun olmaları sebebiyle, herkes tarafından terk edilecekleri yahut dışlanacakları ifade edilmiştir. Bunlardan başka kasten çocuk düşürmenin topluma da zararı olduğundan bahsedilmiştir. Çünkü çocuk doğacak ve mensup olduğu millete faydalı işler yapabilecekken, onun yaşama ve fayda sağlama hakkının elinden alınmasıyla toplum da bir değerini kaybetmiş olacaktır. En ziyade olarak vurgulanan zararsa o kadının ebedi olan ahirette karşılaşacağı sorumluluk ve cezadır.

³⁶⁷ İhtiyar Bir Kadın, “Tekerleme”, *Hanımlar*, sayı: 1, (Muharrem 1300), s. 13.

Yaşama hakkı elinden alınan çocuk annesinden hesap soracak, annesi evladının katili olarak yargılanacaktır.³⁶⁸

Kadınların sıhhatlerini tehlikeye atarak çocuklarını öldürmeye kalkışmaları, bu sebeple ölen bir kadının ibretlik hikâyesi anlatılarak kınanmıştır. “Para harcedip ilaç alarak çocuğunu iskat eden kadına nasıl aklı var demeli ki, hem ciğerparesini hem malını hem canını telef eder.” Bu konuda hükümetin yasak getirdiği haberi verilmiştir. Buna göre, bundan sonra her kim çocuk düşürmek için eczacıdan ilaç talep ederse derhal kimliği bulunup neden bu işe kalkıştığı sual olunacak ve geçerli bir sebep olmadığı takdirde cezalandırılacaktır.³⁶⁹ Kadınlar, çocukluklarından itibaren evleneceği zaman kocasına karşı davranışları, evi iyi idare etmesi, israftan kaçınması, yemek yapmayı bilmesi, çocukları sevmesi ve iyi bakması, sağlıkları hakkında bilgi edinmesi, haneden birinin hastalanması halinde doktora götürülene kadarki sağlık bakımını yapabilmesi, doğru beslenme yöntemlerini, çocuklarla hoş vakit geçirmeyi bilmesi, onları terbiye edebilmesi gibi vasıflara hazırlanmışlardır. Onların birinci vazifesi ev ve evlerindeki maddi manevi her türlü düzenin sağlanmasıdır. Bu konuda kız çocuklarına, erkeklerden farklı bir terbiye verilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Kadınlar evlilik hayatlarında kocalarına itaatle sorumlu tutulmuşlardır. Bu dönemde kadınların akıllarının, zekâlarının erkeklerden zayıf olduğu kanaati yaygındır. Bu neden öne sürülerek kadınların erkeklerin emrinden çıkmaması gerektiği tavsiye edilmiştir. Hatta itaatsizlik kadın için çok ciddi bir problemdir. Ayrıca kimi yazarlara göre kadının sorumluluğuna verilen ev düzeni, işleri, temizlik, dikiş nakış gibi görevlerde bir aksama kadın için bir leke olarak düşünülmektedir. Erkeğin evdeki görevi sadece dışarıda çalışarak âilenin tüm üyelerinin geçimini sağlayacak parayı kazanmasıdır. Bu paranın idareli kullanımı, âile üyelerinin ihtiyaçları, evin gelir gideri gibi mevzulara yine kadının vakıf

³⁶⁸ “İskat-ı Cenin yani Çocuk Düşürmek”, *Âyine*, sayı: 5, (30 Teşrin-i Sani 1291), s. 1-2.

³⁶⁹ “İhtar”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 7, (27 Temmuz 1285), s. 2-3.; Sabah Gazetesi, *Âyine*, sayı: 27, (16 Mayıs 1291), s. 4.

olması beklenmektedir. Hatta bazı yazarlara göre kadın, gerektiğinde erkeğin yüklendiği bu tek görevi de onunla paylaşmalı, evin geçimini veya kendi ihtiyaçlarını, çocuklarının nafakasını bir ölçüde temin edip erkeğin sırtındaki yükü azaltmak için çalışabilmelidir. Kadınların kocalarına itaati mevzusundaki iddialarına dair şer'i hükümleri öne sürmekte olan bu dönemin bazı yazarları, maddi sorumluluğa gelince şer'i hükmü geri plana atarak kadınların yardımını beklemişlerdir. Zira şeriat, çalışıp para kazanmayı, kendisini, eşini, evini ve çocuklarını geçindirmeyi sadece erkeklerin üzerine vazife etmekte; kadınların ancak kendileri isterlerse çalışıp kendileri için servet edinebilmeye hakları olduğunu, kadının çalışması için erkeğin bir talepte bulunmaya hakkı olmadığını ve kadının kazandığının kendi iradesine bırakılmasını emretmektedir.

Çocuğun terbiyesi ise bazı yazarlarca sadece anneden değil, babadan da sorulmaktadır. Ancak genel olarak birinci dereceden sorumlu annedir. Bu nedenle belirli bir bilgi birikimine ihtiyacı olup bunu sağlayacak ölçüde tahsil görmüş olması, en azından okuma yazma bilmesi ve kendini ilgilendiren bu gibi konularda bilgilenmesi çok önemli bir husustur. Avrupa pedagoji ilminde gelişmekte olduğundan onlardan bazı örnekler verilmektedir. Bununla beraber özümüzde ve dinimizde çocuk eğitiminin zaten önemli olduğu söylenerek kendi kökenlerimizde çocuğun eğitilmesi için gerekli olan eğitimin bulunması tavsiye edilmekte, her şey gibi bunun da batıdan kopyalanmaması veya alınacak özellikleri kendi özlerimizle harmanlamak suretiyle milli benliğimize uyarlayarak almamızın lüzumu ve mantığı üzerinde durulmaktadır.

Bu dönemde evlilik kurumu oldukça önemsenmektedir. Eşlerin birbirleriyle ilişkisi sevgiye ve sadakate dayalı olmalıdır. Asıl zenginlik âile fertlerinin birbirlerine olan muhabbetlerinde gizlidir. Bu nedenle sağlıklı bir evlilik hayatını temellerinden doğru atmak gerekli olup eşlerin birbirlerini tanımadan evlenmeleri sisteminden vazgeçilmesi istenmiştir. Bu dönemde yaygınlaşan fikre göre, görücü usulüyle evlilikte çiftler birbirlerini görmüyorlar, onaylayamıyorlarsa bu ileride sıkıntıya yol açabilecektir. Çiftlerin birbirlerini görmesi ve tanıdıklar vasıtasıyla tanımaları, sormaları gerekmektedir. Böylelikle bu dönem

aynı zamanda, görmeden evlenme âdetinin değişmesinin istendiği bir dönemdir. Ayrıca çiftler birbirlerini onayladıktan sonra âilelerinin maddi olarak onaylamayıp çocuklarını başka biriyle evlendirmek istemeleri de büyük bir yanlış olarak ele alınmaktadır. Yine bu dönemde Avrupa’da başlayan neşriyata ilan verme yoluyla izdivaç da birbirlerini manevi olarak tanıyamayacaklarından doğru bulunmamıştır.

Bu dönem, evlilikte eşler arası sevgi ve muhabbetin sağlanmasının, evlenmeden önce eşlerin birbirlerini tanınması ve teklifi onaylamalarının istendiği, zaten nadir bulunan birden fazla eşle evliliğin tasvip edilmediği, israftan kaçınılmasının ve ev idaresinde ehil olmanın istendiği, çocuk eğitiminin son derece önemli olup toplumun geleceğini doğrudan ilgilendirdiğine dair farkındalığın arttırılmaya çalışıldığı, çocuk sahibi olmanın özendirilmek istendiği, çocukların âdet ve tavır olarak alafrangalaşmadan ilime ve bilime yönelmelerinin arzu edildiği ve dahi kadının eğitilmesinin elzem olduğunun düşünüldüğü bir dönem olarak neşriyata yansımıştır.

3. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ KADIN DERGİLERİNDE KADININ CEMİYET HAYATI

Tanzimat Dönemi, Osmanlı kadınının toplumsal alanda daha belirgin boy göstermeye başladığı bir dönemdir. Her meslek olmasa da bu dönemde kadınlara bazı kamusal görevler yakıştırılmaya başlanmıştır. Ayrıca bazı durumlarda kadınlar haklarını aramış, basın aracılığıyla şikâyetlerini, yapılan haksızlıkları dile getirme imkânı bulmuşlardır. Moda, bu dönem dergilerince tasvip edilmemiş, israfın ve taklitçiliğin sebebi olarak gösterilmiş ama yine de dergilerde zaman zaman moda hakkında yayınlar yapılmıştır.

3.1. KADINLARIN EĞİTİMİ

Bu dönemde toplumun kadınların eğitilmesine her bakımdan büyük ihtiyaç duyduğu anlatılagelmiş, halk bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Neşriyatta kızların eğitilmelerinin gereği üzerinde sıklıkla yazılar yazılmıştır: “Kadınlar, onlar da erkekler gibi insan olduklarından, erkeklerin tahsil ettikleri ulum ve malumata muhtaç olduklarından maada, kendilerine mahsus birçok vazifeleri bulduğundan, ayrıca bir takım şeylerin tahsiline dahi ihtiyaçları vardır.”³⁷⁰

Cehalet öylesine istenilmeyen bir husustur ki, bir mısra örneğiyle mevzu şöyle derecelendirilmiştir: “Cahil olmaktansa doğmadan ölmek yeğdir.” Akabinde “ölmeyi temenni etmekten ise baba ve ana sayesinde ganimet bilerek insan olmaya çalışması” tavsiye edilmiştir.³⁷¹

³⁷⁰ “Kadın”, *Âile*, sayı: 2, (24 Cemaziyel-Ahır 1297), s. 19.

³⁷¹ Mustafa, “Çocuk”, *Âyine*, sayı: 1, (2 Teşrin-i Sani 1291), s. 4.

İlim ve irfanın insan yaşamında aktif olarak yapılmakta olan işleri kolaylaştırabilecek teknolojiyi üreteceği ve bu nedenle insanlığın gelişiminin ancak eğitilmek ve bilimle ilerleyerek gayret göstermekle mümkün olacağı, insanlığın bunca geçen zamandaki müthiş değişiminin akli bilimle buluşturmak sayesinde gerçekleştiği beyanlarında bulunulmuştur:

“Maarif terakkiyatın maderidir. Maarif olmayınca terakki olmaz. Terakki olmayınca beşeriyetin şan ve şerefi görülmez. Bunca ihtirâat-ı zekânın ilm ü daniş ile kucaklaşmasından ileri gelmiştir ki muhsinatını tarif ve malumu ilam demekten başka bir şey değildir.”³⁷²

Bu konuya delil olması için bir misal verilmiştir. Bir kadının el işçiliğiyle bir entariyi bir günde ancak dikebileceği fakat ilim ve irfanın tevlid ettiği bir makinenin, insan işinden belki beş altı katı kadar hızlı oluşu mevzu bahis edilerek kadının bu hıza yetişemeyip geri kalacağı ifade edilmektedir.³⁷³ Keza *Terakki-i Muhadderat*’ta kitap okumanın, bazı ilim ve sanat dallarını öğrenmenin öneminden şu şekilde bahsedilmiştir:

“Bir adam, kadın olsun erkek olsun okumak bilmediği gibi kitap okuyamaz, kitap okumayan adam ise her bir şeyden mahrum kalarak dünyada, ahirette rahat edemez. Ama bir adam okumak bilse de sanat ve ticaretin ne kadar lazım olduğunu ve boş gezmek ve sefihlik etmek insana ne kadar fenalık getireceğini kitaplarda okusa öğrense, çalışıp çabalamayı, elbette gezip eğlenmeye tercih eder. Mesela kadın kısmı iğne işlerini ve resim yapmayı ve belki en havai görünen piyano çalmayı öğrense evde onlarla meşgul olarak hiç olmazsa boşu boşuna gezip yürümek ve beyhude yere para harcamak gibi ufak tefek zararlardan kurtulunur.”³⁷⁴

“Evladına samimi muhabbeti olan pederlerin validelerin ilk önce düşüneceği şey çocuklarının okuyacağı mektep ile kitaptır. Bundan evvelki nüshamızda dahi anlattık a, ilim ve marifetten mahrum olanların behâimden farkı olamaz öyle değil mi?”³⁷⁵

³⁷² Arife, “Mukaddime”, *Şükûfezar*, sayı: 1, (1301), s. 5.

³⁷³ Aynı yer.

³⁷⁴ “İdare”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 12, (31 Ağustos 1285), s. 1.

³⁷⁵ *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 3, (10 Ramazan 1292), s. 3.

Kadınların eğitilmesi ise bilhassa eğitimli bir kocayla iyi anlaşabilmesi ve kocalarının binbir türlü emek sarf edip tedarik edebildiği para ve eşyayı idareli kullanacak bilgiye sahip olabilmeleri için ve dahi çocukların akıl baliğ oluncaya dek hayatlarının, sıhhatlerinin olduğu gibi terbiyelerinin de annenin mesuliyetinde bulunması sebeplerinden dolayı elzem görülmüştür.³⁷⁶ *Terakki-i Muhadderât*'a göre kadınlar, ilmi kullanmalarının gerekeceği başka bir işle mesul tutulmuş değillerdir. Erkekler daha toplumsal alanda ilme ihtiyaç duyarlarken kadınlar sadece ev içerisindeki mesuliyetleri gereğince, bunun gerektirdiği ölçüde bir ilim seviyesine muhtaçtırlar. İlmî alanla ilgili bu görev dağılımı bir başka sayıda şöyle ifade edilmektedir:

“(...) Zengin olmanın çaresine bakmalıdır. Zenginlik ise erkeklerin fûnun ve sanayide terakkisine ve kadınların hüsn-i idareye dikkat ve riâyet eylemesine mütevakıftır ki bunların ikisi de tahsil-i ilm ve kemale muhtaçtır. Öyle ise erkekler misillü kadınların dahi terbiye ve talimlerine itina kılınması lazımdır.”³⁷⁷

Yazılan yazıların bir kısmı âile babında eğitimin önemine vurgu yaparken diğer bir kısmı ise kültüre her bireyin muhtaç olmasından dolayı, kadın erkek fark etmeksizin ilim öğrenmek gerekliliğinden bahsetmektedir. Fakat buna rağmen ilk görüş daha ağır basmış, kadının ilmi genellikle sınırlandırılmıştır. Onlara göre kadın yaradılıştan erkekten farklıdır ve görevleri de farklı olduğu için ilmi yalnızca bazı konularda (ev idaresi, iyi ahlak, çocuk bakım ve terbiyesi, çocuğa öğreteceği temel bazı bilgiler, âile efradının sağlığını ve birbirleriyle ilişkilerini yönetebilecek bazı eğitimler vs. gibi) alması kâfidir. Kadınların ilim öğrenmeleri lüzumundan bahseden bir yazıda, aklen ve fikren erkeklerden zayıf olduklarının ifade edilmesi, bu dönemdeki kadın algısını göstermesi bakımından dikkat çekici bir misal olup devamında kızlara tayin edilebilecek- edilemeyecek ilim ve meslekler sıralanmaktadır:

³⁷⁶ “Makale”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 1, (15 Haziran 1285), s. 3.

³⁷⁷ *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 2, (22 Haziran 1285), s. 3.

“...Filhakika, kadınları gülünç ve mashara olacak surette âlime etmekten havf ve hazer etmek elzemdir. Ekseriya taife-yi insanın akıl ve ferasetleri erkeklerinkinden zayıftır. Bu halde kızlara vücut ve akıllarıyla mütenasip surette muktedir olacakları ulûmu tahsil ettirmek neden münasip olmasın! Kızlar ne bir hükümeti idare etmeye ve ne de bellerine kılınç kuşanıp muharebeye gitmeye mecbur tutulamazlar. Bundan başka umur-ı siyasiye, fenn-i harp, ilm-i fıkıh, ilm-i akaid ve ilm-i hikmet gibi ulum-ı âliyenin tahsilinden de feragat edebilirler. Eskal ve makine gibi ilimlerin tahsili de kızlar için asla münasip değildir. Cenab-ı Hakk onlara nazik vazifeler tahmil etmiştir. Vücutlarının ve akıl zekâlarının nehafet ve nezaketine mukabil kadınlar için taharet ve nezafet ve umur-ı beytiyye ve terbiye-yi etfal vesaireye dair ulumun tahsiliyle hanelerinde rahatça iştilal eylemeleri tabiiyet-i muvaffaktır.”³⁷⁸

Kadınların aklının erkeklere oranla zayıf olduğu; ilim, siyaset veya askeri alanlarda kesinlikle çalışamayacakları ve ancak evlerini iyi idare edecek kadar ilim öğrenmeleri gerektiği görüşü, zamanın Avrupa’sında da kabul gören düşüncelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Terakki-i Muhadderât* dergisinde, Avrupalı meşhur yazarın fikri şöyle nakledilmiştir:

“Avrupa’nın meşhur müelliflerinden Fenelon, kızların terbiyesinin ehemmiyetini beyan ettiği sırada der ki; “Kızların terbiyesi bil-küllüye terk ve ihmal kılınmıştır. Taife-yi nisayı pek çok terbiye lazım değil denilerek bunların tahsil-i maarif etmelerine hiç ehemmiyet verilmeyip kızlar validelerin keyfince terbiyesine bırakılmıştır. Menafi-yi umumiyeyi istihsale yalnız erkek çocukların tedris ve terbiyesi kâfi addolunur. Her ne kadar suret-i mükemmelede değil ise ecnebi lisanlarının tahsiline ve fûnun ve sanayiın kolaylıkla öğrenilmesine dair kitaplar tercüme ve tab ve mahir muallimler tedarik olunup bu yolda pek çok masraflar ihtiyar olunmaktadır ki, işte bunlar erkek çocukların iktisab-ı hüner ve marifet etmelerine ehemmiyet verildiğini ispat eder. Kızlara gelince okumak yazmak kızları vadi-yi kibr ü gurura sevk edip her şeyi bilmeyi meyil ettirir, mütalaasıyla hilye-yi ilm ve marifetten bütün bütün âri kalmaları tecviz olunuyor. Fi’l-vakia taife-yi nisanın aklı erkeğe nisbetle zayıf olduğundan kızlar erkek çocuklar için müttehiz olan usul üzere terbiye olunmamalıdır. kadınlar hidemat-ı mülkiye ve askeriyede istihdam olunmayacakları misillü tarik-i ilmiyeye dahi süluk edemeyeceklerinden bunların fûnun-ı âliye tahsiline ihtiyaçları yoktur. Hatta ekser-i sanatlar bile

³⁷⁸ Darül-Muallimat Mezunelerinden Cemaliye ve Fahriye, “Kızların Talim ve Terbiyesi- Kızlar İçin Talim ve Terbiyenin Lüzumu”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 7.

kadınların işine gelmez. Ancak derkar olan sınıflarını bit-takviye kendilerini idare-yi umur-ı beytiyeye muktedir kılmak her vechle lazımdır. Bir haneyi imar veya harab eden kadınlar değil midir?”³⁷⁹

“Her millette kadınların zaaf-ı akıl cihetiyle olur olmaz şeylere iman ve itikat ettikleri malumdur.”³⁸⁰

“Kadınlar nakısat’ül-akl oldukları için “ve aşiruhunne bil ma’ruf” emr-i âlisiyle herhalde biz onlara rıfk u mülayemet ve hüsn-i muaşeret etmeye memuruz.”³⁸¹

Âyine dergisinde, erkek ve kadınların farklı yaratılışından doğan farklı vazifeleri olduğu, hukukta bazı konularda eşit görülmemeleri meselesi zamanın yorumlama şekliyle şöyle ifade edilmiştir:

“Cenab-ı Hakîm bî-zevalin erkek kısmına atâyâ-yı kudreti olan iktidar ve meziyet mukabilinde infak-ı ehl ü ıyâl için vasıta-yı müstakile olan kesb ü kâr gibi zahmetli ve meşakkatli hizmetleri erkeklerin düş-i gayretlerine tahmil ve nisvanın emr-i himayelerini dahi emr ü teklif buyurmuş olduğu misillü; kadınlar dahi erkeklerin kudret ve istitaatlerini yine mevkuf olan hizmetlerden acz ve nehafetleri cihetiyle muafiyetleri mukabilinde kocalarına itaat ve hüsn-i hizmet ve idare-yi beyt ve evladı terbiyet gibi vazifelerle mükellef edilip bununla beraber bazı ahkâm ve hukukta erkeklerle müsâvi olmamalarını dahi takdir buyurmuştur ki, erkeklere nispetle kadınlarca hâsıl olan nâkısıyet-i hakk-ı himaye mukabilinde mücerred-i husul-ı adalet için şeriat-i mutahharanın tayin buyurduğu ahkâmdan tertip eyletmiştir.”³⁸²

Ancak bu gibi farklılıklardan ilim irfan öğrenme hak ve sorumluluğu berî görülmüştür. İlmin kadın erkek herkesin üzerine farz olduğu anlatılmıştır:

“Ancak kadınlarca erkeklere nisbetle bazı ahkam ve hukukta şu adem-i müsâvat ve nâkısıyet-i insaniyet üzerine suret-i umumiyede varid olan evâmîr-i şeriyeden istisnalarını icab etmeyip emr-i ahirete taalluk eden ahkâm-ı ibadette zükûr ve inâs ales-seviyye mükellef olduğu gibi dünyaya müteallik evâmîrin ber nicesinde dahi bilâ-fark müşterek ve mükelleftir. Mesela taleb-i ilm: Erkek ve

³⁷⁹ *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 2, (22 Haziran 1285), s. 3.

³⁸⁰ “Şuûnat”, *Âyine*, sayı: 22, (4 Nisan 1291), s. 1.

³⁸¹ “Hüsn-i Muaşeret”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 3, (28 Haziran 1285), s. 1.

³⁸² “Bir Makale”, *Âyine*, sayı: 1, (2 Teşrin-i Sani 1291), s. 2.

karı cümleye farz-ı ayn olup bu babda varid olan o emrin külliyet-i mefhumu dahi bilâ-istisna umuma ait ve şamildir.”³⁸³

Kadınların aklen zayıf oldukları düşüncesi, herkes tarafından kabul görmese de gerek erkek gerekse kadınlardan epeyi taraftarı vardır. *Âyine* dergisine gönderilmiş olan mektuplardan birinde, *Âyine*’nin çıkaracağı sayılarla hanımları da erkekler gibi haberdar ve eğitilmiş eylemeye çalıştıklarını anlayan bir hanımın, derginin bu işlevinden memnun olduğunu beyanıyla beraber daha sade bir Türkçe kullanılmasını, memleketin türlü yerlerinden havadislerin yazılmasını, hikâyelerle efkârın desteklenmesini rica etmesi akabinde; bütün bu isteklerinin, artık darb-ı mesel haline gelmeye başlamış olan “kadının kısa akıllı” oluşu sebebiyle anlayışla karşılanmasını istemesi dikkat çekici bir noktadır: “...Bunları zat-ı alinize ihtar icap etmezse de bizim aklımız kısa olduğu darb-ı mesel hükmüne girdiğinden bu gibi kusuruma bakmazlar, memulüneyim.”³⁸⁴

Bu konuda bir başka misal de *Hanımlara Mahsus Malumat* dergisindendir. Doğru yazının önemi dolayısıyla kitabet köşesini oluşturma gayeleri açıklanıp kadının erkekten daha farklı kitabeti olması gerektiği mevzusu ele alınırken kullanılan cümlelerden kadının konuşma ve ifadesine, nezaket ve letafet tabirleri öne sürülerek sınır çekildiği; kadının yaradılış olarak erkeğe göre düşük bir konumda bulunduğu düşüncesi kadının konumlandırılması bakımından göze çarpan bir husustur:

“Bir kadın hiçbir vakitte erkek gibi dik dik ses çıkarıp konuşmaz. Söylediği söz her neye dair olursa olsun mutlaka kendisine mahsus rikkat ve nezaketi haizdir. Ricası her kalbi mütehassis edecek bir şive-yi masumânede ve iştikâsı acz-ı fitrîsi ile mütenasip ve kendilerine âmir olan erkeklerin merhametini câlib olacak bir tarz-ı hakîristanede olur.”³⁸⁵

Terakki-i Muhadderât’ın genel kabul olarak gördüğü bu mevzu, istisnai örnekler olabileceği düşünülerek her kadın ve erkek için geçerli görülmemiştir. Her erkeğin, her

³⁸³ Aynı yer.

³⁸⁴ *Âyine*, sayı: 2, (9 Teşrin-i Sani 1291), s. 3.

³⁸⁵ Nazif Süruri, “Hanımlara Talim-i Kitabet- Mukaddime”, *H.M.M.*, sayı: 9, (24 Safer 1313), s. 7.

kadından daha akıllı olduğu düşüncesinin doğru olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanında, kadının aklının erkeklere nisbetle zayıf olduğu inancının sebebi olarak bazılarınca kabul gören yorum şöyle aktarılmıştır:

“...Kadınlara “saçı uzun aklı kısa” denilmesi taife-yi ricalden her kim olursa olsun bir erkek, taife-yi nisadan herhangi kadına nisbet olunursa olsun elbette akıllıdır, demek değildir. Belki umumu üzerine erkek cinsi, kadın cinsine nisbet olununca daha akıllıdır, demektir. Bazıları demiştir ki, akıl iki kısımdır. Evvel ki kısmı ziyade ve noksanı kabul etmez, bu kısma akl-ı tabii ve akl-ı garizi derler ve bu kısım cemi-i ashab-ı ukul beyninde müşterektir. İkinci kısma akl-ı tecrübi derler, bu kısım ziyade ve noksanı kabildir. Ve ziyadeliği kesb ile der ki, vakâyî ve havadisi göre göre ve tecrübe ede ede akla kesret ve fehme vefret hâsıl olur. Öyleyse erkeklerin kadınlara nisbetle daha akıllı olması umur-ı muazzamede istihdam olundukları cihetle tecrübelerinin kesretinden ve kadınların akılcı erkeklerden aşağı kalmasını vücutlarına el vermediği cihetle her işe girişemeyerek tecrübelerinin killetinden neşet eylemiştir.”³⁸⁶

Zamanın aydınları arasında taraftar toplayan kadının aklının erkekten zayıf olduğu düşüncesine *Şükûfezar*’dan bir karşılık verilmiş ve hatta devamında haksızca yazılacak yazılara ellerinden geldiğince mukabele edecekleri bildirilmiştir. Bu dönemde yaygın olarak bulunan ve bazı kadınların dahi kabul etmiş olduğunu gördüğümüz düşünceye, kadınlar tarafından ve idaresi dâhil her şeyiyle kadınlara ait olan bir dergi aracılığıyla gösterilen önemli bir başkaldırıdır:

“Biz ki “saçı uzun aklı kısa” diye erkeklerin hande-yi istihzâsına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini isbat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek şahrâh-ı sa’y ve amelde mümkün olduğu kadar pay-endaz-ı sebat olacağız.

Yazacağımız şeye haklı haksız itiraz varid olacakmış. Fakat bizim vazifemizde bile olmayacaktır. Haklı olan itirazı risalemize meâ’il-memnuniye derc edeceğimizden şâyân-ı tahsin görülür, fakat haksız vuku bulacak itiraza elimizden geldiği kadar mukabele etmek daire-yi hürriyetimiz dâhilindedir. Hiç esef etmeyiz.”³⁸⁷

³⁸⁶ “Erkekler Kadınlar”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 13, (7 Eylül 1285), s. 1.

³⁸⁷ Arife, “Mukaddime”, *Şükûfezar*, sayı: 1, (1301), s. 6-7.

Hanımlara Mahsus Gazete'de bir yazar kadınların yarım akıllı olduklarını söyleyen düşünceye karşı İslam tarihindeki önemli kadın şahsiyetlerden örnek vermek suretiyle yarım akıl fikrini desteklemediğini ilan etmiştir.³⁸⁸

Darülmuaallimat'tan diploma ile mezun olmuş bir hanımefendi, yayınından ve mukaddimede de bahsolunduğu üzere kadınların erkeklerden aşağı olmadığı savından dolayı *Şükûfezar*'ı desteklemiş, bu minval üzere bulunan fikirlerini dergiye aktarmış, ehemmiyeti haiz yazısı dergi tarafından tebrik edilerek Darülmuaallimat'ın da iyi işler başaran bir okul olduğu hakkı böylelikle teslim edilmiştir. Ayrıca kadınlara bu imkânları sağlayan Padişah da zikrolunup kendisine teşekkür edilmiştir. Bahsi geçen hanımın, kadın ve erkeğin aslında eşit yaratıldığı görüşüne bir örnek olacak yazısının bazı önemli kısımları şöyledir:

“Bir vakitler kadınların lazıme-yi şân-ı insaniyet olan maarifi tahsil etmeleri bir takım zunun-ı batıla ilcasıyla muayyebden ve binaenaleyh nezd-i ricale kadın denilen mahlûk adeta behâimden mâdud idi. Lehülhamd, asrımızın medeniyetçe kesb ettiği terakki tabiata karşı irtikab olunan bu haksızlığı meydana çıkarmıştır. Üdebamızdan birinin:

“Nisvân niçin tutulsun nevi ricalden dûn

Halkıyetinde var mı noksan veya ziyade”

Beyitinden istintaç olunan hüküm asla itiraz kabul etmeyecek hakâyık-ı hükmiyedendir. Eğer ki bazı akla nisvanın ricalden zaaf-ı kalp yani rikkat u fikdanı kuvvet-i bedeniyye gibi bir iki cihetlerle hilkaaten noksan olduklarını zannetmişlerse de itikadımızca elyevm birçok milletlerde âdet olduğu üzere nisvân bir hal-i atalette bulundurulup ataletin ise kuvve-yi bedeniyye zaaf iras edeceği kavaid-i fenniye iktizasından bulunduğu gibi zaaf-ı kalp ve rikkat hususuna gelince kadınlara yalnız idare-yi umur-ı beytiye ve terbiye-yi etfâl vazifeleri tevdi edilerek harp ve darba alıştırmamış olduğundan ve bir insan ne ile ülfet ettirilirse onunla tabiatlaşacağından bu zannın isabeti teslim olunamaz. Hatta kadınların da beşerden maada bir şey olmadıklarını ve binaenaleyh diğer bir sınıfın malik olduğu hukuka onların dahi müşterek bulunmaları lazım geleceğini takdir etmiş olan bazı memalik-i

³⁸⁸ “Bir İslam Kadınındaki Zekâ Yâhud Bir Muhtarı’a, İkinci Kısım”, *H.M.G.*, sayı: 8, (14 Eylül 1311), s. 5., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 48.

mütemeddine de kadınların bir iki nevi hizmet ve memuriyet-i ricaliye de istihdam olunmakta oldukları mesmûdur. Demek isterim ki hilkaten nisvân her vechle rical ile müsavidir.”³⁸⁹

Şükûfezar’ın kadınlara ilmi, erkeklerden geri olmadıklarına bir kanıt için öğretilmesi amacı olsa da diğer pek çok derginin amacı daha farklıdır. Kadınların ilim öğrenmeleri hususu özellikle evlerinin saadet halini sağlamaları için önemsenmiş, kadınların hane ve insanların özel yaşantıları gibi hususi alanlarda karar veren kişiler olduğu da eklenmiş, yaradılış olarak da ancak ev içinde görevlendirilmelerinin uygun olacağı çoğunlukla kabul ve beyan edilmiştir:

“Kadınların hilkaten nehafet ve zafiyetine karşı nasıl davranmalı! Madem ki kadınların tabiatları naziktir. Onları takviye ve terbiye etmek lazımdır. Nitekim hasta ve zayıfların vücuduna daha ziyade hizmet iktiza eder; hayat-ı beşerin esası namıyla tavsife şayan vezaifin icrası kadınlara ait değil midir? Bir hanenin harabına veya saadet haline sebep olan ve umur-ı beytiyeye ait hususâtı tanzim eden ve bütün insanların ahval-i hususiyesine müteallik mevadde re’y ve karar ita eyleyen kadınlar değil midir? Bu sebeple bütün insanların ahlak-ı hasene veya ahlak-ı zemimesine en ziyade dahl ü tesiri olan kadınlardır. İktidar ve kabiliyeti haiz ve itikad-ı dîniyesi tam ve akl u zekâsı tahsil ve terbiye ile perverde olan bir kadın, bir hanenin ruhu mesabesinde. Böyle bir kadın bir hanenin emval ü eşyasını hüsn-i muhafaza ve saadet halini temin eder. Cümle indinde iktidar-ı kâmile müsellem olan adamlar dahi kendi âilelerinin saadet halini temin için icab eden esbabı kadınların muaveneti olmaksızın istihsale muvaffak olamazlar.”³⁹⁰

Kadınların geri kalma nedeni olarak bedenlen erkeklerden zayıf ve zarif bir yapıya sahip bulunmaları gösterilmiş, güç gerektiren işlerde erkeklerle yarışamayacaklarsa da kadınların da buna mukabil his yetilerinin gelişmiş olduğu söylenmiştir. Bu vaziyette hissiyata dayalı olan ilimler kadınların üstesinden gelemeyeceği şeyler değildir. Kadınların güç dezavantajlarıyla hünerlerini geliştirmekten geri kalmaları eleştirilmiş, tarihten kadınlar misal verilerek yapabilecekleri şeyler olduğu hatırlatılmak istenmiştir. Bazı eski kavimlerin kadınları her türlü hukuktan mahrum ettikleri, hususiyetle Yunan ve Roma kavmi örnek

³⁸⁹ Darül-Muallimat’tan Bâ-Şehâdetname Mezun Fatma Naime, “Şükûfezar-ı Edebin Sahibe-yi İmtiyaz-ı Hanımefendi’ye”, *Şükûfezar*, sayı: 4, (1301), s. 49-50.

gösterilerek ifade edilmiştir. Ancak İslam âleminde kadınlar için ilerleyiş yolunun açıldığı ve dini vazife olarak okuma yazma bilmenin gerektiği söylenmiştir. Akabinde kadınlar için okusun mu okumasın mı bahsinin nereden çıktığı sorgulanmış, Avrupalılardan daha ziyade kadınların okuyup yazmasının bilinmesinin bizde daha mecburi bilindiği beyan edilmiştir.³⁹¹

Dönem dergilerinde önemle üzerinde durulan asıl mevzu çocuk yetiştirmek olduğundan, kadınların bu vasfı gereği de olsa mutlaka eğitilmeleri istenmektedir. Bu konuda da özellikle devlet eliyle adımlar atılması beklenmektedir:

“Madem ki hükümet memurlarını, saltanat adamlarını, asker kumandanlarını, şariat hâdimlerini ibtida-yı emirde kadınlar besleyip büyütmede ve iyi kötü kulaklarını doldurmaktadır, herhalde icab eyler ki kadınlara hiç olmazsa erkekler kadar ehemmiyet verilmelidir. Kadınların terbiyesi, ıslah-ı hali hükümete aittir.”³⁹²

“Kadınların tahsil ve terbiyesine bir mülkün terakkisi emrinde eşedd-i ihtiyac vardır. Bir kavim âilelerin birleşmesiyle hâsıldır. Âilede bir cüz’ü yani erkek müktesebât-ı ilmiyye ile tezyin edip kadın mahrum kalırsa o âile ve bunların terkîb ettiği hey’et-i içtimâî de pek ileri gitmez. Tekmîl eczânın bir arada terakkisi lazımdır. Fikirli ve muktedir zatlar bir kavmin terakkisini ölçüp biçmek için kadınların derece-i müktesebât ve malûmâtını mikyâs tutuyorlar. Yanlış yapmış olmuyorlar. Kadın ne derece malûmâtlı olursa onun âğûş-ı terbiyesinde büyüyecek çocuk o kadar âlî terbiye görür. İleride mensub olduğu kavmin terakkisine sa’âdetine çalışacak bu çocukdur. Bir kavimde kadınların terbiyesi, fazileti, hüsn-i ahlakı, malûmâtı ne kadar güzel ve metin olursa umûmen efrâd o derece güzel ve sağlam bir terbiye ve ilim esâsı üzerine büyümüş olur.”³⁹³

Yetişkin erkeklerin dahi kötü ahlaka sahip olmaları, onları yetiştiren kötü terbiye almış validelere bağlı bir sebeptir:

³⁹⁰ Darül-Muallimat Mezunelerinden Cemaliye ve Fahriye, “Kızların Talim ve Terbiyesi- Kızlar İçin Talim ve Terbiyenin Lüzumu”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 7-8.

³⁹¹ Zeynep Sünbül binti Sedat b. Ahmed Cevdet Paşa, “(Başlıksız)”, *H.M.G.*, sayı: 7, (11 Eylül 1311), s. 2., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 72-73.

³⁹² “Validelerimiz”, *Mürüvvet*, sayı: 1, (15 Şubat 1303), s. 27.

³⁹³ “Tahdis-i Ni’met- Ta’yin-i Meslek”, *H.M.G.*, sayı:1, (19 Ağustos 1311), s. 2., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 1.

“Fena terbiye olmuş olan kadınların erkeklerden daha ziyade cemiyet-i beşeriye için fenalığa sebebiyet verdikleri müsbet ve muhakkaktır. Çünkü ekseriya erkeklerde görülen fesad-ı ahlak evvela validelerinden almakta oldukları kem terbiyeden, saniyen fena terbiye görmüş kadınların fesâdâtıyla kapladıkları emraz-ı nefsâniyeden neş’et eder.

Tarihte görüldüğü üzere ekseriyetle kadınların noksan terbiye ve ahlakından ne hile ve desiseler! Ne kadar büyük fenalıklar vuku bulmuştur! İşte bu ahval kızların güzelce talim ve terbiyesi ne derece haiz-i ehemmiyet bir madde olduğunu ispat eder.”³⁹⁴

“Vaktiyle çocuğu baba terbiye eder itikadı var idi. O zamanlarda ise babadan terbiye bekleyen çocuklar yirmi beş yaşlarına kadar haremden selamlığa çıkmaz ve ondan sonra on on beş sene dahi tahsil ile vakit zayi eder idiler. Şimdiki zamanda bir çocuk içinde yaşadığı cemiyet ve familyaca buna mümasel bir medeni millet efradının genç yaşında öğrenmesi lazım gelen vazaiif-ı insaniyeyi daha validesi ile düşüp kalkarken öğrenip müteakiben mektebe giderek icap eden fûnunu tahsil ile nihâyet on altı on yedi yaşında daha genç ve belki tecrübesiz ve binâenaleyh havai fakat her işe akli erer eli yakışır söz anlar bir adam olup meydana çıkıyor. (...) zamanın gösterdiği ihtiyaca his ve idrak edenler zamanın sûratine ittibâ ederek geri kalmamak için yirmi senede husule gelen şeyleri beş senede vücuda getirmenin çaresini arayıp buluyorlar (...) Pederler idare-i âile gâilesiyle sabahtan akşama kadar şurada burada koşup çalıştıkları sırada hanelerinde kalan ve henüz söz söylemeye başlayan çocuklarına mama buva kaga cici gibi türrehat-ı bedel asıl ana lisanı ile zihinlerinin ihâtâ edebileceği derecelerde lüzumlu ve faideli şeyleri öğretmeye muktedir bir valideye hasbelvakit lüzum-ı kâvî olduğunu öğrendiler. Bu fıkır u zehabda bulunan zamane erkeklerine can yoldaşı olacak kadınlar eski terbiye ve itikadda kalacak olurlar ise imtizac mümkün müdür? Bu halde asıl zahmet çekecek kimdir? Elbette kadınlardır. Çünkü erkek nasıl olsa keçesini sudan kurtarır. Lakin kadınlar zamanenin inca' ettiği marifetten bîbahre olurlar ise ne yapabilirler?”³⁹⁵

Bu görüşün haricinde eğitimi daha geniş kapsamlı düşünerek kadınların da eski devirler örnek gösterilerek âlim olabilecekleri üzerinde de durulmuştur. Hanımların ilmen cahilliklerinden sıyrılmaları için teşvik edici bir unsur olarak hanımlar eliyle yazılmış eserleri anlatmaya başvurulduğu görülmektedir. Bilhassa birçok eserden meydana

³⁹⁴ Darül-Muallimat Mezunelerinden Cemaliye ve Fahriye, “Kızların Talim ve Terbiyesi- Kızlar İçin Talim ve Terbiyenin Lüzumu”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 10.

³⁹⁵ “Maarifin Kadınlara Lüzumu”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 1, (26 Şaban 1292), s. 1-2.

getirilmiş bir eser, önemli bir öncü niteliğinde değerlendirilmiş olup bunu ifade eden hanıma göre; Fransız roman veya tiyatrolarından bile daha üstündür:

“Siz Arapça bilip okusanız nice nice kadınlardan zaman-ı saadette ve daha sonraları şairler, ne kadar edibeler zuhur etmiş, görürdünüz. İyi hatırıma geldi. ‘Meşahir’ün- Nisa’ namıyla bir kitab-ı müstetab var, onu alınız, okuyunuz da bakınız. Türkçedir. Arapça birçok kitaplardan intihab olunarak gâyet açık bir şive ile iyi yazılmıştır. Bu kitap cümlemiz için görülmeye seza bir kitaptır. Doğrusu ben kendi hesabıma söylerim; bu ‘Meşahir’ün- Nisa’ şimdiki Fransızcadan mütercim romanlara, tiyatrolara faiktir.”³⁹⁶

Takvim’ün-Nisa, kadınların da erkekler kadar ilme vakıf olabileceklerini belirtip öyle yetişen bir hanımın görevlerini diğer hanımlardan çok daha iyi şekilde yerine getireceğinden bahisle bu konuda Osmanlı’da yetişmiş aydın kadınların da ismini zikretmiştir:

“Şimdi düşünölmelidir ki kadınların tahsil-i maarifte erkekler mertebesini ihraz etmelerinde ne kadar menfaat vardır. Mesela idare-yi beytiye ve talim ve terbiye-yi benat gibi hususat-ı mühimmeyi, ömrünü şunun bunun mezzemmetiyle yani dedikodu ile geçirmiş, dünya nedir, dünyaya gelmekten maksud nedir, zevç nedir, evlat nedir, terbiye nedir hâsılı insan ve insaniyet nedir, buralarını ömründe tahayyül ve tasavvur etmemiş bir kadından mı beklemekte menfaat vardır; yoksa Fatma Aliye hanımefendi gibi akl u naklin icab ve istihbab ettiğı hususatı umur-ı dünyeviyede tatbiki muktadir bir fazıladan mı? Hiçbir şey bilmez bir kadın ne kadar hüsn-i hulk ile mecbul olursa olsun madem ki vezaif-i insaniyeden bîhaberdır, ne kadar hüsn-i arzu ve hüsn-i hulk ile meftur olsa iyilikte bulunamaz.”³⁹⁷

Kadınların eğitilmesini destekleyen, eğitimde etkili ve doğru yazı yazmanın önemine ciddi vurgu yapan dergilerden biri *Hanımlara Mahsus Mahumat* olmuştur. Hanımlara yazı yazılırken dikkat edilmesi gereken kavaid ve imla dersleri anlatılmıştır. Konuşma dilinin serbestliğı sebebiyle her türlü konuşulsa da yazmak için kurallar şarttır,

³⁹⁶ Lisan-ı Aşına Bir Hanım, “İstanbul Mektupları”, *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 56.

³⁹⁷ *Takvim’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 323-324.

düsteruyla Türkçeyi doğru kullanmak gerektiği konusu işlenmiştir.³⁹⁸ Hanımların yazım yetisini iyileştirmek için dergide verilecek olan kitabet derslerine bu sayıdan itibaren başlanmıştır.

“Malumat’ın ilk nüshasında ‘Başlangıç’ diye yazılan makalede kadınlara en ziyade lazım olan ulûm ve fûnûndan bahisle herkesin anlayacağı surette itâ-yı malumat olunacağı vaad ve beyan kılınmıştı. Mevaidlerini hüsn-i ifa ile mümtaz olan Malumat işte bu nüshasından itibaren ‘Hanımlara Talim-i Kitabet’ derslerini yazmaya başladı.”³⁹⁹

Malumat dergisi, dilimizi doğru, arı, sade ve akıcı kullanmak fikriyle milli bir tavır sergilemiştir. Kitabet derslerine girerken, Türkçe sözcük ve söz öbeklerinin kullanımını tercih edip Arapça ve Farsça kullanımından dili arındırmak gerektiği mevzusu ele alınmıştır:

“Lisanımız kavaidine tevfikeyen tahrir ve kitabet iktiza eder. Kavaid-i mezkurenin cümlesini layıkıyla bilmek kabil olamadığı cihetle Arabi ve Farisi birçok tımtırlı elfaz ve lûgat kullanılmamalıdır. Türlü türlü lûgatleri birbirine katarak ne olduğu anlaşılmayan cümleler ve terkipler yapmamalıdır. Aslı ve ne manada olduğu iyice bilinen kelimeler istimal olunmalıdır. Bazı edebiyat kitaplarında görülen sec’ili ibarelerin taklidine özenilmemelidir. Mümkün olduğu kadar Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimeler ve kaideye muvafık cümleler tercih olunmalıdır.”⁴⁰⁰

Tam olarak ne şekilde kullanılacağı ve anlamı bilinmeyen veyahut yanlış kullanılagelen Arapça- Farsça tamlama ve kelimelerin yerine, Türkçe sözcük ve tamlama kurallarının uygulanması gerektiği ifade edilmektedir: “Mesela ‘hane-yi cedide’ yerine ‘yeni -veya- cedit hane’ ve ‘bağçe-yi mezkûre’ yerine ‘mezkûr bağçe’ denilmelidir ki, hem Türkçemizin kavaidine hem de muharriratımızın yanlışlara duçar olmamasına hizmet eylemiş olsun.” Görüldüğü üzere Türkçe kelime ve tamlamaların kullanımı önerilmiştir. Fakat Arapça ve Farsçaya aşına, kullanacağı kelimelere vakıf olan ve gramer kurallarını

³⁹⁸ Nazif Süruri, “Hanımlara Talim-i Kitabet”, *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 11.; Nazif Süruri, “Hanımlara Talim-i Kitabet”, *H.M.M.*, sayı: 12, (23 Rebiyül-Evvel 1313), s. 19.

³⁹⁹ Nazif Süruri, “Hanımlara Talim-i Kitabet”, *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 11.

⁴⁰⁰ Aynı yer.

bilen kişileri istisna tutarak istedikleri şekilde yazabileceklerini ifade etmiştir: “Arabi ve Farisi izafat ve tevsifat vesaireyi iyice bilenler istedikleri halde kavaide muvafık izafat ve tevsifat yaparlar.” Yine de anlatılanların herkes tarafından kolaylıkla anlaşılması gerektiği fikri daha makul ve makbul görülmüştür. Bir kızın annesine yazdığı bir mektup örneği verilip ifadenin çok süslü ve tumturaklı bulunduğu ifade edilerek olması gereken şeklinde bir beyan ile mektubu sade bir anlatıma dönüştürmüştür: “Sadelikteki letafet sözün tabiatını istilzam etmesiyle şayan-ı tercihtir. Bahusus kadınlara bu yolda yazı yaraşır.”⁴⁰¹

Türkçe kurallarının, kelimelerinin kullanımını arttırma amacı sadece Arapça- Farsça kelime ve tamlamalara mukabil olarak düşünülmemiş, aynı zamanda dilimize girmekte olan Fransızca kelimelere karşı da savunulmuş bir fikirdir. Bir derginin Fransızcadan dilimize çevirdiği mektubu, olabilecek en uygun ve anlaşılır şekilde çevirmiş olan yazarı överek bu mevzudaki fikrini şöyle aktarmıştır:

“Lisanımıza alınan ecnebi lügatler için elimden gelse hepsini Türkçeye tahvil ederdim ve bunun için mahsus bir kitap da yapardım. Nerde o iktidar!”⁴⁰²

Kitabet derslerinin öneminden bahsederken okur-yazarlığı önemseyen veya önemsemeyen her kadının bir şekilde ilgisini bu mevzuya çekmeye çalışmışlardır. Eğitim kariyer amacıyla olmasa bile âile hayatına katkısından bahisle yine elzem görülmüş ve bu husus kadınlara bir hikâyede konuşturulan hanım kahraman aracılığıyla şöyle aktarılacak istenmiştir:

“Bu bahsin ne kadar mühim olduğunu söylemek icab etmez sanırım. Mesela, gurbette bulunan bir zevç ile İstanbul’da kalan bir zevce beyinde mektuplar teati olunacak. Kadının bizzat o mektubu yazması elzem olduğu gibi üslub-ı ifadeye dikkat etmesi de lazım. Zevç ve zevce beyindeki o mukaddes serair-i kalbiyeyi bir yazıcının kalemine tevdi etmek ne yaman bir şeydir! Erkek ile kadın arasında öyle serair-i mukaddese vardır ki, onları kadının kalbi hisseder, kendi yazmak ister. Bigâne

⁴⁰¹ Nazif Süruri, “Hanımlara Talim-i Kitabet”, *H.M.M.*, sayı: 13, (30 Rebiyül-Evvel 1313), s. 23-24.

⁴⁰² Lisan-ı Aşına Bir Hanım, “İstanbul Mektupları”, *İnsaniyet*, sayı: 2, (1300), s. 55.

bir kalem çok şey yazamaz. Bununla beraber yazı yazmak da tamamen hisse tebeiyet lazım geldiği kadar üslub-ı kitabete de kesb-i vukuf etmek lazım gelir.”⁴⁰³

Hanımlara Mahsus Malumat dergisi, kadınların yazı yazmalarını, eğitilmiş olmalarını desteklemeyi kendine görev addetmiştir. İki hanımın diyalogu şeklinde yazılan yazıda, kayda değer herhangi bir hususta yazı yazmalarını, bunları yayınlayacaklarını belirtmek için hanım kahramanlardan biri şöyle konuşturulmuştur:

“Şu halde biz de yazalım. Madem ki, ‘Malumat’ cümlemizin himmet-i kalemiyyesine arz-ı ihtiyaç ediyor, biz de müştereken bir şeyi kaleme alırız. Fakat yazacağımız pek yeni olsun. Yahut... İyi bir bahis olsun da ne olursa olsun.”⁴⁰⁴

Daha sonra bu iki hanımın dergiye ortaklaşa yazdıkları yazıda özellikle babalarının, kadınların eğitime ehemmiyet göstermesiyle çok isabetli bir düşüncede olduğunu kendilerinden örnekle anlatmışlardır. Dergi bu yolla da babaların kız çocuklarının eğitimi hakkında bilinçlenmesini arzuladığını göstermiştir. “İki Hemşire” bu konuyu şu cümleyle nakletmiştir:

“Nisvanın ilim ve marifetle tahliye-yi zat ve sıfat eylemesi, bilhassa vezaif-i mukaddesesini göre göre takdir ede ede ifaya kesb-i iktidar etmesine bais-i müstakbel olduğundan pederimiz bu nokta-yı nazardan ikimizi de terbiye etmiş ve hiçbir zaman nazar-ı şefkatini üzerimizden ayırmayarak bu ana kadar talim ve tedris namına ne türlü fedakârlık var ise cümlesini ihtiyar eylemiştir.”⁴⁰⁵

Kadınların ilmen cahil kalmalarına sebebiyet veren hususlardan biri olarak, onların validelerinin umursamaz tutumları ve yanlış kanaatleri gösterilmiştir:

“En ziyade ihmal olunmuş bir madde de kızların talim ve terbiyesidir. Buna birinci sebep validelerin âdet ve keyfidir. Kadınlara pek az malumat öğretmek lazımdır, itikadında bulunurlar. Memleketin ve milletin saadeti için erkek çocukların talim ve terbiyesi başlıca mühim işler sırasındadır. Erkek çocukların terbiyesinde de kızların terbiyesinden az kusur olunmuyor, lakin hiç

⁴⁰³ İclal Hanım, “İki Refika”, *H.M.M.*, sayı: 14, (7 Rebiyül-Ahir 1313), s. 28.

⁴⁰⁴ İki Hemşire, *H.M.M.*, sayı:15, (14 Rebiyül-Ahir 1313), s. 32.

⁴⁰⁵ Aynı makale, s. 32-33.

olmazsa erkeklere malumatın ve tahsil-i fenn ve kemâlin elzem olduğu tasdik ediliyor. Bu hususta en iktidarlı âlimler usuller gösteriyorlar.

Bakınız ne kadar muallimler ve mektepler var! Erkekler için kitaplar bastırmaya, hocalar intihabına, lisan öğretmek yolları bulmaya ne kadar paralar sarf olunuyor! Bu büyük büyük teşebbüsler ciddi ve temelli bir şey olmaktan ziyade gösterişte bile olsa yine âlemde erkeklerin talim ve terbiyesi elzem olduğu hakkında âli bir fikir mevcut olduğunu ispat eder.

Kızlar içine derler ki; ‘Adam, onlara âlim olmak ne lazım! Bir gün evlenir barklanırsa umur-u beytiyelerini idare etmeyi ve kocalarına bahane bulmaksızın itaat eylemeyi bilsinler kâfidir’” dediklerini ifade ettikten sonra, tahsil eden bazı kızların kendilerine uygun olmayan işlere teşebbüslerinin alay konusu edilmesi sebebiyle, ebeveynlerin kızları cahil bırakmaya devam etmelerine kendilerince bir sebep daha bulmuş olduklarını şöyle yazmıştır: “Bunu söylemekle beraber kadınlar ulum u fûnun tahsil ettikten sonra şayan-ı istihza bir takım evza’ ve etvar gösterdikleri tecrübelerden anlaşılmış olduğunu beyanda fevt ve fırsat etmiyorlar ve kızları cahil ve mülâhazasız validelerin eline körü körüne terk etmekte kendilerini haklı zannediyorlar.”⁴⁰⁶

Kızların mevcut eğitimi hakkında, tahsil zamanında bulunmaları gereken yaşta evlendirilmeleri veya tahsilini yarıda kesmeleri eleştirilmiştir. Tahsil öğrenirken zihnin başka bir şeyle meşgul olamayacağı da söylenen bir yazıda özellikle kızların eğitime vurgu yapılmak istenmiştir:

“Bir kızın yedi sekiz yaşından itibaren on dört on beş yaşına kadarki ömrü zaman-ı tahsilidir. Ama bizde on üç on dörtte kocaya verilir. Pek çok imiş. Bunun tahsili yarı bırakmak gibi bir mahzûrundan kat’-ı nazar âtîde mücib-i felaket ne kadar fenalıkları var.

(...) Bir kızı mektebe göndermek, tahsile ibtidar ettirmekle iş bitmiş sayılmaz. Asıl güç mes’ele mutlak surette öğretmek değildir. Yoluyla ve erkânıyla öğretmektir.”⁴⁰⁷

Okuma yazma bilmeyen veya okumaya yazmaya alıştırmamış kızların hiçbir şeyi derinlemesine incelemeye kalkışmayacakları, her şeyden çabuk sıkılacakları, nasihatlere

⁴⁰⁶ Darül-Muallimat Mezunelerinden Cemaliye ve Fahriye, “Kızların Talim ve Terbiyesi- Kızlar İçin Talim ve Terbiyenin Lüzumu”, *Parça Bohçası*, sayı: 1, (1305), s. 7.

⁴⁰⁷ “Kızların Zaman-ı Tahsili”, *H.M.G.*, sayı: 4, (31 Ağustos 1311), s. 1., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 43.

kulak asmayıp yanlış yol üzerinde ilerleyecekleri veya boş işlerle meşgul olacakları fikri paylaşılarak devamında, çocukluktan eğitime başlanmaları lüzumu üzerine uyarı yapılmıştır:

“İşte bunun için kızları daha küçükken terbiyeye başlayıp büyüdükçe okuyup yazmaya ve kadınlarca lazım olan hizmetlerle iştigal eylemeye alıştırmak lazımdır. Çocuklar terbiyesiz kadınların eline terk olunurlarsa ahz eyledikleri tesirat pek kavi olacağından bunun pek büyük fenalığı görüleceği aşikârdır.”⁴⁰⁸

Kadınların okutulmasıyla ilgili olarak toplumun mevzuya bakışı *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât* ve *Âyine* dergilerinde şöyle özetlenmektedir:

“Bundan kırk elli sene evvel kadınların yazıp okumasına ehemmiyet ve belki rıza verilmez ve hatta okuryazar kadınlar haklarında sünazar ve itikad hâsıl olur iken bugünkü günde halk bunların tamamıyla zıddı olan bir fikirde bulunuyor. Şöyle ki yazıp okuma bilmeyen kadınlara adeta terbiyesi nâkıs ve evlad analığına gayr-ı layık nazarıyla bakıyor. Hele bir kaç sene sonra kendi lisanından başka bir lisan daha bilmeyen kadınların teayyüb edileceklerine şüphe yoktur. Bu ihtiyaca bu itikada sebep zamanedir. Zamanın hükmünü tebdil ve tağyire kimse muktedir olamaz. Revişine gidişine tabi olmak isteyenler zahmet çekerler, sıkıntı çekerler.”⁴⁰⁹

“(…) Kadın kişiye okumak ne lazım, onlar evinin işine idaresine baksın, diyenler; kadınların okumuşu büyücü olur fikr-i bâtilını tutanlar bulundukça okumak taraftarlığını edenler olsa bile onların yanında ağız açamazlar.”⁴¹⁰

Toplumda bu konuda fikir ayrılıkları yaşanmaktayken devlet ise kızların eğitimi için yeni adımlar atmaktadır. Bu dönemde genç kızların eğitimi devlet tarafından elzem görülmüş ve desteklenmiştir. Mesela; el işleri, Arapça, Farsça, Hesap, Yazı inas mektebinde görülen derslerdendir. Vali Paşa'nın da teşrif ettiği inas mektebinin kız öğrencilerine yönelik düzenlediği imtihandan bahseden tebrik içerikli yazı şöyledir:

⁴⁰⁸ “İnsanı İnsan Eden İlm u Marifettir. Onun da En Birinci Medar-ı Tahsili İnsanın Çocuklukta Gördüğü Terbiyettir.” *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 8, (3 Ağustos 1285), s. 1-2.

⁴⁰⁹ “Maarifin Kadınlara Lüzumu”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 1, (26 Şaban 1292), s. 1.

⁴¹⁰ Hamdi Bey, *Âyine*, sayı: 28, (20 Haziran 1291), s. 2.

“Şakirt hanımların gerek el işleri ve gerek Arabi ve Farisi ve hesapta ve yazıda görülen terakkileri cümle tarafından tahsin edildi. Kızların birçok sene içindeki şu malumat-ı müktesebe ve hîzleri zekâ-yı fitrileriyle beraber ikdamlarına dâll olmakla kendilerine ve hâceleri Mustafa Efendi’ye gazetemizle umum-ı maarifpüruran-ı vatan tarafından hassaten arz-ı teşekkür olunur.”⁴¹¹

Devletin açmakta olduğu okulları dergiler desteklemektedir. Kız rüşdiye mektebindeki öğrencilerin bazı kumaşların imaline çalıştıkları haberi verilerek çalışkanlıklarından dolayı erkek mektebinden daha iyi işler başaracakları ibaresiyle övgüde bulunulmuştur: “Bu mektebin erkek rüşdiyesinden ziyade faidesi görüleceğini bugünkü günde kızların işitilen çalışkanlıkları temin ediyor.”⁴¹²

Kız rüşdiyelerinin devamlı olabilmesi için onlara kadın öğretmen tayin edilmesi düşünülmüş ve bu amaçla sıbyan ve rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirecek bir okulun açılacağı ilanı *Terakki-i Muhadderât*’ta paylaşılmıştır. Maarif Nezaret-i Celilesi’nden gönderilen ilana göre; Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 68. Maddesi mucibince Padişah tarafından kız sıbyan mektepleri ve rüşdiyesine muallimeler yetiştirilmek üzere Darüssaadet’te “Darümuallimat” adıyla bir okul tesis edilmiş olup Türkçeye vakıf okuryazar kadınlardan muallime olmak isteyenlerin müracaat edebilecekleri haber verilmiştir. Sıbyan mektebi muallimeliği için iki yıl ve rüşdiye muallimeliği içinse üç yıl eğitim alacakları ve okula devam eden kadınlara maaş dahi tahsis edileceği ilan edilmiş, buna göre birinci sınıf için aylık otuzar, ikinci sınıf içinse altmışar kuruş verilecek olduğu yazılmıştır.⁴¹³

Maarif Nezareti’nden ilan edilen bu maddeyle ilgili olarak *La Türki* gazetesine mektup gönderen bir Fransız madam, kadın hocaların erkeklere oranla daha zor bir işle uğraşacak oldukları ve en ufak bir hatalarının ayıplanmaya sebep olacağı yorumunda bulunmuştur:

⁴¹¹ *Âyine*, sayı: 29, (28 Haziran 1291), s. 1.

⁴¹² “Şuûnat”, *Âyine*, sayı: 21, (28 Mart 1291), s. 1.

“...Muallimler de gelecekte pek büyük menafi-yi husulüne sebep olacaklarından her ne vechle olursa olsun tahsin ve teşvike şayestedirler. Bunlar bir gün ev idare edecek ve valide sırasına geçecek olan genç kızlara kendilerinin iktisab eyledikleri maarifi öğreteceklerinden ve kadınların ise fikri daha sade ve nazik olduğundan kızlar, erkek çocuklardan ziyade talim ve terbiyeye muhtaçtırlar.

Kız çocuklarına tedris-i maarif eyleyecek olan muallimelerin vezaif-i ol derece büyük ve itina ve dikkate şayestedir ki onların birinin icrasında tecviz-i kusur edecek olsalar pek çok teayyübe müstehak olurlar. Bu cihetle bir muallimenin vazifesi bir muallimden hakikaten müşkildir. Muallimler erkek olduğundan gerek çocuklar ve gerek familyaları tarafından gelecek müşkilata müstakilen karşı gelebilirler. Ancak muallimler hiç ilim ve haberi olmayan şeylerin bile kendilerine isnad olunacağından korkarak her cihetle bir hal-i ızdırapta bulunurlar.

Binaenaleyh bunların akl u fetanet cihetiyle akranına faika olup adi kadınlara nisbetle müdire ve müdebbire olmaları lazımdır. Ta ki kendilerinden muntazır olan talim ve terbiye vücuda gelebilsin.”⁴¹⁴

Devletin eğitim için sağladığı imkânlarla teşekkür edilmekle birlikte, maarifin daha iyi seviyeye ulaşması maksadıyla yine istek ve temennilerde de bulunulmuştur. Batıdaki emsali gibi imkân sağlandığı ve eğitim ucuz tutulduğu takdirde memleketimizde de iyi yetişmiş hanımlar ve onların yetiştirdikleri çocuklar bulunacak ve dolayısıyla yeni nesil vatana yarar sağlayacaktır:

“Eğer ümem-i garbiye arasında mebzul olan vesail-i ilm u irfan burada da raygân tutulur ise o zaman görülür ki vaktiyle Endülüs’te, Mısır’da, Bağdat’ta, Basra’da (...) fazl u kemal olan nisvân-ı selefın unvan-ı faziletlerini mensi edebilecek ve yetiştikleri asır ve kavme bihakkın şeref verecek kadınlar bizde de yetişecek ve işte onların dest-i terbiyelerinde perveriş bulacak evlad-ı memleket bihakkın adam olacaktır.”⁴¹⁵

Âyine’ye bir hanım tarafından gönderilen mektupta, kadınların açılan okullara istenilen sayıda katılım sağlamamalarının ve okuryazar olanlarının sayısının hayli düşük oluşunun nedeni olarak, kadınların beyhude yere meşgul olduğu çeyiz işleri gösterilmiştir:

⁴¹³ “Maarif Nezaret-i Celilesi’nden Gelen İlandır”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 16, (28 Eylül 1285), s. 3.

⁴¹⁴ Aynı yer.

“Başlıca sebep şu olur ki; can çıkarcasına çalışıp ve bunca göz nuru dökülerek meydana getirip de sonradan bir pula değmez, beyhude, lüzumsuz bir takım cihaz işlerimiz yok mu, işte odur... Acaba bu eski kafalarımız ne vakte kadar sürecektir. Alafrangaya girdik ancak eski usulleri bir türlü terk edip bozamıyoruz. Bari alafrangada böyle adet yoktur diyerek içimizde bu âdetin aksine hareket edecek bir kimse kalmadı mı? Yazıklar olsun, ahar milletten ibret alalım. Onlar kızlarını büyüyünce mektepte talim ve terbiye ettirerek türlü türlü sanatlar, marifetler öğrenip sanatı, marifeti sayesinde kızlar kendisini besler, rahat yaşarlar. Bizim ise fukara kızlarımız dilencilik, zenginlerimiz eğlence, orta takımdan olanlar da cihaz tedarik edeyim diye kendi kendilerine işkence ile vakit geçiriyor.”⁴¹⁶

Kızların kendilerine mahsus olarak açılan okula katılıp devam edenlerin pek az olduğunu, bu durumda suçun kızlarda değil, valide ve pederde aranması gerektiğini beyan etmiştir.

“İşte hanımefendim, bizim cahil kalmamız bu adet-i kadimden zuhur ediyor. En evvel kalkması vacip olan budur.”⁴¹⁷

Mektebe başlayacak çocuklar için cinsiyet ayrımı yapılmaksızın çocuğu okula teşvik edecek bir merasim düzenlenirdi. Mekteplerde önceden kız erkek çocukları bir arada okutulup sonra bunlar için ayrı mektepler oluşturulduğu belirtilen yazıda, mektebe başlayacak çocuk için düzenlenen tören âdeti şöyle anlatılmaktadır:

“(…) Cümle mekatib-i ibtidaiyeler ayrılmazdan evvel yani kız ve erkek çocuklar beraber bulunurken hariçten bir çocuk mektebe başlanacağı zaman ol mektepte ve bazen iki mektep bir arada ne kadar çocuk var ise mektebe başlanacak çocuğun hanesine giderek ve büyücekleri “ilahici” namıyla ikiye ayrılarak bunlar sürünün alt ve üst başlarında ve nevbetle ve bülend-i avaz ile ilahi okuyarak sokak sokak dolaştıktan sonra hane-yi mezkûra giderler, sokak kapısının önünde hep bir ağız üçler yediler falanlar diyerek duadan ve lokma tenavülünden sonra dağılırlar idi. Hamdolsun şimdi kız erkek mekatibi ayrılmış ise de bu âdet henüz baki olup şu kadar ki, bu ilahileri evvel yalnız erkek çocukları okur ve kızlar “Âmin” diyerek bağırlar iken, şimdi bir kız çocuğu mektebe başlanacağı gün evvel

⁴¹⁵ *Takvim 'ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 328.

⁴¹⁶ *Âyine*, sayı: 3, (16 Teşrin-i Sani 1291), s. 4.

⁴¹⁷ *Aynı yer.*

mektepe ne kadar kız var ise çoğu başörtüleri ve birazı yeldirmelerle büyükleri ilahi ve küçükleri âminhan oldukları halde kemafissabık dolaşmakta ve sesleri ayyuka çıkmaktadır.”

Yazının devamında ise kızların sokakta bağırmaya alıştırmalarının onlara böyle bir kişilik yükleyeceği görüşünde bulunulmakta ve bundan şikâyet edilmektedir.⁴¹⁸

Bir makalede kadınların tek işinin ev ihtiyaçları olamayacağı, yeryüzünde bulunan bütün ilim ve fennin ışığından kadınların da payını alması gerektiği bir muharrire tarafından şöyle aktarılmıştır:

“İlim arz ve tabiatın taife-yi nisaya hiç taalluku yoktur, deniliyor. Zira kadınlığı yalnız vezaif-i beytiye ve âileyi ifa ile olmuş bitmiş gibi bir şey zannediyorlar. Haydi böyle olsun! Şu sözümüzü biraz mizan-ı izâna vurursak işin böyle olmadığı ve bu kavliyatın butlanını kendi kendimize keşfetmiş oluruz. Bir insan kavliyattan ziyade faaliyete takdir-i han olmalıdır. Öyle ya, bugün elimizde bulundurduğumuz Hanımlara Mahsus Malumat ve bize mahsus diğer gazeteler neler yazıyor? Yazan kimdir? Ekseriyetle hanımlar değil mi? Bunların yazdıkları âsâr nedir? Hep vezaif-i beytiyeye mi müteallik? Yoksa ulum u fûnunun şubât-ı müteaddidesine mi ait? Buna siz karar veriniz! Malumatta Fahrûnnisa Hanımefendinin tebligat-ı diyanetperveranesi, Madam Montagu, Fatma bint-i Abbas gibi meşahirunnisanın teracim ahvalini, cemiyet-i beşeriyeye ettikleri hizmeti, mesleklerini ve bunların bize bir numune-yi imtisal olacağını bir suret-i âkılâne, bir üslub-ı âliye ile bize bildiren fâzılat-ı Osmaniyeimizin en revnakdarı Fatma Aliye Hanım'ın mahsul-i edibesi değil midir? En ruhperver, en rikkatâver manzum ve menşur şiirler, hikayeler yazan muhadderât-ı İslamiyemize ne diyelim? Fena mı yapıyorlar diyelim! Şüphe yok ki, menafiimize hizmet ediyorlar. Bunu nasıl umumiyetle takdir ediyorsak mezkur ulum ve fûnunun (hayvanlar, bitkiler, uzay-gök-hava, maden, tabiatbilim- fizik, kimya, yerbilim, coğrafya, tarih) iktisabına da ol derece hâşişger olmalıyız.”⁴¹⁹

Bu sözlerden sonra ilme, anne olmaları cihetiyle zaten ihtiyaç duyduklarını belirterek devam etmiştir:

⁴¹⁸ Tepedelenli Zade Muhtar Bey, “Beşinci Kısım: Ahlak”, *Mürüvvet*, sayı: 3, (29 Şubat 1303), s. 73-74.

⁴¹⁹ H. İkbâl, “Menafi-yi Umumiyyeye Ait ve Nisvan-ı İslâm’a Müteallik Bir Makale”, *H.M.M.*, sayı: 24, (12 Cemaziyel-Ahîr 1313), s. 52.

“Bir kadın ki evlat sahibidir. Bunları bilmesi ehem ve elzemdır. Çünkü evlat beslemek, büyütmek yalnız âdâb-ı terbiye vermekle kaim değildir. Küçük bir çocuğa evde olsun, mektepte olsun verilen malumat, onun safha-yı dimağında nakşolur.”⁴²⁰

Daha sonra ise kadınlarımızın ilim bilenlerinin çok az olduğundan şikâyet etmiş, gelişmiş medeniyetlerde kadınların da erkekler gibi her türlü ilmi aldığından bahsetmiş, siyaset ve felsefe gibi nisvana pek yakıştırılmayan ilimlere bile onların kadınlarının vakıf olduğunu söyleyerek onları bu konuda taklit edebileceğimizi belirtmiştir:

“Bugün muhadderât-ı İslamiyemizde bunları bilen pek azdır. Avrupa’da ezcümle memalik-i mütemeddinede medeniyetin icabatından olmalıdır ki, cümlesi ulum-ı mezkureye aşınadır. Hatta tıptan, siyasetten, felsefeden bile dem vuruyorlar. Medeniyetin icabı demiştik! Biz medeniyetçe onların mâdunundayız! Fakat âdâb ve hüsn-i muâşeret-i İslamiye’yi hadde-yi tetkike alırsak onların fevkindeyiz! Avrupa, Amerika gibi aktâr-ı medeniyede nisvân-ı efrenkiye yukarıda zikrettiğimiz ulum ve fûnunun her türlüüne vakıftır. Bu cihetle bunları taklit etsek olmaz mı? Medeniyet taklit olur mesele-yi mûtena bahâsı bu kaziyeye râcidir. Yoksa ifsad-ı ahlaka ait değildir.”⁴²¹

Diğer milletlerin ve yabancıların açtıkları okullarla eğitime ne denli önem verdikleri yorumlanmış ve Müslüman toplumla karşılaştırılarak geri kalmışlıktan dolayı duyulan üzüntü şöyle dile getirilmiştir: “Memleketimizde sair milletlerin ve ecnebilerin mükemmel mektepleri ve maarife milletçe sa’y ettiklerini ve her bir türlü fedakârlıkta bulunduklarını ve bizim böyle geri kaldığımızı gördükçe dilhun olmamak elde midir?”⁴²²

Dünyadan verilen haberlerde, Rusya’da 554 tane kadın doktor bulunduğu ve kadınlara mahsus olarak bir doktor mektebi yapılmakta olduğundan bu sayının daha ziyade olacağının düşünüldüğü beyan edilmiştir.⁴²³

Müslüman kadınların da geçmiş zamanlarda olsun şimdiki zamanda olsun eserler kaleme aldıkları ifade edilerek bunların ekseriyetle şiir olduğu bildirilmiştir.

⁴²⁰ Aynı yer.

⁴²¹ Aynı yer.

⁴²² “Rüşdiye Mektebi Şakirtlerinden Birinin Varakası”, *Âyine*, sayı: 21, (28 Mart 1291), s. 3.

“Bunların eş’arı üzerinde tabiatın hazzedeceği nice güzel şeyler bulunur ki, insan okudukça okuyacağı gelir. Bu cümleden, kadının şu fahriyesi kemalinin burhan-ı alenisidir.”⁴²⁴

Son yıllarda kadınların ilerlemesi fikrinde en ziyade bulunanların Amerikalılar olduğu söylenmiş, Avrupa’da da bir kadın arzu ettiği takdirde bir erkek kadar âlim olabileceği hususu paylaşılmıştır. Avrupa ve Amerika’da kadınların darülfünunlara, tıp ve hukuk tahsiline kabul edildikleri, kadınlardan doktorların çıkmasının, özellikle kadın hastalıklarıyla ilgilenmelerinin mahremiyet açısından iyi olacağı bahsiyle beraber aktarılmıştır.⁴²⁵ Kadınların erkeklerle aynı işlere kalkışmaları yine de bu dönem dergilerinde külliye tasvip edilmemektedir. Yaradılıştan gelen farklılıklara aykırı davranılmasının doğal bulunan dengeyi bozabileceği kaygısı yaşanmakta, bu konuda erkeklerle kadınların müştereken her işi yapıp yapamayacakları tartışma konusu edilmektedir.⁴²⁶ Bazı meslekler tasdik edilse de tam bir eşitlik sağlanamamıştır. Her şeyden önce kadın, asli görevi olarak kabul edilen ev ile birlikte anılmaktadır.

“Refikam feminizmin lüzum-ı hakîkiyesinden bahsediyordu. Evet Avrupa’da erkeklerin fesâddan mefsedet-i ahlakiyesi kadınları hayât-ı hâriciyye sahnesine fevc fevc sevketti, ediyor ve bu gidişle daha edecek. İki cins arasında kalben mesafeler peydâ oldu. Maddeten bir mücadele başladı. Böyle zaruretle te’min-i maişet kaydına düşen, yâhûd kendi efrâd-ı cinsleri meyanesinde cidden esâsen lüzumlu san’atlara mesela tabâbete süluk eden kadınları tabîb etmek, bil-akis takdîr ederim. Esbâb u vesâil-i maişetini gayr-i meşrû surette kazanmak yerine elbette namusuyla çalışarak elde etmek evlâdır. Fakat kadınların pek de mâkul ve selim fikriyle olmaksızın hükûmet dairelerinde şirket bürolarında me’mur ve hademe sıfatıyla yaşamalarına öyle mesela Amerika’da görüldüğü gibi tramvay

⁴²³ H.M.M., sayı: 17, (28 Rebiyül-Ahir 1313), s. 36.

⁴²⁴ *Âyine*, sayı: 4, (23 Teşrin-i Sani 1291), s. 1.

⁴²⁵ “Medeni Kadınlar”, H.M.G. sayı: 117, (30 Muharrem 1315), s. 1-2., Aktaran: Arzu Şeyda, *Hanımlara Mahsûs Gazete (101-200)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003, s. 72.

⁴²⁶ “Makale-i Mahsusa: Terakkiyat-ı Nisvâniyye”, H.M.G., sayı: 127, (12 Rebiyül-Ahir 1315), s. 2-3., Aktaran: Arzu Şeyda, *a.g.t.*, s. 77-78.

kondüktörlüğü etmelerine nazâr-hoşnudu ile bakmak elimden gelmez. Kadınlar her şeyden evvel bir ev kadını, bir âile reîsesi bir vâlide olmalıdır.”⁴²⁷

Osmanlı Devleti içerisinde ilim sahibi çok önemli kadınlar vardır. Kendilerini geliştirmiş ve eserleriyle ün yapmış olan Leyla, Fatma Aliye, Selma, Nigar, Abdülhak Mührünnisa, Faide, Sıdika, Nuriye Hanımların isimleri zikrolunup bunların memleketimizde aydın kadınların yetişebileceğine örnek teşkil ettiği ancak yine de bu kadarının koca bir millet için yeterli görülmeceğine değinilmiştir. Ayrıca bu hanımların ilme kavuşmalarında erkek taifesinin, memleketin eğitim vasıtalarının hiçbir katkısı bulunmadığı; onların tamamen kendi çaba ve iştiaqlarıyla bu konuma ulaştıkları söylenmekte, bunun için ayrıca övgüye layık görülmektedirler:

“...Bunların hiçbirinde himmet-i memleket veya vesait-i umumiye-yi marifetin dahli yoktur. Her biri sarf-ı mecbul oldukları sevdâyı maarifle tahsil-i kemalat etmiş ve hüviyet-i alimelerini kendi mesâileri tevliid eylemiştir.”⁴²⁸

“...Cümleten mesai-yi zatiyelerinin perverdesi birer dürrütül-tac-ı muhadderâtı ki, hiçbirinde rical kavminin hakk-ı talimi yoktur.”⁴²⁹

Suriye ve Beyrut’tan ilim tahsis etmek üzere Edinburgh ve Londra’ya giden “Enise Saba ve Hilaneh Barudi” isimli iki kızın yüksek başarılarla doktor diploması aldıkları haberine yer verilmiştir. Hatta Enise Saba’nın dâhil olduğu tıp programında 135 kişiden bir tek kendisinin mezun olabildiği anlatılarak hanımların eğitildikleri takdirde büyük başarılar elde edilebileceği gösterilmiştir.⁴³⁰

⁴²⁷ Ahmed Reşîd, “Monsieur Jules Bevoit’nin Konferansı “20. Asırda Kadınlar Ne Olacak?”, *H.M.G.*, sayı: 288, (9 Teşrin-i Sani 1316), s. 1-3., Aktaran: Aybala Arı, *Hanımlara Mahsus Gazete (201-300)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004, s. 54.

⁴²⁸ *Takvim’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 322-327.

⁴²⁹ *Takvim’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 321.

⁴³⁰ “Şuûnat-ı Nisaiye”, *H.M.M.*, sayı: 15, (14 Rebiyül-Ahir 1313), s. 33.

Okuyup yazmanın önemine defaatle vurgu yapılmış, bir takım ahlaka aykırı hareketlerin de cahillikten kaynaklı olduğu ve kişiyi rezil ettiği beyan edilerek cehaletten kurtuluş yolu olarak eğitim sıklıkla dile getirilmiştir:

“Şükürler olsun şu aralık içimizden bazı hanımlar okumak yazmak hevesine düştü. Çalışıyorlar, pek ala ediyorlar. Keşke hep hanımlar ve bahusus gençler de bu yola dökülse fena mı olur? Zira bazılarının okumaya heves ettikleri gibi bu aralık bir takım genç ve alafrangaya mâil hanımlar dahi okumak yazmak gibi eğlenceleri ve başka işleri olmadığından bınlerince bir takım erkeklere münasebetsiz ve ağıza alınmaz surette manasız lakaplar koyup bunlarla eğleniyorlar diye âlemde bir tevatür vardır. Hâlbuki ortalık bunu duyup onlarla eğleniyor ve hem de ayıplıyor. İşte bu haller hep cehalet eseri olduğunda şüphe mi var? Çünkü besbellidir ki böyle namus ve iffete layık olmayacak surette erkeklerin namlarını ele alarak eğlenmeleri elbette su-i ahlaktır. Okumak yazmak ise hüsn-i ahlak ve terbiyeye hizmet eder. İnsandan fena huyları izale eder. Böyle âleme karşı ayıplatmaz, insanı namus ve itibarıyla yaşattırır. Onun için okumak yazmak herkese lazımdır. Bahusus böyle genç hanımlara. Hâsılı okumalı yazmalı kara cahillikten kurtulmalı. Dünya ve ahirette menfaatini görmeli. Böyle cahilliğin, sefahetin akıbeti alamet-i hayr değildir.”⁴³¹

Bu yazıya değinerek dergiye cevap gönderen bir hanım da okuyan kişi sayısının artmaya başladığını onaylamış, ancak yazmanın okumakla bir tutulmaması gerektiğini, zira bazı kimselerin ilgisinin el sanatlarına yönelik olabileceğini, Türk kadınlarının iplikle işlediği dantelaların son derece güzel ve zarif bir mahiyette olup bunların makine ürünü olduğu anlaşılan Frenk dantelalarından çok daha değerli ve hoş eserler olduğunu ifade etmiştir. Makineyle yapılan Frenk dantelaları daha ucuz olduğu için onların satın alınmasıyla ilgili olarak, hanımların kazanç elde etmek için ellerinden geleni yaptıklarını, makine icat etmenin erkeklere kalmış bir görev olduğunu eklemiştir.⁴³²

Kadınların okuma yazma oranlarının düşük olduğu görüşüyle alakalı bir hanım *Terakki-i Muhadderât*'a gönderdiği bir yazıda bunun doğru olmadığı tezini savunmuş, yazmak o kadar değilse de okumak kadınlar arasında da yaygın olup okuyan hanımların

⁴³¹ “Bir Hanım Tarafından”, *Âyine*, sayı: 16, (22 Şubat 1291), s. 2.

⁴³² “Bir Hanım Tarafından”, *Âyine*, sayı: 17, (29 Şubat 1291), s. 1-2.

%50 oranında olduğunu iddia etmiştir. Kadınların cahil addedildiği yaygın kanaate, her asırda kadınlardan aydınların çıktığını, Leyla ve Fitnat Hanımları görmeleri gerektiğini, Şeref Hanımın divanını örnek vererek; çoğu anne babanın kız çocuklarına dersler verdirdiklerini ve bunların yok sayılmasının doğru olmayacağını belirterek karşı çıkmıştır:

“Bazı cahil erkekler zannederler ki, kadınlar içinde okuyup yazmak bilenler pek azdır. Hâlbuki iş böyle değildir. Vakıa erkeklere nisbetle kadınlardan yazı yazmak bilenler pek çok değil ise de okumak bilenler yüzde hemen elli kadar vardır, diyebilirim.

Zira bizim ekserimizi hâl-i sabâvette iken valide ve pederlerimiz elifba ve kelim-ı kadim ve ahlak risalesi okutmuşlardır. Ve bazımızın büyüdüğünden sonra dahi okutmasından sarf-ı nazar etmeyip mahsusen hâce kadınlar marifetiyle Muhammediye gibi ve daha sair ona benzer harekeli kitapları okutmaya devam ediyorlar. Hatta içimizden bir fırka dahi vardır ki, pederleri marifetiyle tarih ve edebiyat kitapları mütalaa etmekte ve Farisi ve Arabi lügatleri dahi ezberlemektedirler. Hal böyle iken niçin bizim umumumuzun zalâm-ı cehalet içinde yaşadığımız herkesin efkârında birleşiyor? Buna insaf kail olur mu?”⁴³³

Bu dönemde kadın okuryazar sayısının ne durumda olduğunu tam bilemesek de zannolunduğu kadar az olmadığı bir gerçektir. Zira okuryazar kadınlar, kendi dönemlerinde dahi halkın çoğunun kadınları cahil addettiklerini, okuma yazma bilmez dediklerini söylemişlerdir. Bu kanının haksız olduğu, Türkçeye ve imlaya gâyet vakıf olarak dergilerde yayınlamış oldukları ve bu yanlış fikrin düzelmesini temenni ettikleri yazılarında görmek mümkündür. Bu yaygın görüşe sahip bulunan bazı erkek gazetecilerin ise, gazetelerine gönderilen nitelikli yazıların, kadının kaleminden çıktığına ihtimal vermeyerek bir erkeğe isnat ettiklerine dair iddialar vardır.⁴³⁴ Henüz kendi dönemlerindeyken bile bu yaygın kanıyı yıkmak için haylice uğraşmak zorunda kalan okuryazar hanımların, aradan geçen bunca yıl boyunca sayılarının epeyi nadir olduğu görüşünün aynen sürdürülüp öyle kabul edilmiş olmasına şaşmamak gerekir. Bu konudaki serzenişleri hakkında çeşitli dergilerde bulunan birkaç misali paylaşalım.

⁴³³ Belkıs, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 4, (6 Temmuz 1285), s. 3.

“Malum olduğu üzere memleketimiz halkının (kadınları hesaba katmayalım) pek çoğu cahil olduğu ve kendilerine mahsus zannettikleri hasâisi âhar taifeden birinde müşahede eyledikleri halde terbiyenin noksanından nâşî çok görecekları cihetle peşin bu mektubun kâtibe ve sahibesi bir kadın olduğuna inanmayacaklarını pekiyi bilirim de ben şu meramımı ifade ve okuduğumdan istifade eyleyecek kadar kitabeti tahsile muvaffak olduğumdan, varsın halk bu mektubu bana layık görmesin. Bundan kat’a benim yazıp okumaklığıma bir zarar gelmeyeceğinden, varsın şu kadar şeyi bir büyük marifet zannetmelerinden kendileri utansın.”⁴³⁵

Bazı dergilerin kadının tek işi olarak evi görmemeleri gibi, kadının yalnızca annelik statüsü gereği iyi çocuk yetiştirmek için değil, kendi şahsı adına genel kültüre sahip, birçok konu hakkında bilgi ve söz sahibi olabilmesi için de eğitilmesi gerektiği mevzu bahis olmuştur. Çocuk terbiyesi eksenli görevlerinin yanı sıra, birer birey oldukları için şahısları adına da vatana millete faydalı işlerde bulunabilecekleri görüşünde bulunanlar da mevcuttur.

“...Kadınların fezail-i ahlak ile muttasıf olması lüzumu kadar ilm u marifetten behredar bulunmasını sade terbiye-yi evlat ile mükellefiyeti muktezası değildir. Çünkü vezaif-i inşa bundan ibaret olamaz. Kadınların meziyeti yalnız mürebbiye-yi evlat olmalarından ibaret kalamaz.

...Kadınlar cemiyet-i beşeriyeye büyük büyük hizmetler edebilirler. Hatta tecrübelerle sabit olmaktadır ki kadınlardan ilm u tıbbî öğrenip tababet edenler –bahusus İslamiyet nazarındaki muhsinat-ı adide ve ciddiyesinden başka- emraz-ı inası teşhis ve tedavide daha ziyade ibraz-ı maharetle dahi temayüz ediyorlar.”⁴³⁶

Keza bir mukâlemede karı-koca coğrafya bilgileri hakkında konuşurlar, zevç zevcesine sorular yöneltir ve zevce bir yandan yanıtlarken diğer yandan kocasının “bilmiyorsanız öğreteyim, ayıp değil ya” sözüne, bilgisinin teste tabi tutulduğu hissine kapılarak şöyle bir karşılık verir:

⁴³⁴ Mektepli Bir Kız, “Hazine-yi Evrak Müesseseliğinedir Bu Mektup”, *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 51.

⁴³⁵ Ülker, “Mektup”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 37, (3 Mayıs 1286), s. 3.

⁴³⁶ Şehremaneti Hulefasından Vasıf, *Mürüvvet*, sayı: 5, (14 Mart 1303), s. 96.

“Efendim inşallah çocuğumuz büyüsün de siz de ona öğretiniz. Bana vaktiyle pederim öğretti ve huzurunuzla öyle gönderdi. Dünyadan bîhaber olarak bu ana kadar yaşamaklığıma babacığımın insafı, insaniyeti kâil olmamıştır.”

Bu cevaba eşi ise şu karşılığı vermiştir:

“Aman hanım, siz hiç latifeye gelmiyorsunuz! Pek çok erkeklerimiz vardır ki dünyadan sahih bîhaberdir! Onu bilip dururken sizi karşımda gördükçe evvela Cenab-ı Allah’a hamd etmekteyim ve saniyen, pederinize ne derecelerde teşekkür edeceğimi şaşırırmaktayım. Refika, sen güzel ve doğru doğru cevaplar verdikçe ben ne derecelerde mütelezziz ve müteşekkik ve müftehir olduğumu tayinden acizim. Ya sana bedel, mektep görmemiş veya okuyup yazmamış bir kız benim nasibim olaydı! Ben onunla nasıl yaşırdım! Ne derdim! O bana ne söyledirdi! Evet, mülâhazası bile tüylerimi ürpertiıyor. Evet, refikacığım inşallah mini mini büyür de ona da sen öğretirsin- ben öğretirim. Mamafihi, bahsimizi değiştirmeyelim, aman senin malumatlı malumatlı cevaplar verişinden ben pek mahzuz olurum.”⁴³⁷

Daha sonra bu mukâleme tarzındaki yazının devamının gelmesini isteyen kadınlar, coğrafya ilmine dair başka sorular da yöneltmişler, mevcut coğrafya kitaplarının kadınlara ve çocuklara göre olmadığını belirtmişlerdir:

“Mevcut coğrafya kitapları kadınlara ve çocuklara göre değildir. Siz böylece devam ederseniz, bir güzel coğrafya risalesi meydana gelmiş olur. Bizim gibilere böylesi lazımdır.”⁴³⁸

Genellikle bu dönem dergilerinde kadın ve çocukların ilmi seviyelerinin birbirlerine yakın görüldüğü anlaşılmaktadır. Kadınların eğitim ve yazılanları anlama seviyelerinin erkeklerden daha düşük olduğuna dair bir düşünce, bu hanımın ifadelerinde görülmektedir. Bu sebeptendir ki, dergiler hanımlara mahsus olarak anılsa da çocuklara hitap eden yazıların da bulunduğuna rastlamaktayız. Bundan başka, dergilerin hitap ettikleri kesimi, hem hanımlar hem çocuklar olarak da belirledikleri olmuştur. Örneğin *Âyine* kapağında hanımlara ve çocuklara mahsus olduğunu belirten dergilerdendir. Haliyle içeriğinde çocuklara hitap eden eğlenceli ve öğretici yazılar da bulundurmaktadır. Çocuklar için

⁴³⁷ Mahmud Celaleddin, “Coğrafya, Bir Zevç ile Zevce Beyninde Mükâleme”, *İnsaniyet*, sayı: 1, (1299), s. 18-19.

hayvan ve bitkilerin konuşturulduğu fabl türü hikâyeler yazılmış ve bu yolla eğitimin lüzumu şöyle aktarılmıştır:

“Çocuklar, gerek hayvanatta gerek nebatatta söyledığımız hikâyelerden anlaşıldı ki; insan için okuyup yazmak ve güzel güzel terbiye olmaktan başka çare yokmuş. Onun için çalışmanızı, büyük büyük adamlardan olmanızı rica ederim.”⁴³⁹

Âyine’nin sonraki sayılarında da çocuklara mahsus olarak bir köşe ayrılmış ve genellikle fabl türü hikâyelerle eğitim verilmeye ve güzel ahlak anlatılmaya çalışılmıştır. Yine çocukların tabiatı gereği resimli ve eğlenceli yazılara ilgi gösterdiklerini beyan eden Şemseddin Sami, bu yazısının devamında kadınlara hitap edecek yazıların da aynı şekilde ilgi alanlarına göre özel olarak tasarlanması, estetik ve görselden hariç tutulmaması gerektiği fikrini öne sürmüştür. Kadını süsten, çocuğu oyundan vazgeçirmeye çalışmanın tabiata aykırı olduğunu söylemiş, kadınların dergiyle eğitilmesi için ilgilerini görsel olarak çekmek gerektiğini beyan etmiştir.⁴⁴⁰

Dergilere zaman zaman gönderilen sade dille hanımların anlayacağı konuların yazılmasına dair istekler, bazı hanımların yönelimlerini gösterir niteliktedir. Bir hanım tarafından gönderilen varakada ağır ve anlaşılması güç bir dil kullanılmaması gerektiğinden bahsedilmiş; ayrıca politikadan, devlet meselelerinden konuşmanın hanımlara mahsus bir dergi için lüzumsuz olduğu ifade edilmiş, evvela hanımların zihnini onlara yarayacak ölçüde nasihatler ve faydalı malumatlarla geliştirip ondan sonra siyaset meselelerine değinilmesi gerektiği yazılmıştır:

“Kraldan, politikadan, devlet işinden bahsetmenin bize ne faidesi vardır. O sonradan olacak lakırdıdır. Bize lazım olan nasihatleri anlayacağımız yolda yazmalıyız. Faideli şeylerden başımız dolduktan sonra Frenk kadınları gibi her şeyi öğrendiğimiz vakitlerde politikadan da bahsederiz.”⁴⁴¹

⁴³⁸ İki Okumuş Hanımlar, *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 33.

⁴³⁹ *Âyine*, sayı: 25, (2 Mayıs 1291), s. 4.

⁴⁴⁰ Şemseddin Sami, “İfade-yi Meram”, *Âile*, sayı: 1, (17 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 1-2.

⁴⁴¹ “Faika Hanım İmzasıyla Gelen Varakadır”, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 5, (13 Temmuz 1285), s. 5.

Yine de her hanım böyle düşünmemekte ve politikadan da haberlerinin olması gerektiğini başka bir hanımlara mahsus dergiye şöyle beyan etmektedirler:

“Yazdığınız şeylerin içinde pek güzel şeyler var. Lakin müsaade ederseniz her yazdığınıza iyidir demem. Zira bazı can sıkıcı münasebetsiz şeyler de var. Burasını affınıza güvenerek söylüyorum. Gücenmeyiniz. Eğer maksadınız kadınların memnun olacağı surette bir gazete çıkarmak ise öyle bir takım saçma sapan havadis yazmaktan vazgeçiniz. Kadınlara tahmininizden ziyade ahvâl-i âleme vakıf nazarıyla bakınız. İçimizde basiret ve istikbal ve vakit ve ceride-i havadis gibi politika gazetelerini sizin bu gazetenize tercih edenler vardır. Burasını bilmeyip de bizi yalnız kurt misalleriyle avuturum zannetmeyiniz. Biz politika havadisi ve tevcihat gibi şeyler de isteriz. Bununla beraber mutlaka politika havadisini tercih ederiz kıyas etmeyiniz. Bize politikanın derin ve ince yerleri lazım değil. Bir küçük hülâsa ile de iktifa ederiz.”⁴⁴²

Kendileri için çok yeni olan yazın hayatına girişleri hakkında hanımlar, genellikle yazı yeteneklerine pek güvenmediklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu eksikliği tamamlayacaklarına dair ümitleri vardır.⁴⁴³ Esasen bu şahsını küçük görme ifadeleri her zaman özgüvensizlik alameti olmayıp söz konusu dönemde, tevazu ve nezaket içerikli üslubun makbul olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak da değerlendirilebilir. Ayrıca editörler genel olarak gönderilen yazıları beğenmiş olduklarını ifade etmişlerdir. Hatta bu hususta Fahrunnisa gibi bazı kadın yazarların yazıları erkeklerin yazılarıyla karşılaştırılıp övülmüş, bazı erkeklerin ilim tahsil edip daha düzgün ve kurallara riâyatle yazabilmeleri konusundaki istekler dile getirilerek onların bu konuda daha eksik olduklarından söz edilmiştir:

“Eserinizi okuyanlar da tasdik ederler ki, bugün pek çok erkeklere taklid-i müyesser olamayacak derecede sehl-i mümtenidir. Keşke bazı genç erkeklerimiz de tahsil-i kemal etmeden şairliğe yeltenerek neşriyatta bulunacaklarına çalışıp da o yolda tahrir-i esere gayret etseler, ileride lisanımız müsteid olduğu terakkiyatı cidden gösterir ve edibâtımız da pek parlak bir surete girerdi.”⁴⁴⁴

⁴⁴² “Kadınlara Mahsus Vakit Gazetesi Muharrirelerinden Meşşate Hanım’a”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 3, (10 Ramazan 1292), s. 1.

⁴⁴³ Fahriye Hanım, “Aynen Varaka”, *H.M.M.*, sayı: 9, (24 Safer 1313), s. 9.

⁴⁴⁴ *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 13.

Elbette kadınların yazılarından dolayı onure edilmelerinde, diğer kadınların da bu hususta teşvik edilmesi amacı bulunduğu bir gerçektir. Fakat bu durum ayrıyeten, kadınların kısa zamanda yazın hayatında gelişme gösterdiklerinin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hanımlar dergisinde de bir hanım tarafından yazılan “Ömr-i İnsani” başlıklı bir makale çok sevilip edip geçinen erkeklerin eserlerinden dahi daha yüksek bir mertebeye çıkacak nitelikte bir yazı olduğu söylenerek övülmüştür.⁴⁴⁵

Kadınların dergilere yazı göndermelerinden hayli memnun olan dergi yazarları, bu konuda onları şevklendirmek için yazıları överek, güzel buldukları bazı yazıların sahiplerine ise ilaveten, diğer sayılarda da faziletli yazılarının devamlarını dileyerek mukabele etmişlerdir. Örneğin;

“Sizin gibi fazılalar tarafından böyle güzel makaleler aldıkça şevkimiz tezayüd ediyor. Gönderileceği vaad buyurulan makaleye şiddetle intizar ederiz.”⁴⁴⁶

Yine derginin edebiyat kısmında, şiir gönderen hanımların şiirleri değerlendirilip yazı yazmaya devam etmeleri konusunda şevk ve tavsiyelere yer verilmiştir. Eserleri hakkında kötü yorum veya muamele görecektir olurlarsa da asla ümitsizliğe kapılmayıp üzülmemeleri, kendilerini geliştirmeye kararlı adımlarla devam etmeleri önerilmiştir.⁴⁴⁷

Dergilerde Darülmualimat’tan öğretmen hanımların şiirleri de yer almaktadır. Tarih ve Farsça hocası Nakiye Hanım’ı şiir gönderdiği dergi “ırfan ve edebın anası” övgüsüyle tebrik etmiştir. Bu hanımefendi, ilminin ve kitabedinin güzelliğinden dolayı kadınlara iyi bir örnek olarak gösterilmiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ *Hanımlar*, sayı: 1, (Muharrem 1300), s. 18.

⁴⁴⁶ *H.M.M.*, sayı: 19, (13 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 42.

⁴⁴⁷ *H.M.M.*, sayı: 18, (6 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 38.

⁴⁴⁸ “Aferin Ey Ümmü İrfan ve Edeb”, *H.M.M.*, sayı: 13, (30 Rebiyül-Evvel 1313), s. 25.

Kimi Osmanlı kadınları, ilim- irfan noktasındaki eksikliklerinin farkında olup ciddi özeleştirilerde bulunmuşlar ve onları erkeklerden geri planda tutan bu problemi artık aşmak gerektiğine inanmışlardır. Mesela bir dergiye gönderilmiş olan mektupta coğrafya ilmine dair sorular soran kadınlar, iyi bir özeleştirici ve ilim öğrenme istekliliği örneği olarak devrindeki kadınların ilim ahvalinden bahisle, erkekler gibi ilme vakıf olup söz hakkı alabilmeleri gerektiğini, dinimizce de destekleyerek ifade etmişlerdir:

“Papağan gibi birbirimize söyleyip yaydığımız şeyler var ki sorsalar ne olduğundan haberimiz yoktur. Şimdi benim ve arkadaşımın birlikte olarak söylediğimiz bu sözleri bazı hanımefendiler işitseler bize öfkelenirler. ‘Siz bilmiyorsanız a kadınlar, kendi hesabınıza sual ediniz’ derler. Onlar yine öyle desinler, beis yok. Biz kibirli değiliz, her şeyi öğrenmek isteriz. Cemi’ zamanda her şey sorma ile öğrenilir. Beyefendi, siz bizim bu üç sualimize ve bade soracağımız şeylere de kâtiplik taslamayarak iyi Türkçe cevap ita ederseniz, erkeklerimizin yanında inşallah ağız açmaya hakkımız olur ve gazetelerde kitaplarda okuduğumuz inşallah biraz anlamaya başlarız. Mektepten gelen çocuklarımız ile müzakere ederek kendilerine faydelerimiz dokunsun. Dünyada ahirette Allah sizden hoşnut kalır ve gerçekten insaniyete hizmet etmiş olmak için böyle şeylere ehemmiyet vermelisiniz efendim.”⁴⁴⁹

Hanımların mevcut durumunun iyi olmadığı ve ilim konusunda çok geride olduklarını ifade eden yazılardan biri de şöyledir:

“Hanım kardeşlerim; dünyanın en adaletli yerlerinde bile kadınlar, erkekler kadar okuyup yazmak bilmezler. Lakin İstanbul’da kadınlar, papağanların lakırdı söyledikleri kadar da bilmezler ki milli tabirimizce, darılmayalım ama ‘cim’ karnında bir noktayız. Cahil kalmalığımıza sebep nedir acaba? İyi düşünelim. Cenab-ı Hakk Kur’an-ı Kerim’in de kadınların cahil kalmalarını farz etmemiş. Peygamberimiz Fahr-i Kâinat Efendimiz Kur’an’da ne mevcut ise onu yapmışlar, hiçbir hadis-i şerif rivâyet olunmamıştır ki, kadınların cahil kalmaları senet-i şerifmiş diyelim de dilimizi turalım. Ben bunları birer birer sordum da öğrendim, hem de gerçekçi âlimlerden, fazıllardan tahkik eyledim, hatta kelam-ı kibar bile yoktur.”⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ İki Okumuş Hanımlar, *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 34.

⁴⁵⁰ Lisan-ı Aşina Bir Hanım, “İstanbul Mektupları”, *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 56.

Her ne meşguliyet bulunursa bulunsun, okumak yazmak için mutlaka zaman ayrılabilceğı ifade edilmiştir:

“Evlerinin işleriyle meşgul olan o safderun hanımlar silip süpürmek ve yemek işleriyle hane halkının kendilerine münhasır olan dikiş gâilesinden ve çocuk bakmak meşgalesinden vakit bulamamalarını göstersinler. Ya (Allah devletlerini artırsın) cariyeli, debdebeli hanımefendiler acaba yazıp okumamaya ne sebep bulacaklar. Onların da evlerinin konaklarının kendilerine ait gâilesi olduğunu inkâr etmez isek de yazı ve okumak için günde iki üç saat vakit tahsis edebilirler ya.”⁴⁵¹

Kadınların vazifelerinin büyüklüğü mevzu bahis edilirken onların eğitilmesinin önemsenmemesinden şikâyet etmekle beraber, eğitimsizliğin sorumlusu olarak bir tek kadınların suçlanmalarının yanlış olduğunu belirten görüşler de mevcuttur:

“Her kavmin fezail-i ahlakiyesi validelerin saye-yi terbiyetiyle kaimdir. “Kadın!” Yalnız bu kelimede ne kadar ağır vazifeler, ne kadar âli faziletler mündemiçtir. Acaba onları ekseriyet üzere hakkıyla bilen var mıdır? Ya sonra ne yüzle size serzenişte bulunulur!”⁴⁵²

İlim sahibi olmak isteyen kadınların yazıları yayınlanarak ilim ve maarif farkındalığı oluşturulmak istenmiştir:

“Pederimin mütalaahanesinde duvarları tezyin eden elvahtan ‘Rütbet’ül-ilm ale’r-rüteb’ (Rütbelerin en üstünü ilim rütbesidir) levhası gözüme iliştikçe gönlüm yanar. Ağzımdan ateşli bir ‘ah’ çıkar. Gönlüm rütbe-yi ilmi arzu eder.”

İlim arzusunu ifade ettikten sonra ilmin dinen önemine bir vurgu daha yaparak:

“Cenab-ı Rabb’ür- Rahim’in yarattığı bir insan kadar insanlık nedir? Cenab-ı Kadir-i Mutlak bizi ne iktidara malik etmiş, sair hayvanat misüllü yiyip içmekten maada bir şey bilmemek için halk buyurmamış. Bize ihsan buyurdukları envai nimetlerin en başlıcası ve en büyüğü akıl denilen bir cevher-i giranbeha değil mi?”

⁴⁵¹ *Âyine*, sayı: 29, (28 Haziran 1291), s. 2-3.

⁴⁵² Ebu’z-Ziya Tevfik, *Takvim ’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 6.

Sözleriyle insanların akli ve ilmi kullanmaları gerekliliğinden bahsetmiş, yaratılış gayemizin ancak bu şekilde karşılık bulabileceğini savunmuştur. Sabahtan akşama kadar taşların dönüşünü seyreden bir değirmenci de olsa, arta kalan vaktini kitap okumayla değerlendirip değirmencilığe dair umulur ki umuma hizmet sağlayacak fikirler geliştirebilir düşüncesiyle ilim öğrenmenin görevi, işi her ne olursa olsun, herkes için çok mühim olduğunu belirtmektedir.⁴⁵³

Kadınların da erkekler gibi ilim sahibi olması gerekliliği dini kaynaklarda da mevcuttur ve mevzu, âyetlere hadislerle dayandırılarak halkı bu mevzuda bilgilendirmek ve ikna etmek amaçlanmıştır.

“Aleyhisselatu vesselam Efendimiz kaffe-yi müslim ve müslimeye tahsil-i ilim fariza olduğunu beyan buyurmuşlardır. Bu beyan-ı nebevide ise erkek şu kadar ve kadın bu kadar tahsil etsin diye bir had tayin buyurmayıp ancak aleliltak ilim tahsilini emretmişlerdir. Bu emr-i nebevi berekâtındandır ki, bizde de medar-ı mefharat ve şerefimiz olacak fazilat-ı nizamımız zuhur etmeye başladı.”⁴⁵⁴

Dinin ilmi desteklemesiyle beraber, dine aykırı gelecek bir durumu topluma yaymaktan çekinmektedirler. Kadınların eğitilmesi mevzu bahis olunca bu konuda dinin emrettiklerinin dışına çıkılabileceği korkusu yaşanmıştır ki, bu konuda azami dikkat edilmesi, dergilerden rica edilmiştir. Kadınların dini kaide ve düşüncelerden uzaklaşması halinde, bunun tüm cemiyet açısından felaket oluşturacağı görüşü benimsenmiştir:

“...Muhadderât-ı İslamiye’ye verilecek her türlü maarif, din-i mübin Muhammedi ve şer’i şerif-i Mustafavi esas adım alınıldırasına müstenid olmazsa mazarr olur. Medeniyet-i hâzıranın şâsâa-yi terakkiyat ve kemalatı İslam hanımlarına İslamiyet nokta-yi nazarından temaşa ettirilmezse o nazik gözler defaaten kamaşıverir, nur-ı hakikati seçemez olur. Ahlak-ı asliye ve âdab-ı milliyelerine halel gelir. O halde iyi bilinmek gerektir ki, bu bozukluk cemiyeti mahv u perişan eyler.”⁴⁵⁵

⁴⁵³ Halep’ten Ganimet bint-i Rıfat, “Arzu-yı Marifet”, *H.M.M.*, sayı: 21, (27 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 39-40.

⁴⁵⁴ *Takvim’ün-Nisa*, sayı: 1, (1317), s. 321.

⁴⁵⁵ Ekrem, “Beşinci Kısım: Ahlak”, *Mürüvvet*, sayı: 1, (15 Şubat 1303), s. 20.

Yine bu dönemde roman ve tiyatrolara temkinli yaklaşılmış ve hatta bunların çoğunun zararlı oluşundan dolayı okuryazar genç kızların roman okumasının engellenebilmesi için ebeveynlerden, vakti gelince de iyi veya kötü olarak romanların ayırt edilmesi, ona göre faydalı olanların neşrine izin verilmesi için yazar Ahmet Mithat Efendi'den bu mevzuyu ele alması arzu edilmekte, ayrıca kendisinden genç kızlara hitap edecek birkaç roman yazması rica olunmaktadır. Avrupa'dan gelen roman ve tiyatroların tehlikesi, bu dönemde Avrupa'da dahi kibar âilelerin kızlarına okutmadığı ve her tiyatroya göndermedikleri haberiyle beraber izah edilmek istenmiştir. Avrupa'da bile bir genç kızın elinde roman bulundurması hoş görülmemektedir. Buna mukabil, İstanbul hanımları arasında romana karşı ilgi artmaya başlamıştır. Oluşan bu iştiağın önüne geçilmek istenmesindeki amaç, roman ve tiyatroların içeriklerinde yer alan ahlaki bir takım sıkıntılardır.⁴⁵⁶

Kadınların eğitimine dünyanın hiçbir yerinde gerektiği kadar önem verilmediği, toplumumuzun bu mevzuda konumunun daha kötü olduğu ve hala kadınların okuyup yazmalarını tartışan kişiler olduğu ifade edilmiştir:

“İşte kadınların terbiyesi bu derece ehem ve elzem iken teessüf olunur ki, eskiden beri buna âlemin hiçbir tarafında gereği gibi ehemmiyet verilmediği gibi, bizde hala bugün dahi ehemmiyet verilmemekte ve hala kadınların okuyup yazmak bilmelerini de mazar addeder adamlar bulunmaktadır.”⁴⁵⁷

Devamında bu fikre sahip kişilerin azalmaya başladığını, kızlarını cahil oldukları için evlendiremeyecekleri korkusuyla da olsa mekteplere gönderdiklerini eklemiştir:

“Lakin Allah'ıma şükürler olsun ki, böyle bir zihab-ı batılda bulunanlar gitgide azalmakta olup bugün, İnas Mektepleri'nin teksir ve tevsiine çalışılmakta ve o zihabda bulunanlar dahi cahil

⁴⁵⁶ *Mürüvvet*, sayı: 4, (7 Mart 1303), s. 77-78.

⁴⁵⁷ “Kadın”, *Âile*, sayı: 2, (24 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 18.

kızlarına koca bulamayacaklarını düşünerek kızlarını mekteplere göndermeye başlamakta olduğundan, bu zihab-ı batıla artık ortadan kalkmış nazarıyla bakarak cerh ve iptaline çalışmayı abes addederiz.”⁴⁵⁸

Âile’den sekiz yıl sonra yayınlanmaya başlayan *Mürüvvet* dergisinde bulunan ifadelerden, Osmanlı halkında bu dönemde eğitim bilinci ve yaygınlaşma oranının hızla artmakta olduğu anlaşılmaktadır: “Hamdolsun zamanımızda kadınların tahsil-i maarif etmeleri aleyhine hiçbir fikir kalmamış ve herkes kızını mektebe göndermeye ve tahsil-i maarife gayrette bulundurmaya çalıştığı için...”⁴⁵⁹

Bu dönemde kadınlar, dergiler hakkında eleştiri ve muhalefette de bulunabilmekteydi. Hanımlardan biri, *Hanımlara Mahsus Gazete* isimli dergide, kadınların sadece bahsi geçen dergiye yazı göndermeleri gerektiği hususunda yazılan yazıya muhalefet etmiştir. Yazıları, yazarları açısından ayırmanın bir anlamı olmayacağını söylemiş, herkesin her yere yazı gönderebilme hürriyeti olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer karşı çıktığı fikir de, *Hanımlara Mahsus Malumat*’ın yazarının, hanımlara mahsus olarak dergi çıkarma fikrinin ilk kendilerine ait bir hedef olduğunu söylemesi üzerinedir. Bu hanım, *Mürüvvet* ve *Hanımlar* isimli dergilerin daha önce çıkarıldığını, bunların uzun süreli olmamasına rağmen, ilk olma fikrinin *Malumat*’a özgü olamayacağını belirtmiştir.⁴⁶⁰

Bir hanım da *Hanımlara Mahsus Malumat* dergisine, kendi zamanında yayınlanmakta olan hikâye ve makaleler hakkında eleştirmenlik üslubuyla değerlendirmelerde bulunmuştur. Eleştirilerinin niteliğine örnek olması arzusuyla, yazısını özetle aktarmayı uygun gördük. *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin on beş numaralı sayısını ele almış, burada yazıları bulunan Makbule, Keçecizade İkbal ve Üsküdarlı Münire Hanımlar ve *Asr Gazetesi*’nde eserleri bulunan Sadi Efendi ve Münevver Hanım’ı tenkide tabi tutmuştur. Makbule Hanım’ın yazdığı “Valide Muhabbeti” başlıklı hikâyesini annelik

⁴⁵⁸ Aynı yer.

⁴⁵⁹ Mektubi Hariciye Mümeyyizi Rauf, “Muhadderât”, *Mürüvvet*, sayı: 2, (22 Şubat 1303), s. 43.

⁴⁶⁰ “Malumat-ı Usbuiye”, *H.M.M.*, sayı: 25, (26 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 57-58.

hissiyatını anlatması açısından beğenmiş olsa da kadının çocuğunu kurtarmak için kurdun önüne atılarak sonra kurdu bir hendeğe düşürmeyi başarmış olmasını abartılı ve fazla masalsı bularak eleştirmekte, daha inandırıcı hikâyeler yazmasını tavsiye etmektedir. Münire Hanım'ın "Hasta Kız" isimli yazısını ise literatürde genel olarak bir hastalıktan, bilhassa veremli hastalardan dem vurulmasından dolayı daha orijinal fikir ve kurgular olmasını temenni ederek özgün eserlerin yazılması gerektiğinden bahsetmekte; İkbâl Hanım'ın "Tulû" unu (Doğuş) ise pek parlak bularak tebrik etmektedir. Sadi Efendi'nin "Hasta ve Fakir Bir Kadının Çocuklarına Tesellisi" isimli manzumesini değerli bulmuş, yine Münevver Hanım'ın makalesi hakkında da "hakikaten şefkat-i mâderaneyi tasvir ediyor" sözleriyle nitelikli bulduğunu ifade etmiştir.⁴⁶¹

Kadınların yazılan yazılar hakkında eleştirilerde bulunmaları, kendilerini okuryazar olarak epeyi geliştirdiklerinin bir göstergesi olarak düşünülmelidir. Yine herkesin okuyup yazması istense de, her yazanın kendini edip ilan etmesi konusunda da eleştiriler yapılmıştır. Münire Hanım tarafından kaleme alınan bir yazıya göre herkesin kendini hemen edip ilan etmesi eleştirilmiş; bunun için ana dilin çok iyi kullanılabilmesi, bunun yanında bir veya birkaç dilin (Arapça, Farsça başta olmak üzere) bilinmesi ve birkaç çeşit ilme vakıf olunması lüzumu beyan edilmiştir. Ancak bütün bunlar öğrenildiği vakit, insanlığa ilim öğretmek için güzel eserler çıkarılması beklenmiştir.

"Bu babda bizimle umumun arzu-yı hayr-ı hevahanesi milletimizin gençlerine ediplik taslamaktan ziyade tahsil-i ulum ve maarife sa'y görmek ve ileride kudret-i edibelerinden istifade etmektir. Başka şey değil. Sermayesiz dükkân açmak âlemin hande-yi istihzasını celb edecek bir hal-i esef iştimaldır."⁴⁶²

Öğrenmek kadar öğretmek de arzu edilen bir durumdur. Sahip olduğu ilmi paylaşarak hanımların fikrî gelişimine katkıda bulunmak isteyen hanımın öğretmeye duyduğu şevk dikkate şayandır. "Bahtiyar" mahlaslı bir hanım, derginin yazarlarından

⁴⁶¹ Üsküdarlı Ayşe Huriye, *H.M.M.*, sayı: 19, (13 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 41.

⁴⁶² Münire, "Üdeba Bolluğu", *Şükûfezar*, sayı: 3, (1301), s. 42.

Manzume Hanım’a hitaben, izinleri olursa her hafta dergiye Hanımlara Şuun-ı Fenniyye ve Medeniyye” adıyla yazılar yazıp veya bazen bu konuda yazılan Fransızca makaleleri tercüme edip gönderebileceğini izah etmiş⁴⁶³; buna cevaben de Manzume Hanım vaadinde istikrarlı olması kaydıyla bu güzel fikri onaylamış olduğunu ve dergiyi okuyan hanımların bundan memnun olacaklarını belirtmiştir. Ayrıca dilde sadeliği savundukları için bu hanımın sade yazı göndermesinden de memnun oldukları, erkeklerin de yazılarını sadeleştirmesi gerektiği Manzume Hanım’ın kaleminden şöyle açıklanmıştır:

“İfadeniz sade ve zariftir. Zaten kadınlara da böyle ifade lazım. Erkekler de şu usulü tamim etseler ne kadar güzel olur. İki üç satırlık bir ifadeyi muğlak ibarelere ve mustalah sözlere boğmakta mana ne?”⁴⁶⁴

Avrupa’dan bilimin alınmasına Tanzimat kadın dergileri karşı değildir fakat ilim ve fenni alırken terbiye ve ahlakın yozlaşmaması gerektiğini, güzel ahlakın bilimden daha önde geldiğini ifade etmişlerdir. Bir çocuğun evvela iyi ahlak üzerine yetiştirilip ilim ve fûnunu bundan sonra almaya başlamasının en doğru yol olacağı kanaatindedirler:

“İnsanları bahtiyar ve mesud edecek ilim ve fen değildir. O saadet ve bahtiyarlığın esası terbiye ve hüsn-i ahlaktır. İlim ve fen ancak güzel bir terbiye ve hüsn-i ahlak esası üzerine mebni olursa insanın bahtiyarlığını tezyid etmeye sebep olabilir. Bunun aksi olursa ilim ve fen, fesat ve mazarratı arttırmaktan başka bir şeye yarayamaz.”⁴⁶⁵

Hanımlara Mahsus Malumat’ta, Avrupa’da sadece terziliğe mahsus olmak üzere birçok gazeteler, risaleler yayınlandığı belirtilerek bizim de neşriyatımızda bu gibi el işleri mükemmel bir şekilde ele alınsa dahi terziliğe ait olan bir kısım bulunmadığı ifade edilmiştir. Ancak gazete bu meseleyi dikkate alarak erbab-ı ihtisastan terzi muallimi Antuan Efendi’ye gazetelerinde bir kısım yazdırarak, daha sonra emsalleri gelecekse bile bu yazılanın ilk olması şerefini haiz olduğu belirtilmiş ve daha sonra terzilik dersleri

⁴⁶³ Bahtiyar, “Hanımlara Şuun-ı Fenniyye ve Medeniyye”, *H.M.M.*, sayı: 17, (28 Rebiyül-Ahir 1313), s. 36.

⁴⁶⁴ Manzume Hanım, *H.M.M.*, sayı: 17, (28 Rebiyül-Ahir 1313), s. 36.

⁴⁶⁵ “Kadın”, *Âile*, sayı: 2, (24 Cemaziyel-Ahir 1297), s. 17.

verilmeye başlanmıştır. Elbise dikimini kabaca yapanlar varsa da bunlar terzilik sanatının gerektirdiği usul ve yöntemleri (santimetre vasıtasıyla ölçü almak, kalıplarını çıkarmak gibi) bilmediğinden, elbise biçimli olmaz, kusurdan geçilmez, kumaş çok daha fazla harcanır, provalar çok alınıp elbise sahibi usandırılır denilmiş ve kusursuz elbiseler için mutlaka usulünün bilinmesi gerektiği vurgusunda bulunulmuştur. İlk öğretilecek şey ise kısa cekettir ve her nevi esvabın esası olduğu söylenip her şeyin buna kıyasla yapılabileceği ifade edilir. Ölçü almanın ne olduğu ve usulü tarif edilmekle başlanmıştır.⁴⁶⁶

Hanımlar bu dönemde seslerini basın yoluyla duyurmaya çalışırken bir taraftan da hala toplumca üzerlerine yüklenmiş bulunan ev işleriyle meşgul olmak zorundadır. Bu işlerse bazen yapmakta oldukları dergi işlerini aksatmalarına sebep olmaktadır. Zira ev de dergi de devamlılık bekleyen işler olduğundan zaman zaman bir iş, diğerini engelleyebilmektedir. Dergilerin bir kısmı bu bölünmüşlükten dolayı aksamaya uğramış görünmektedir. *Malumat*'a hanımlar tarafından bir süredir yazdıklarının yayınlanmıyor oluşu ve Hanımlara Talim-i Kitabet hususunda yeni yazılar gelmiyor oluşuna dair şikâyetler gelince Manzume Hanım, ev işleri meşguliyeti sebebiyle yazmaya ve yayınlamaya fırsat bulamadığını, Kitabet köşesini yazan Nazif Süruri Bey'in ise mizacının bozulmasıyla yazmaktan vazgeçmiş olduğunu⁴⁶⁷, bu noktadan sonra terzilik derslerinin daha yoğun verileceğini bildirmiştir. Terziliğin de çok elzem olduğunu ekleyerek derginin kadınlara hala bir şeyler katmaya devam edeceğini göstermek istemiştir:

“Hanım kızlara en ziyade lazım olan şey kendi giyeceğini biçip dikerek harice muhtaç olmamak ve nafil yere terzilere avuç dolusu para vermemek üzere biçim ve dikiş bilmek olduğu cihetle sahaif-i *Malumat*'ta bunların talim edilmekte bulunmasından dolayı ne mertebe teşekkür edilse azdır. Bir hanım kızın hiç olmazsa gündelik giyeceği ve çocuklarına giydireceği şeyleri biçip dikecek kadar mahir olması elzem olup bu lüzuma binaen matbuat tarafından dersler verilmekte ve mekatib de

⁴⁶⁶ “Terzilik”, *H.M.M.*, sayı: 8, (14 Safer 1313), s. 3-4.

⁴⁶⁷ Bir sonraki yazıda Nazif Süruri köşesini yazmaya tekrar başlamış, 17 numaralı sayıdan beri derslere devam edemediğini özür dileyerek belirtmiş ve bu sayıdan itibaren derginin son sayısına kadar yazmaya devam etmiştir. Nazif Süruri, “Hanımlara Talim-i Kitabet”, *H.M.M.*, sayı: 22, (4 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 43.

talim bulunduğu halde henüz en adi bir fistancağz bile dikemeyerek yahut tembellikten dikmeyerek terzilere müracaatla para telef etmekte olmalarına teessüf etmemek elden gelmez.”⁴⁶⁸

Akabinde babaların ve kocaların kazandığı parayı boş yere vermeye karşı olduğunu bildirmiş, israftan kaçınarak mesud olmaya çalışmaları tavsiyesinde bulunmuş ve başka bir gazetede (*İkdam Gazetesi*) okuduğu bir makaleyi de özet haliyle fikrini desteklemek maksadı ile paylaşmıştır:

“İkdam diyor ki; hanımlara ilm-i servet öğretilsin! Evet, pek doğrudur! Pek lazımdır. Yuvayı yapan dişi kuştur, meselince erkek kazanır, kadın idare eder. Korur. Familyanın malını muhafaza eder. (...) Mesela gömleğini terziye diktirerek nafile yere para vermez. Hâsılı israf ve tebzirden sakınıp hanesini maddi ve manevi mamur eyler.”⁴⁶⁹

Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında kız çocuklarının ve kadınların eğitimi, ağırlıklı olarak çocuk terbiyesinde ve bakımında bilgi sahibi olmaları gereğince düşünülmektedir. İyi ev idaresi de belirli bir bilgi birikimine sahip olmayı gerektirmektedir. Hayatın günlük ihtiyaçlarına dair malumat edinmek de okuma yazmayı bilmek, eğitim görmekle doğru orantılıdır. Yaygın kanaate göre kadının ev işleri, düzeni ve âile bireylerinin sağlığı, çocukların eğitilmesi için kadın birinci dereceden sorumlu olduğundan dolayı kadınların belirli bir seviyeye kadar eğitim görmesi şarttır. Bu derecede eğitimi her dergi ve hatta okuyucu kesim tasvip etmektedir. Fakat bundan sonra daha yüksek dereceli eğitimin kadınlara gerekip gerekmediği konusu üzerinde tam bir fikir birliği bulunmaz. Kimi yazarlar bir âilenin günlük işleri, sağlık, dirlik, düzen, muhabbet, iyi ahlak, sağlıklı beslenmek, çocuğun ilk eğitimini iyi verebilmek, dini ve milli değerlere vakıf olabilmek gibi şartların yerine getirilmesi için ilimden tıbbı, dikiş nakıştan okuma yazmaya, ev idaresi için hesaptan beslenmeye her konuda biraz bilgi sahibi olmalarını yeterli görürken; kimi yazarlar ve okuyucu mektuplarına göre ise herhangi bir ilimde üst düzey eğitim görebilmeleri de mümkündür. Ve buna çalıştıklarında çok da başarılı olmaktadır. Yani

⁴⁶⁸ Manzume Hanım, *H.M.M.*, sayı: 21, (27 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 40.

⁴⁶⁹ Aynı yer.

bu görüş, kadınları, yalnızca iyi yetiştirdikleri çocukları üzerinden değil, kendilerinin başarı ve becerileri üzerinden de topluma fayda sağlayabileceklerini belirtmektedir ki, bu bakımdan Tanzimat döneminin tek yönlü bir eğitim amacıyla yorumlanmaması gerektiğini öne süren bir niteliğe sahiptir.

Kadınlara yakıştırılan meslekler ise genellikle muallimelik, edibelik, doktorluk, hemşirelik, ebelik gibi faydası genellikle kısa vadede kendisini gösterebilmesi beklenen mesleklerdir. Kadınların siyasete kalkışmaları bu dönem için uygun görülmemektedir. Askerlik, makine icadı, tamiri gibi ağır bazı işler bedenlen uyumsuz bulunmakta, hâkimlik gibi adli işler ise zihnen yakıştırılmamaktadır. Kadınların daha çok hisleriyle, sezgileriyle hareket eden insanlar olarak görüldükleri söylenebilir. Bu yüzden adalet işinde veya bir kurumda yönetici olarak doğru karar verme yetilerinin olmadığı düşünülür ve yine bu nedenle yönetici konumunda bulunmaları da çok tasvip edilmez. Fakat bu dönemde okul müdüreliliği yapmaya başlamış kadınların olduğunu belirtmek gerekir ki bu da devletin, halktan daha hızlı yenileşmeye giriştiğinin göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz bütün dergiler Avrupa'dan ilim ve fennin alınmasını desteklemektedirler. Ancak bu yolla kötü adetler ve yozlaşmış ahlakın da içimize nüfuz etmesinden rahatsızlıklarını sıklıkla dile getirmektedirler. Bu durumu en ziyade çocuk eğitimindeki farklılıkla eleştirmektedirler. Yabancı lisan öğrenmeleri ilim için, onların yazdıkları kitapları okuyup bilgilenmek için oldukça önemliyse de bunun için Frenk mürebbiyeler eline Müslüman çocuklarının teslim edilmesinden şikâyet etmektedirler. Onlara göre bu Avrupalı mürebbiyeler, çocuklara yalnızca dil değil, Avrupai giyim kıyafet, alafranga yaşam tarzı ve Hristiyan dininden anekdotlar da öğretmekte olduklarından, İslam dininden bîhaber büyüyen bu Türk çocukları, hatta İslam dinine ve onu muhafaza etmeye çalışan diğer kesimlere karşı dış bilemektedirler. Bu durum toplumu içinden çıkılması güç bir duruma doğru sürüklemektedir. Olması gereken sistem ise çocuğun ilk olarak değerler eğitimi ve din adına bilgileri, anadil olan Türkçeyi annesinden öğrenmesi, ondan sonra

yabancı dili ve onların geliştirmekte oldukları her türlü bilimi, ilimi öğrenmeye çalışmasıdır. Temelinde çocuğa İslam dinini ve milli karakteri vermeden, hemen yabancı mürebbiyelere teslim edilen çocukların geldikleri hal ortada olup bunlardan örnek vermişlerdir. Bu dönemin eğitim anlayışına göre tabiri caizse ağaç yaşken eğilir. Bir çocuğa ilk öğrenme evresinde verilen eğitim, gösterilen ahlak anlayışı her ne ise, hayatı boyunca karakteri bunun üzerine kurulu olacaktır. Kötü bir rol model çocuğu kötü birine dönüştürür. Bu sebeple çocukların kendi annelerinden ilk eğitimi almaları, toplumsal bir fayda getirecektir. Hiç şüphesiz bunun için de annenin, en azından çocuğa yetecek derecede bir tahsilinin, ilminin olması elzemdir. İyi eğitilmiş Müslüman annelerin çocukları, dinini bilip koruyacak ve bu minval üzerine bilimi öğrenecek, öğretecektir. Böylelikle bu dönemde kadının eğitilmesinin en birinci maksadı, toplumun geleceği olan çocuklarını iyi yetiştirebilmeleridir. Yine, kadının şahsi olarak topluma fayda sağlayabileceklerini savunanların da olduğunu eklemekte yarar vardır.

3.2. KADINLARIN HAK ARAYIŞLARI

İncelemekte olduğumuz bu dönem Avrupa'daki kadınlar için de bir dönüm noktasına şahitlik etmektedir. Kadınlar haklarını aramakta, seslerini meclise ulaştırabilmek için kadınlardan üye kabul edilmesine çalışmaktadırlar. Avrupa'da kadınların millet meclislerine aza olarak girebilmek için bir süreden beri uğraş verdikleri ve bu kez İngiltere meclisine Mösyö Bright adında bir adamın kadınların da meclislere girmeye hak kazanması talebiyle bir layiha vermiş olduğu bildirilmiştir. *İstuvor* namındaki bir gazetenin bu teklife hemen karşı çıktığından bahisle orada yazılmış olan hayli cinsiyetçilik içeren bu sözler tercüme edilerek dergiye nakledilmiştir:

“Takdim eylediği layihayla Mösyö Bright kadınların da politika işlerine karışmalarını dava ediyor. Evvela şurasını dermiyan edelim ki, kadınların bu derecelere dek erkeklerle müsavi tutulmalarına razı olamayız.

Vakıa büyük filozofların ekserisi nisvân gâyet hafif ve mülayim bir nevi insandır, demişlerdir. Ancak Mösyö Bright'ın reyine muhalefet ettiğimiz gibi şu kavli dahi bazı mertebe çürütmek isteriz.

Hakikat-i hal bu değildir. Hakikat-i hali her bir mahlûğun bir maksad-ı mahsusa yaratılmış olduğunu ira'e eden kanun-ı tabiide aramalıdır. Kadınlar için politika hukuku talebine kalkışmak bunların ne için halk olunduklarını ve menfaatlerinin ne idüğünü anlamamak demektir. Fransa'nın meşhur filozoflarından Diderot demiştir ki, "Taife-yi nisvân insanın birinci mesken ve me'vasıdır."

(...) Dünyanın her tarafındaki taife-yi nisanın ahvali tahkik olursa bu taifeye esir veya mahbus veya emtia nazarıyla bakıldığı anlaşılır. Zanneder misiniz ki Fransa'da kadınlar daha iyi bir haldedir. Bu zannedilirse bir büyük hata olur.

(...) Kadınlar hissedici bir mahlûk olup aklını yormak onların işi değildir ve aklı yormaya kalkıştıkları anda kuvvetleri olan hissi kaybetmiş olurlar. İşte müsavat hukuku talep etmekte olan adamların reyine bakılırsa âlime olan karı, ne refika ve ne valide olabilip ancak tabiatın haricinde bir mahlûk olur.

Her ne hal ise, kadınlar için evvel emirde talep edilecek şeyler kavanin-i nizamât ahkâmının kendilerini himaye etmesi ve halk tarafından zatlarına riâyet ve hürmet kılınması maddeleridir.

(...) Mezkûr teklif kabul olunursa yani kadınlar da millet meclisi âzâlığına hak kazanırsa bir gün Reis-i Meclis "söz falan hanımındır" dediği vakitte ol falan hanımın yanında bulunan azanın kalkıp "falan hanım çocuğuna meme vermekle meşgul bulunduğundan meclise gelememiştir" cevabını verdiği pek de taaccüb etmemelidir."⁴⁷⁰

Mösyö Bright'ın sunduğu, kadınların meclis âzâsı olabilme hakkı elde etmelerini öneren bu layiha, mecliste görüşüldüğü sırada içlerinden birinin kalkıp kadınların evde durup mümkünse dışarı hiç çıkmayıp kocasının elbisesinin yırtığı söküşüyle uğraşmasını, dikiş dikmesini, yemek vesair ev işleriyle meşgul olmalarını tercih edeceğini söylemesi üzerine, meclistekiler bu fikre hak verip kadınların politika işlerine kalkışmayıp eskiden beri süregelen işlerine devam etmelerine karar vermişlerdir. "Bunun üzerine cemiyette hazır bulunanlar kakhaha ile gülüşüp ol adamı tasdik etmişler ve ekseriyet-i âra ile

⁴⁷⁰ İstuvâr Gazetesi, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 31, (15 Mart 1285), s. 1-2.

kadınların kemâfissâbık evlerinin işine bakıp intihaba müntehaba karışmamalarına karar vermişlerdir.”⁴⁷¹

Osmanlı kadınlarının Tanzimat döneminde, Avrupa’daki hemcinsleri kadar sosyal ve iktisadi hayatta rol almaya çalıştıklarını söyleyemeyiz. Bu durum daha çok II. Meşrutiyet’te belirginleşmeye başlayacaksa da temellerini yine Tanzimat döneminde aramak gerekecektir. *Terakki-i Muhadderât*’a mektup gönderen bir hanım; “Şurası iyi bilinmek lazım gelir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkâr ve ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmamıştır” diyerek kadın erkek arasındaki eşitlik fikrine değinmiştir. Akabinde erkeklerin binbir türlü meşakkatle kazandıkları paraları kadınların iyi idare edememesinden ve geliri israf etmelerinden yakınmış, daha sonra kadınların erkeklerden bir farkı olmadığını ifade ederek onların da çalışıp kazanabilecek yetilerinin olduğunu beyan etmiştir:

“Erkekler mahsul-i dest-maye-yi hünelerleriyle hem kendilerini ve hem de beyt-i nevimizi iâşe ve idare ediyorlar da biz niçin iktisab-ı feyz ve hünere kâdir olamıyoruz. Ve hiç olmazsa hazırca kazanılmış olan ahvalin olsun hüsn-i idaresine itina edeceğimiz yerde bilakis itlaf ve ızrar ediyoruz.

El ve ayak ve göz ve akıl gibi vesaitte bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsiyetçe olan mübayenetimiz mi bu halde kalmaklığımızı intaç eylemiştir? Bunu hiçbir akl-ı selim kabul etmez. Eğer böyle olmak lazım gelseydi Avrupa taife-yi nisvanı dahi bizim halimize benzerdi.”⁴⁷²

Çalışmaya veya eğitim almaya kadınların tesettürünün engel olmayacağını yine şöyle belirtmiştir:

“Noksan-ı marifetimizi intaç eden hal mesturiyet-i meşruamızdır, denilmek istenilirse ona da taşralarda bulunan hemcinslerimizi irâ’e etmekle iktifa ederim. Zira bunlar erkeklerine ziraat ve filâhat ve sair her nevi hizmetlerde muavenette kusur etmeyip meşâk-ı sa’y ve ikdamda erleriyle

⁴⁷¹ *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 33, (29 Mart 1285), s. 1.

⁴⁷² Rabia, *Terakki-i Muhadderât*, sayı: 5, (13 Temmuz 1285), s. 2.

müşterektirler. Ve başlı başlarına kendilerine mahsus olan pazarlarda ahz u ita bile ederler. Demek ki ticaret ve marifeti ve mesai ve mehasini mesturiyet mani değilmiş.”⁴⁷³

Rabia Hanım’ın bu görüşleri, kendi zamanında pek fazla desteklenmemekte, kadının zekâsının eksik olmadığı yönündeki savunması dahi herkesçe kabul görmemekteydi. Bu nedenle yazmış olduğu bu mektup önem arz etmektedir. Bununla beraber kadınların bu dergilere hak aramak ve cinsi ayrımcılıktan şikâyet etmek amacıyla da yer yer mektuplar gönderdiklerine şahit olmaktadır.

Kadınların yaz mevsiminde ve Cuma günlerinde kadınlara mahsus olarak gezinti yapmak için uğradıkları çınarlı bir تنها alanın karşısına bu sene erkekler için bir kahve açıldığı, İslam kadınlarının ve erkeklerin bir ortamda bulunmalarının doğru olmadığı ve hatta erkeklerin yola çıkmaları sebebiyle sokağı da zapt ettikleri, kadınların geçecek yer dahi bulamadıkları şikâyetinde bulunulmuş; lafa gelince hep kadınların kabahatli bulunulup erkeklere bir şey denilmemesinden yakınılmıştır:

“Söze gelince kadınlar fena oldu, erkeklerin bulunduğu yere giderler, denir. Fakat şimdi bunda erkekler mi yolsuzluk ediyorlar kadınlar mı, insaflı düşünölmelidir. Bari öyle yol ortasına çıkmasalar da, kadınlara da geçecek yol bıraksalar olmaz mı?”⁴⁷⁴

Bir diğer husus, kadınlar tarafından yazılıp gönderilen veya erkeklerin eleştirildiğı bazı eserleri erkeklerin yayınlamayışı; yayınlanmaya değör bulunmaz yahut ayıplanır endişesiyle kadın ismiyle imza atılamaması; bazı yazılarında erkekler tarafından yazılmış sanılarak imza kısmına er kişiyi ifade eden lakaplar konulduğı mevzusudur. Yanyalı Makbule Hanım imzasıyla Hazine-yi Evrak’a gönderilen mühim bir makalenin yayınlanmaması olayının ele alındığı bir yazı, kadınlara reva görölmüş ciddi bir haksızlık olarak ele alınmıştır. Üstelik Mahmud Celaledin gibi kadınlara müteallik yazılar yazan erkeklerin, kadınlardan gelen yazıları neşretmemelerine isyan edilmiş; kadınların,

⁴⁷³ Aynı yer.

⁴⁷⁴ “Diğör Varaka”, *Âyine*, sayı: 18, (7 Mart 1291), s. 2-3.

yazılarının yayınlanması için kendi isimleri dışında ifadelerle ya da isimsiz olarak göndermek zorunda kalışları şöyle ifade edilmiştir:

“...Makbule Hanım’ın makalesini olur olmaz erkeklerimiz dürüst okumaya da muktedir olamamaları memuldür. Gerçekten zarif olan bu eseri neşretmemek neden neş’et etmişse beyan buyurun. Kadınlık kabahat miymiş, biz de bilelim. Hazine-yi Evrak’ta bir kız -ki tanıyorum- var; o pek güzel bir manzumedir, bunun sahibesinin mecmuada bir de menşur eserini gördüm. Doğrusu cümlemizi hayrette bıraktı. Bu hanım ve Afife Hanım gibi İstanbul edibelerimizle niçin iftihar etmeyecekmişiz? Yanyalı Makbule Hanım da bunlara karşı arzu-yı müsabakat-ı hiss olunsa dahi yeri vardır. (...)

Biz isteriz ki, bizim böyle eserlerimiz münteşir olsun. Eski zamanda daha ziyade olurmuş. Gittikçe iyi olacak yerde, fena oluyoruz. ‘Meşahir’ün- Nisa’ namıyla iki cilt kocaman bir kitap var.

Onda nice nice muhadderât-ı İslam’ın âsârını okuyorum. İftihar ediyorum. Elimden gelse Fransızca’ya tercüme ederim. Türk kadını denmiyor mu! Ev hizmetkârı gibi bir şey. Zamanımızda da eli kalem tutar hiçbir hanım yok değil a! Lakin o teşviki kimden görecekler. Teşvikten vazgeçtik. Bari men’ olunmasalar. Hevesimizi kırıyorlar efendim! Bir şey yazıyoruz. Pederimize göstersek okumaz. Okusa da uzun uzadıya ona dair bahse hiç girişmez. Her peder bir olamaz ya. Biz bunu umumiyet üzere söyledik.”⁴⁷⁵

Daha sonra yazar babasının kendisini desteklediğini, yazdığı yazılar üzerine oturup saatlerce mütalaa ettiklerini belirtmiştir. Ancak bunlara rağmen babası, umumi ortamın henüz kızların hakkını rahatça savunabileceği bir ortam olmadığını düşünüyor olsa gerek ki; kızının dergilerden birine göndereceği bir makalesine ismini eklememesini tavsiye etmiştir:

“(…) Tercüman-ı Hakikat’e bir mektup yazmıştım. ‘İmzanı koyma kızım’ buyurmuşlardı. Bilmem, o mektupta erkeklere dair birçok haksızlıklardan bahsettiğim için mi? İsmimi sıyanet etti. İsmimi değil a, beni sıyanet etti demektir. Birkaç günler baktım, zuhur etmedi. Hâlbuki Tercüman-ı Hakikat’ta nev zuhurlar her vakit çoktur. Benim yazdığımı gazeteye kabul etmediler diye pek mahzun

⁴⁷⁵ Mektepli Bir Kız, “Hazine-yi Evrak Müesseseliğinedir Bu Mektub”, *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 49-51.

oldum ve bir gece uyumayıp ‘Bir Me’yusun Nida-yı Hazini’ ünvanıyla ve ‘Ah ah ey dilber-i âlicenab’ diye başlayan uzun bir manzumeyi Tercüman-ı Hakikat’ta bulunca acele imzasını aradım, çünkü bu manzume şairattan kibar bir hanımın yakında söylediği bir manzumedir. Onun bir suretini bizzat kendileri bana ihsan etmişlerdi. Hâlbuki Tercüman-ı Hakikat bunu ‘Bir Zat’ tarafından alınmak üzere neşretmiş! Taraftarı oldukları erkeklere isnad ile böyle bir güzel eseri kadınlardan umamayıp demek oluyor. Bunun üzerinedir ki tuhaf tuhaf erkek isimleriyle, birkaç defa mezkûr gazetede âsârımı okuyup cebr-i mâfât ettim.

İnsan ne kadar olsa, hemcinsinin eserlerini saire tercih ediyor. Erkekler bizim eserlerimize hiç ehemmiyet vermezler. Kadın kaleminden çıkan şeyde ne meziyet var, diye geçi geçiverirler. Hâlbuki biz onların işlerini güçlerini nazarımızdan devretmeyiz. (...) Bu mektubu neşretmeyecek olursanız, bir daha yazı yazmaya tövbe edeceğim.

İlave; eserlerini neşreden hanımefendilere umum mektep şakirdanı arkadaşlarım tarafından çok çok ricalar var. Kendilerine acııyorlar, bize acısinlar. İnsan bir şeyi yapmaya yapmaya unuttur. Hele bize eser lazım. Öyle eser ki imzası hemcinsimizden olsun. İşte sizin kitabınız güzel güzel çıkıyor. Hep akıllı ve ehemmiyetli erkekler yazı yazıyor.”⁴⁷⁶

Derginin karşılığı ise, Makbule Hanım’ın önemli ve nitelikli olan eserini daha özel bir yerde neşretmek ve Hazine-yi Murassaât’ta hıfz etmek niyetinde bulunduğunu, ayrıca bu mektubu yazan hanımın da yazarlığının gâyet iyi olup bu konuda söz söylemeye haddinin olmadığını, okuyan yazan hanımların eserlerine ihtiyaç duyup bundan men edilmek istemediğini belirtmek olmuştur.⁴⁷⁷

Yine bir okuyucudan gelen yazıda kadınlar hakkında insaniyet düşkünü tanımı yapılmıştır. Erkeklerden ise genellikle kadınlar için ahlaktan söz edip duran, kadınları hep tersten anlayan kişiler olarak bahsedilmiştir. *İnsaniyet* dergisinden önce çıkan bir dergiyi de kadınlar hakkında acayip şeyler yazdığı sözleriyle eleştirmiştir.

“Kadınlar ki insaniyet düşkünü biçarelerdir. Onları memnun etmek ve müstefid etmek isterseniz! size ihtar ederim. Sakın daha ilk nüshanızda ahlak dersi vermeye kalkmayınız.

⁴⁷⁶ Aynı makale, s. 51-53.

⁴⁷⁷ Mahmud Celaleddin, “Mektepli Hanıma Cevap”, *İnsaniyet*, sayı: 2, (Gurre-yi Rebiyül-Ahir 1300), s. 53-54.

Bundan evvel bizim için bir gazete çıkmıştı. Elbet siz de bir nüshasını olsun görmüşsünüzdür. Aman şâyet görmedinizse tavsiye ederim. Tekmil nüshalarını okuyunuz. Zira hakkımızda kullandığı lisan, bir acayip lisan idi.”⁴⁷⁸

Daha sonra ise Sultan İkinci Mahmud Gazi devrini görmüş geçirmiş yaşlı bir kadının kendisine “Dost ağlatır, düşman güldürür” darb-ı meselini söylediğini belirterek o yaşlı hanıma karşılık olarak; “Valide, erkekler bizim her şeyimizi tersine alıyor, biz de bu sözlerini alt üst edelim de tabiatça bir mana çıksın.” dediğini yazmış;⁴⁷⁹ bu ifade ise *Hanımlar* dergisine yazı gönderen bir başka kadının eleştirisine mazhar olmuştur:

“Geçenlerde “İnsaniyet” namında bir mecmua çıkmış, onda en ziyade nazar-ı dikkatimi celb eden şey (Lisân-ı Âşina Bir Hanım) imzalı varakadır. Varakanın muhteviyatı ile imzası nazar-ı dikkate alınır ise hanımefendinin değil ecnebi lisanlarından birini veya bir kaçını, kendi lisanını dahi bilmediği anlaşılır.

Sultan Mahmud Hazretleri devrinde senesini doldurmuş bir kadın kendinden yaşlı olan “Dost ağlatır, düşman güldürür” darb-ı meselini söylemiş. Lisân-ı Âşina Hanım da, erkekler bizim her şeyimizi tersine alıyor, biz de onların bu sözünü altüst edelim, ta ki tabiatça bir manâ çıksın, demiş olduğunu varakasında söylüyor.

Ne tuhaf şey! Sultan Mahmud devrinde yaşını doldurmuş bir kadın Lisân-ı Âşina Hanım’ın itikad ettiği tabiat iktizasınca şimdiye kadar bin kere adem-i âbâda gitmesi lazım gelirdi. Hanımefendi lisan-ı aşina olmuş olsaydı; ‘Azar kime ise nazar onadır.’, ‘Dost ağlatır, düşman güldürür.’ darb-ı mesellerini ektirir, Fransızların “qui aime bien ehâtie bien” darb-ı meselini hatıra getirir ve ona göre izhâr-ı mâlumata kalkışır idi! Anlaşılan bu hanım hevâ ve hevesine tâbii ve bilmediği işe karışan Rabialardan olmalı? Bizim küçüklüğümüzde ‘Büyüklerin sözüne küçükler karışmaz’ idi. Her şeyin terakkisiyle cür’et de terakki etmiş!”⁴⁸⁰

Dergiye gönderilen bu mektupla; en azından yabancı dil öğrenecek kadar eğitim almış bazı kadınların, ilk defa çıkarılmaya başlanmış kadın dergilerini desteklediği ve bu

⁴⁷⁸ Lisân-ı Âşina Bir Hanım, “İstanbul Mektupları”, *İnsaniyet*, sayı: 1, (1299), s. 31-32.

⁴⁷⁹ Aynı makale, s. 32.

⁴⁸⁰ Bir Kocakarı, “Aynen Varaka”, *Hanımlar*, sayı: 1, (Muharrem 1300), s. 15-16.

müjdenin heyecanıyla dergilerdeki çeşitli yazıları okuyup değerlendirerek tenkit edebildikleri bir ortamın oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak bu tenkit aynı zamanda, yeniliğe ayak uydurmaya çabalarken gelenekten gelen bazı ahlaki değerlerin de korunması gerektiği fikrini ortaya atması bakımından önemlidir.

Kadınların haklarını savunmaya başlamaları II. Meşrutiyet'ten daha önce, bu dönemde ortaya çıkmış bir durumdur. Yine de siyaseten bir hak talebine kalkışmadıkları söylenebilir. Ancak günlük hayata yönelik mevzularda kadınların şikâyetleri dergilere aksetmiştir. Yıllardan beri kadınların olarak bilinen bir mekânın erkeklerce zaptedilmesinden yana huzursuzluk duyulması üzerine yapılan haksızlık kaleme alınmış, lafa gelince hep kadınların suçlu bulunduğu belirtilerek mevzulara insafla düşünülüp bakılması gerektiği ifade edilmiştir. Bundan başka, erkeklerin eleştirildiği bazı yazıların gazetelerde neşredilmemesinden, kadın yazarlara ait olan yazılarınsa bazen erkek isimleriyle neşredilmesinden veya bir kadının imzasını gördüklerinde yayınlamazlar kaygısıyla hareket edilip kadınların isimsiz yazı yazmak zorunda bırakılmalarından şikâyet edilmesi göstermektedir ki, bu dönemde erkekler tarafından gerek basında gerekse cemiyet hayatı içerisinde bazılarınca kadınlar hakir görülmekte, haklarına riâyet edilmemektedir. Bu algının düzelmesi içinse kadınlar artık seslerini basın aracılığıyla yavaş yavaş duyurabilmeye ve haklarını savunabilmeye başlamışlardır. Keza basın aracılığıyla sadece erkeklere karşı değil, kendilerine yakıştırılan konumu benimseyip erkeklerden aşağı durumda tutulmalarını doğal karşılayan kadınlara karşı da, kadını ve hak taleplerini savunabilmişlerdir.

3.3. KADINLARIN HAYIR FAALİYETLERİ

Dergilerde kadınların sosyal yardım faaliyetlerine katıldıklarına dair bazı haberler bulunmaktadır. Hanımlardan, Bosna Hersek cephesinde canları pahasına savaşmakta olan askerlerimiz için giyecek, yiyecek ihtiyaçları her ne kadar devlet tarafından karşılanıyor olduğu belirtilse de hediye olarak hırka, çorap, mintan gibi herkesin gücü yettiğince bazı

ihtiyaçları göndermeleri istenmiştir.⁴⁸¹ Nitekim bu ağrı karşılıksız bırakılmamış ve devlet ricalinin hanımlarının hediye ettikleri şeylerin miktarı bir sonraki sayıda verilmiştir.⁴⁸² Diğer haftalarda da hanımlar tarafından askerlere gönderilen vatan hediyeleri, miktarlarıyla birlikte kaleme alınmaya devam etmiştir.

Savaşmakta olan devlete yardım mahiyetinde, ordunun bir kısım masraflarının karşılanması amacıyla Mithat Paşa'nın âilesinin başkanlığında hanımlardan oluşan bir cemiyet kurulduğu haberi verilmiştir:

“Mithat Paşa hazretlerinin harem-i âlileri taht-ı riyasetinde bazı büyük âilelere mensup hanımlardan mürekkep masarır-ı askeriye için iane toplamak üzere bir cemiyet teşkil edildiğini Sabah Gazetesi yazıyor. Bu cemiyetin reis ve azasına bakılırsa teşekkürü muceb bir büyük hizmet meydana çıkaracağı mit olunur.”⁴⁸³

Bosna vilâyetinde çıkan isyanlardan bahsedilirken buradaki hanımların, vatan için canlarını feda eden şehitlerin âileleri için yardım topladıklarından söz edilmiştir:

“Haber aldığımıza göre isyan olduğu yerlere civar bulunan şehirlerde kasabalarda köylerde bütün kadınlar beynlerinde iane defterleri açmışlar para toplayıp velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin ğruna çanları feda ile şehid düşen kahramanların ksz kalan çocukları ile dul kalan kadınlarına gönderirler imiş. Doğrusu takdir ve teşekkür olunur. Kadın kısmında erkekten ziyade merahmet vardır. Böyle felaketleri işitince vah vah diyerek bir kuru ördek nağmesiyle geiştirmezler.”⁴⁸⁴

Dergilerden biri Edirne ve Erzincan'da bazı hanımefendilerin camilerde bulunan mukaddes sakal-ı şerifi korumak için süslü bir örtü bağışladıklarını belirterek onları tebrik etmiş, İslam âlemine bu nevi hizmetlerde bulunmak gerektiğinden bahsetmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ “Hanımları Hayra Davet”, *Âyine*, sayı: 3, (16 Teşrin-i Sani 1291), s. 3.

⁴⁸² *Âyine*, sayı: 4, (23 Teşrin-i Sani 1291), s. 4.

⁴⁸³ *Âyine*, sayı: 32, (25 Temmuz 1291), s. 2.

⁴⁸⁴ *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 1, (26 şaban 1292), s. 2.

⁴⁸⁵ “şnat-ı Nisaiye”, *H.M.M.*, sayı: 13, (30 Rebiyül-Evvel 1313), s. 26.

Halka hayır amaçlı faaliyetlerde bulunan hanımefendilerden bir kısmı dergilerde bahsedilerek kendilerine teşekkür edilmiş, bazen haklarında kasideler dahi düzülmüştür:

“Devletlü, ismetlü Zeynep Hanım Hazretleri’nin ne derecelerde fukaraperver oldukları âlemin malumudur. Bu kere Üsküdar’da açtıkları hastahane ise nice nice bîçaregan ve bîvayeganın derdine derman olmuştur. Nam-ı ismetpenahileri büyük küçük bilcümle İstanbul ahalisi tarafından sitayişlerle yâd olunmakta olduğundan Ser Mektub-ı Dâhiliye Şakir Efendi Hazretleri –ki hakikaten bir edib-i mahir ve âsâr-ı zarifaneleri eyâdı itibarda daırdır- ol babda kaside tarzında kaleme aldıkları manzume müşahir-ün-nisânın ismiyle müzeyyen olduğu nevadirden bulunduğu için neşrine müsaraat eyledik.”⁴⁸⁶

Hayırsever Zeynep Hanım için yazılan kasideyi neşretmişlerdir. İki beyiti şöyledir:

“Öyle Zeynep kim, verir ziynet-i saray âleme

Âlemin artmakta ol Zeynep ile her ‘ziyneti’

Devlet ve ‘ismet’ ser menşurinin ünvanıdır

Müntezirdir âleme şan ve şükuh ve şefkati.”⁴⁸⁷

Müslüman kadınlar, yalnızca Osmanlı Devleti’nde değil İslam’ın ilk zamanlarından itibaren hayrat, vakıf yaptırmakta, hayır faaliyetlerine yoğun bir şekilde destek olmaktadır. Osmanlı’da da bu gibi yardımlarına devam etmişlerdir. Yardımların önemli bir kısmı yukarıda da görüldüğü üzere devletin yararına yapılmakta; devlet, millet, vatan için savaşıma giden askerlere devletten ayrı olarak yardım toplayıp ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak ve şehitlerin âileleri için maddi destek sağlamak amacına yöneliktir. Bunda savaş yıllarında olunmasının da etkisi büyüktür. Savaş olmadığı vakitte de Müslüman ve bilhassa varlıklı, soylu kadınların hayratlar yaptırdıkları bilinmektedir. Sosyal yardım faaliyetlerinde aktif olmaları, kadınların Osmanlı toplumunda cemiyet hayatından bütün bütün soyutlanmış olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

⁴⁸⁶ *İnsaniyet*, Sayı: 1, (1299), s. 3.

⁴⁸⁷ Şakir Efendi, *İnsaniyet*, Sayı: 1, (1299), s. 3.

3.4. MODA

Giyim kuşam ve yaşam tarzında alafrangalık alametlerinin görülmeye başlandığı bu dönemde, alafrangalaşmaya karşı olduklarını gösteren ibarelere dergilerde sıklıkla rastlanmaktadır. Bu konudaki serzenişlere örnek olarak vereceğimiz Fahrunnisa isimli bir hanımın kaleme aldığı yazı dikkat çekicidir:

“Bizim mesturiyet-i nisvandan gördüğümüz fevaid latahsi iken onu kısmen terke kalkışmak sayan-ı taaccüb değil midir? Değil böyle bir farz-ı ilahi, itikad bile bir mahzur görülmeyince terk edilmez. Avrupalıların âdât-ı kadimesinden olduğu halde bugün bazı Avrupa ukalasını duçar-ı endişe eden serbestiye-yi nisvana bizim yeltenmemize sebep nedir? Namusa taalluk eden mazarratından kat’-ı nazar, âdab-ı dünyamıza muhalefetten dolayı derece-yi nihayede makduh olan ve tevatüren sabit bulunan bazı alafranga beylerimizin vakitsizlikleri semeratı olarak tafe-yi nisaca haliyyat ve müzeyyenat sairelerini namahreme ira’e ve izhar etmek bile memnu iken, bazı hanımların yüzleri hatta saçları görünecek ve fevkalade süslü olarak sokağa çıkmaları kulûb-i mü’minatı dağdar-ı teessüf eden ahvaldendir. Niçin bu yolda hareket olunur? Alafrangadır da onun için. Faidesi nedir? Heyhat! Ciddiyat ile uğraşacak fikir nerede? Alafrangadır vesselam. Bir şeyi taklit için alafrangalığından başka muhsinat mı ararsınız? Birçok kibar âilelerimizi namusça, servetçe, ahlakça dereke-yi süfliyete tenzil eden hep bu taklid-i frenk daiyesi, bu alafranga maişet-i sâikası değil midir? Subhanallah! İşret müptelalarının kendileri için bir sem-i katil olduğunu bildikleri halde yine işrete tehalük göstermeleri gibi, her gün mazarrat-ı adidesi müşahade olunan maişet-i frenkaneye bu derece inhimakın acaba sebebi ne olabilir?”⁴⁸⁸

Osmanlı’da Müslüman kadınların bu dönem fikirleri tesettürden uzak kalmaya başlamış, bu da dergilerin eleştirdiği bir husus olmuştur.⁴⁸⁹

Modaya karşı fikren savaş halinde olan bu dönem kadın dergilerinde mevzunun ehemmiyetine defaatle vurgu yapılmış, Avrupa’nın ilim ve fennini alarak gelişmek yerine moda denilen zevk u sefa yaşam tarzının kopyalanıp toplumsal ahlakın yozlaştırılmasından

⁴⁸⁸ Fahrunnisa Hanım, *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 12.

⁴⁸⁹ Mustafa Âsım, “Çarşaf ve Peçeler”, *H.M.G.*, sayı:291, (30 Teşrin-i Sani 1316), s. 3-4., Aktaran: Aybala Arı, *a.g.t.*, s. 56.

rahatsızlık duydukları sıklıkla kaleme alınmıştır. Bunun birçok örneğine rastlanılmakta olup bu yazılardan önemli bulduğumuz bazı kısımları istifadenize sunmaktayız.

“Bugün ilim ve maarifteki terakkiyatımız ne kadar artmış ise bilakis âdâb-ı muâşeretimiz de o kadar değişmiş, o kadar da Frenkleşmiştir. Moda denilen seyyiat-i mütegayyir Avrupa’dan intikal etmiş ve nisvân-ı İslâmiyemizde bununla ihtilat ve imtizaç ederek İslâmiyet’ten tefriki adeta bir muammayı halletmek kadar güçleşmiştir.

(...) Bunca zamandır kemal-i izz u şerefle payidar olan Osmanlı âdab ve terbiye ve hüsn-i muâşereti, güya Garb’ın nail olduğu terakkiyat-ı medeniyyesini taklid-i fikr-i sakimiyle bunca asırlık milliyetmizle fezail-i İslamiyemizi boş yere feda ederek mahvetmiş oluyoruz. Bunu muhakkak bilmeliyiz ki; bir kavim kendi milletini, kendi âdabını, âdetini diğer bir kavimle ihtilat ve imtizaç ettirmek abestir. Bu da diyanet-i İslamiye’ye hiçbir vakit yaraşamaz!”⁴⁹⁰

Manzume Hanım “Avrupa bizden aldı irfanı, bize satmaktadır” ibaresi ve devamındaki yazıyla, Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren fethettiği coğrafyalara din ile beraber ilim, irfan ve medeniyeti yaydığını hatırlatarak ilerlemenin usul ve erkânının dünyadaki en büyük vasıtasının İslam dini olmasına rağmen, bugün gelinen noktada Fransızlardan ilim öğrenmeye çalışıldığından, bununla kalmayıp her şeylerinin sorgusuz sualsiz taklit ediliyor olmasından, bu taklit yüzünden öz kültürün değiştirilmesinden şikâyet etmektedir. Her milletin ancak kendisine özgü olan ahlak, âdab ve tavırlarla mesut olabileceğinden bahsederek ilerlemenin yanlış yollarda arandığını ifade etmiştir.

“Maîşet-i milliye değiştirilmez, âdab-ı milliye tağyir kabul etmez, bu müsellemdir. (...) Terakki, âdab-ı milliye’nin muhafazasıyla; temeddün, ulûm u fûnun ve sanayi vukûf ile olur. Biz Avrupa’nın fûnun ve sanayisini bırakıyoruz, ahlakımızı bozan âdât-ı şûhanesini alıyoruz.”⁴⁹¹

Hanımlara Mahsus Gazete dergisinde bulunan bir yazının alafranga adetlerin bir kısmının alınabileceği bahsine, *Hanımlara Mahsus Malumat*’ta bir muhavere şekliyle

⁴⁹⁰ H. İkbâl Hanım, *H.M.M.*, sayı: 19, (13 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 41-42.

⁴⁹¹ Manzume Hanım, “Avrupa Bizden Aldı İrfanı, Bize Satmaktadır Onu”, *H.M.M.*, sayı: 12, (23 Rebiyül-Evvel 1313), s. 20.

karşılık verilmiştir. Hikâye kahramanının dilinden, mezkûr gazetede yazılan bu fikrin, dini kaidelere uygun olmadığı görüşü ilan edilmiştir. Rahatlamak için piyano çalmanın zararı olmayacağını söyleyen hanıma karşı, bize ait olan şeylerle rahatlamaya çalışmanın veya faydalı bir kitaptan birkaç sayfa okumanın daha iyi olabileceği fikrini öne sürmüştür:

“Fikrimce alafranga namıyla tamim eden adetlerin ekseri, asla bizim ahlakımıza âdâtımıza tevafuk etmez. Ezcümle mübarek ekmeği şarap denilen ve şer’en müteaddid âyât-i kerime ile memnu olan mâyi’e batırıp yemek, mashara libasına benzer libas giymek, başlara şapkaya müşabih kıtası koymak, bel ince görünsün diye korse kullanmak daha bilmem neler yapmak hiçbir vakitte müstahsen olmadığı gibi. Sahib-i makale hanımefendi alafranga âdâtın oldukça aleyhinde bulunduğu halde tadil-i âlâm, iktisab-ı inşirah için piyano çalmayı tavsiye ediyor. Haydi, bunu da kabul edelim: ‘El-ikdam fil-ikdam’ kaidesi dururken esas şeriata kesb-i vukuf etmeden süslenmek, piyano çalmak, iktisab-ı inşirah için piyano çalmak; kendi çocuğu dururken başkasının bir çocuğunu terbiyeye kalkışmak gibi abes olmaz mı? Acaba erkeklerin, kadınların çalgı ile heyhey ile dem-güzar olmaları, tahsil-i irfan için istifadeli bir kitaptan iki sahifecik olsun okumaya tercih ediliyor mu? Hâsılı, bu makale sahibi hanım makaleyi yazarken itina etmemiş.”⁴⁹²

Âdab ve davranışların beraberinde Osmanlı toplumunda değişime uğrayan bir diğer alan ise bilindiği üzere kılık kıyafetlerdi. Bir hanım okuyucu, dönemin giyim kuşam tarzı hakkında şöyle yorum yapmıştır:

“Yüzümüzü göstermemek için kullanılan yaşmaklar bir hale geldi ki gözükmemek için değil, belki Rum karılarının yüzünü başka bir revnakta göstermek tarzıyla örtündükleri siyah tüle taklit, bizlerce beyazı kullanılıyor da çehremiz tamamıyla meydana çıkıyor desem kizb-i ihtiyar etmemiş olurum.”⁴⁹³

Fatma Nevber Hanım’ın modayı eleştirmek adına eldiven üzerine yüzük takılması tavrını ele aldığı görülür. Ona göre, o incecik eldiveni takmak savunulduğu gibi güneş ve harareten korumuyor. Ancak mesele de bu değil, eldivenin üzerine yüzük takıp ziynetiyle hava atmaya, gösteriş yapmaya kalkma modasıdır:

⁴⁹² A. R., “Muhavere, Hanımlara Mahsus Gazete’nin 30 numaralı nüshasının ikinci sütununda münderiç ‘Bir Kadının Mesudiyeti Acaba Nasıl Hasıl Olabilir?’ ünvanlı makaleye münatiftir., Dildar”, *H.M.M.*, sayı: 27, (10 Recep 1313), s. 62.

“Bundan anlaşılır ki hanımlarımız zevk-i selim ashabına nefret bahşolan bu âdeti, mücerred kıymetli yüzüklerini âleme göstermek ve bu cihetle zengin olduklarını anlattırmak için iltizam ediyorlar. Hâlbuki bu hal bilakis kendilerini “sonradan görme” ve şâyet böyle olmasalar bile bu nam ile tavsif ettireceğini hiç hatır ve hayale getirmiyorlar. Âlem yüzük seyretmek, ötekinin berikinin servetini tahmin etmek delisi olmadığını kendileri de tasdik etmelidir.”⁴⁹⁴

Eldiven üzerine yüzük takma modasının eleştirildiği bu yazıya karşılık olarak bir hanımın kaleme alıp gönderdiği mektupta bir başka hanımın düşünceleri paylaşılmıştır. Bu düşüncelere göre, moda olduktan sonra eldiven de, onun üzerine yüzük de takılır. Bunun bir mahsurunu görmemektedir. Ayrıca sadece güneşten koruması değil, güneşin yakıcılığından ve hararetinden koruduğu için ve ellerin namahremi gözlerinden saklanması da sağlayacağı için İslam dinini de tezyin edebilecek bir şeydir. Bunlardan başka, yazıyı yazan Arife Hanım olmamasına rağmen ona hitapla, “yüzüğü eldiven altında mı kullanmayı tercih edermiş?” anlamında sözler etmiş ve bütün bu sözlerini alaycı bir gülüşle söylemiştir. En son olarak ya yüzüğün ya eldivenin ya da modanın kalkacağı vakte kadar bu tavrın süreceği yorumunda bulunmuştur. Arife Hanım’ın bu sözlerle karşılığı oldukça şiddetli olmuştur. Cevabını, sekiz ayrı maddeye ayırıp her birinde sert sözler sarfederek uzunca bir nutuk şeklinde neşretmiştir. Ayrıca hanımın yazdıklarında yer yer çelişkiler bulunduğundan Arife Hanım’ın bunlara karşılığı da epeyi alaycı olmuştur. Yukarıda bahsolunan mevzu kadarının cevapları naklen şöyledir:

“(…) Bu âdet-i mekruheyi iltizam eden hanımefendilerin(!) gücenmelerine ehemmiyet vermiş olaydık, “gücenmeye darılmaya kulak asmayarak fikrimizi dosdoğru beyan etmeye cesaret ederiz” kaydını ilave etmeye hiç de mecbur olmazdık. Hüsn-i tabiatı olmayan hanımların keyfine hizmet elimizden gelmez...

(...) Ey hanımefendi! Tekrar tekrar ihtar ederiz ki eldiven üzerine yüzük takılmaz. Göze fena görünür. Hüsn-i tabiatı ihlal eder. Kibarlık değildir. Biz zaten moda namıyla yâd edilen sefaheti

⁴⁹³ “Bir Hanım Tarafından”, *Âyine*, sayı: 16, (22 Şubat 1291), s. 2.

⁴⁹⁴ Fatma Nevber, “Eldiven Üzerine Yüzük Takmak Ne Oluyor? Bu da mı Moda?”, *Şükûfezar*, sayı: 3, (1301), s. 46.

teverrih etmiyoruz ki “moda olduktan sonra yüzük takılır” gibi bir sözünüze itibar edelim. Moda da mahvolsun, onu tahsin eden de. Anladın mı hanım!

(...) Bir insanın eldiven istimal etmekten muradı yalnız o nazik ellerini güneş yakmasın için değil, güneşin şiddet-i hararetinden muhafaza ve hem de namahremden ihtiraz içindir” deniyor. Kah kah kah. Böyle âcizane müdafaayı hiç de aklımıza getirmezdik. A hanım ne diyorsun? Sayıklıyor musun? Hakikat mi beyan buyuruyorsun? Vah vah vah. Bu saçmayı mecnun bile söylemez...

(...) Sizi “müteassibe” diye tarif ederlerken sen hevâ-yi meşreb cahil kızlardan ziyade moda meftunlarından olduğunu gösteriyorsun. Ayıp ayıp, ağzından çıkan lakırdıları kulağın işitsin. Eldiven neden şeref-i İslamiyet’i tezyin ediyormuş? İslamiyet neden eldivene ihtiyaç gösteriyormuş? Modayı sefahet ile tavsif etmiştik. Sefaheti ise şariat-i İslamiye külliye reddeder. Sizin indinizde üstüne yüzük takmakla beraber memduh olan eldiven, bizim yanımızda sade olarak bile mazhar-ı rağbet olamamıştır. Size halisane ihtar ederim ki bir daha eldivenin şeref-i İslamiyet’i tezyin ettiğinden bahsetmeyin. Zira ileride daha dehşetli darbelere dûçar olursunuz.”⁴⁹⁵

Süslenmenin ölçülü olduğu sürece kadınlar için serbest olacağını hatta gerekli olduğunu savunan yazarlar da vardır. Meşşâta namı hanımın bu görüşüne göre kadın fitraten süse düşkündür. Hz. Havva dahi örtünmeye ihtiyaç hissettiği vakit yapraklardan en zarif olanını seçmiştir. Ancak süslenmek, suiistimal edilmediği sürece lazım görülebilecek bir şeydir:

“Sefahet vakı'a fena bir şeydir. Lakin yeni bir şey değildir. Bakılırsa insan yaratılışında var. Zira Adem babamızın vaktinden beri görülüyor. Şu Havva anamızın tesettür için intihab ettiği yaprağa bakınız, asma yaprağı! Daha enli ve kalın bir yaprak bulabilirdi ya. Başka hangi yaprak olursa olsun tesettür için elbette asma yaprağından iyi işe yarar. Lakin başka yapraklar hem ağır hem de kabadır. Asma yaprağı ise dantela gibi hem zarif hem de zamane yaşmakları gibi...

Asma yaprağından sonra kadınlar hayvan postekileri kullanmaya başladılar. Lakin onu da süslemenin çaresini buldular. O kanlı postekileri öyle bir hale getirdiler ki bugünkü günde hükümdarlar elbise-yi resmîyelerini onlara tezyin ediyorlar.

⁴⁹⁵ Arife, *Şükûfezar*, sayı: 4, (1301), s. 55-64.

Şu asma yaprağının zaman ile ne kalıplara döküldüğünü bir adam oturup da yazacak olsa koca koca kitaplar olur.

Tarihlerde görüyoruz devletler ara sıra elbise sefahetine bir hadd vermek için uğraşmışlar, nizamlar koymuşlar. Lakin hiçbirinin hükmü tesiri olmamış.

Ziynet denilen şey kadınlarca lazımdır. Hem pek lazımdır. Onun fenalığı yalnız suiistimâl edilirse görülür.”⁴⁹⁶

Kadınların giydiği taktığı aksesuarlar hususunda birbirleriyle rekabet ettikleri ve bu özentiliğin etkisiyle, aslında gâyet rahat ve mutlu yaşayabilecekken durumlarının kolayca el vermeyeceği lüksler için harcama yapmaları ve gönüllerinde daha iyisine ulaşma arzusunun bulunması sebebiyle daima bir üzüntü haline gark olmaları eleştirilmiştir. Devamında süslenmenin ilim ve edebin yanında bir hükmü olmayacağı ilavesi yapılmıştır.

“Ey Hanımlar; evvela bilmelisiniz ki şu hallerin hiçbiri meşru değildir. Saniyen, bu sebepten değil midir murg-ı aklımızı heva ve hevese uçurup güzel güzel giyinmek, rahat rahat gezip tozmak için kocalarımızın kise-yi servetine dayanarak bu çarh-ı dünun muradımızca dönmeyeceğini yani kocalarımızın fıkdan-ı servetini görünce ciğerlerimiz hûn oluyor ve saadet-i ikbal arzusuyla duçar-ı nekbet oluyoruz. Ziynetimizi elmas iğneler, küpeler, broşlar, ipekli fistanlar her biri bünyad-ı serveti kökünden sarsan daha nice nice şeyler ile ikmal etmeye çalışarak menfuriyetimize kadar bürümek şayan-ı insaniyete yakışır mı? Kocalarımızın bizi böyle ârizî ziynetlerle sevmesini bekleyeceğimize ilim ve edeb ile tahliye-yi nefis etmiş olsak, başımıza bir yemeniyi güzelce bağlasak acaba kendimizi beğendiremez miyiz? Nasıl beğendiremeyiz? İnsanı sevdiren süs olmadığı gibi güzellik de değildir. Binaenaleyh hüsn-i ahlaktır. O da ilim ve terbiye ile hâsıl olur. İlim erkek- karı için tahsili lazım bir mühimme iken bu lüzumdan zühul ile dünya ve âlâyış-i dünyaya tapmak reva mıdır?”⁴⁹⁷

“Biz daima acaba yeni çıkmış ne var çarşıya gitsek de ne alsak diye elimize geçen parayı harc etmeyi düşünürüz. Frenklerde gece gündüz ne yapsak ne bulsak da halka beğendirip satmak diye para kazanmaya tefekkür ederler. İşte bizde görülen bu rağbet ve Frenkler tarafından ol vechle sarf olunan sa'y ve gayrete binaen Avrupa'da her gün bir türlü şey gelmekte ve paralarımız oraya akıp gitmektedir. Frenklerin bu yolda yaptıkları para tuzaklarından biri de biraz vakitten beridir şinyon namıyla zuhur

⁴⁹⁶ Meşşâta, “Hikmet”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 1, (26 Şaban 1292), s. 3.

⁴⁹⁷ “Bir Kadın Ağzından Hanımefendilere Hitabe”, *Âyine*, sayı: 38, (16 Eylül 1291), s. 1-2.

etmiş olan baş belalarıdır. Gittikçe rağbet artıp birbirini görerek zengin züğürt her kadın bir tanesini almak takmak sevdasına düşmekte olur da bir de şınyon diriltisi peyda olmaya ve biçare erkeklerin bu yüzden de başları derde uğramaya başlıyor.”⁴⁹⁸

Devamında erkeklerin, nikâhında bulunan kadınlara süs gibi ihtiyaçları için de şer’en bir miktar ayırmaları gerektiği eklenmiş, ancak aşırıya kaçıp olur olmaz her süse kadınların meyletmemesi gerektiği de izah edilmiştir. Burada bahsi geçen şınyon (chignon), hanımların başlarına taktıkları, başka kişilerin saçlarından yapılan bir süs aleti olmalıdır. Bunun sağlığa zararlarına ilişkin vurgu yapılmış ve daha çok yaygınlaşmadan bu modanın önüne geçilmek istenmiştir.

“(…) Cümlemizi Allah saklasın, dünyada bir takım illetler vardır ki insandan insana ve belki hayvana sirâyet eder. Frengi iletir gibi. İşte böyle sârî bir illete müptela olup da vefat eden kızların, kadınların saçlarını Frenkler tarayıp boyayıp beğeneceğiniz bir hale koyuyorlar siz de birçok paralar vererek alıp başınıza takıyorsunuz. Hâlbuki o saçların asıl sahipleri ihtirâz lazım olan sârî bir illetten vefat etmişti. Ve illetin eseri saçında kalmıştı. Vakıa bunu başına takanların içinde derhal öyle bir illete müptela olmayanlar da bulunabilir. Çünkü her âdemin kanı mizacı birbirine benzemez. Onun için illet derhal sirâyet etmez fakat vakit olur ki hükmünü icra eder. Çünkü insanın vakti vaktine uymaz. Ahz u telakkiye müstaid olacağı tutar kendisine sirâyet etmez ise familyası halkına çoluğuna çocuğuna sirâyet eder. Demek isteriz ki esbab-ı ziynet zannolunarak rağbet olunan bu şınyonlar ziynet değildir. Belki nefsi ahlaka vasıta olabilecek bir musibettir. Fransa’da İngiltere’de Avusturya’da bu şınyon yüzünden telef olanlar o kadar çoğalmıştır ki adeta şınyon kolerası diyorlar. Şınyon gibi ziynet lazım değil aklınızı başınıza toplayın. Doğrusu bu kadar mazarratlı bir şeye rağbet muktezayı akl u fetanet değildir.”⁴⁹⁹

Müslüman kadınların için kılık kıyafet, yürüyüş, eğlence anlayışı vs gibi hususlarda frenk kadınlarına benzemeye çalışmalarını ve bu uğurda kendilerine yol gösterecek frenk kadınlara miraslarını harcayarak onları taklit etmelerini fena taklit; kökeni asırlar öncesine dayanan yemeni gibi ayakkabı türleri ve bazı sanatların günümüzde de rağbet görmesi için

⁴⁹⁸ “Şınyon”, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, sayı: 7 (29 Şevval 1292), s. 1.

⁴⁹⁹ *Aynı makale*, s. 1-2.

onları yeni giyim kuşam tarzına uyarlayarak yaşatmaya devam ettirmek amacıyla bu sanatları öğrenmeyi ve sürdürmeyi ise yararlı taklit olarak sınıflandırmışlardır.⁵⁰⁰

Müfide isimli bir hanım gönderdiği bir yazıda, kadınların moda uymak için kendilerinde meydana getirdikleri değişimi eleştirmiş, bir düğünde karşılaştığı esmer bir hanımın saçlarını sarıya boyadığı, bununla yetinmeyip kaşlarına rastık denilen o mundar boyayı sürdüğü ve yüzünü pudra ve benzeri şeylerle boyadığı anlatılarak hanımın kendince güzel olmuş olduğunu sandığı, ancak Allah'ın yarattığı haliyle saf ve boyasız yüzün bundan daha güzel olduğunu ifade ederek makyaj ve saç boyamanın kadınları çirkinleştirdiği ve rezil ettiğine dair fikrini, yayınlanması ve okunması için gazeteye gönderdiğini ifade etmiştir. Gazete bu fikri, geçen sayılarda da ifade ettiklerini belirterek tasdik ile karşılamış ve teşekkür ederek daha sonraki sayılarda da bu hususta yayınlar yapacaklarını beyan etmiştir.⁵⁰¹

Makyajla boyanan bir yüz, güzellik değil, yakışsız bir taklit olup aynı zamanda sahtekârlıktır. Doğuştan gelen güzellik, doğal malzemelerle yapılan bakım ve güzel ahlak asıl güzellik olarak görülmekte; hanımlara, boyalı bir yüzün güzele de çirkine de hiçbir güzellik katmadığı, aksine rezilliğe davetiye çıkardığı aktararak boyadan uzak durmaları tavsiye olunmaktadır. Gerek yüz gerekse saç boyası için görüşleri aynıdır. Bu dönemde ayrıca, Avrupa'dan ithal edilen boyaların sağlık sorunlarına yol açtığından bahisle de boya karşıtı fikirlerini desteklemişlerdir.⁵⁰²

Yerli malı kullanımına olan itimat ve duyarlılığı, gazetede muharrirlerden biri olan Manzume Hanım'ın önceki sayılarda yazdığı saç boyaları hakkındaki makalesi için, Makbule Hanım'ın teşekkür edip yazıdan hayli memnun kaldıklarını beyan ettiği yazısıyla örneklendirilebilir: Manzume Hanım'ın makalesinde geçtiği anlaşılan; Avrupa'dan ithal

⁵⁰⁰ *Âyine*, sayı: 6, (7 Kanun-ı Evvel 1291), s. 1.

⁵⁰¹ Müfide Hanım, *H.M.M.*, sayı: 8, (14 Safer 1313), s. 2.

⁵⁰² Nadire Hanım, *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 15.

edilen saç boyalarının içeriğinde nelerin bulunduğu belirsiz olup sağlık açısından zararlı olduğu düşüncesine hak veren Makbule Hanım, tavsiyeyi dikkate alıp kendi ülkemizde imal edilen halis saç boyalarını kullanmak gerektiğini belirtmiş, ancak henüz Dersaadet'te saç boyası imal edecek bir sanatkârın olmadığını beyan etmiştir. Ancak devamında, gâyet emniyetli kimyagerler ve eczacılarımız bulunuyor diyerek, onların saç boyası imali işine başlamalarının, Osmanlı kadınlarının sağlığı ve saçlarının letafeti açısından iyi olacağını tavsiye etmiş, yeni ve yerli bir alternatifin bulunulması gerektiği konusunda fikir beyan etmiştir. Avrupa'dan ithal edilen malların içeriklerinin zararlı olduğu inancının mevcudiyeti anlaşılmakta, yerli üretim yapılması talebinde bulunmaktadır.⁵⁰³

Avrupa'dan ithal edilerek getirilen boyaların insan sağlığına zararlarına vurgu yapan yazılardan birisi şöyledir:

“Avrupa'dan gelen saç boyalarının ezcümle bir zaman moda olan sarı boyaların, bazı hanımların gözlerine ve bazılarının kulaklarına iras ettiği mazarrat bizzat meşhudum olduğu cihetle mezkûr boyaları satmayı onlardan hâsıl olacak temettüyü suret-i katiyyede terk ederek bu boyaların mazarratını ve bunları istimalden ictinab eylemelerini tanıştığım hanımlara arz u ihtardan hâli kalmadım.”⁵⁰⁴

Sağlıklarından duydukları endişeler başta olmak üzere Osmanlı sanayisine katkı olacağı da düşünülerek yerli boya talebinde bulunanların bu isteği karşılıksız kalmayacak ve Osmanlı hanımları için Osmanlı malı bir saç boyası imal edilecektir. Derginin Ahmet Faruki isimli muharriri boya konusundaki sıkıntıları dile getirdikten sonra mağazasına Etıbbı-yı Askeriyye'den bir zâtın gelip kendisine satılmak üzere saç boyası getirdiğini haber vermiştir. İçeriğinin tıbben güvenli olduğunu belirterek hanımların, ithal boyalardansa bu yerli ve güvenilir boyayı kullanmalarını tavsiye etmiş; bunu kullandıkları takdirde sıhhatlerini korumalarının yanında Osmanlı sanayisinin de desteklenmiş olacağını beyan etmiştir. Dergi de akabinde memnuniyetini ifade etmiştir:

⁵⁰³ Makbule Hanım, *H.M.M.*, sayı: 8, (14 Safer 1313), s. 2.

⁵⁰⁴ Ahmet Faruki, “Varaka-yı Mahsusa”, *H.M.M.*, sayı: 10, (10 Rebiyül-Evvel 1313), s. 16.

“Hüsn ü cemal nisvanı, ecnebi mâyiâtın mazarratından kurtarmakla ticaret ve sana’at-i Osmaniyye’ye bir faide-yi nevin ilave etmiş olmasından nâşi muhterîni tebrik eder ve bademâ daha nâfi ihtirâate muvafık olmasını temenni eyleriz.”⁵⁰⁵

Sağlık açısından zararına ilişkin başka örnekler de verilmiştir. Yine *Malumat*’ta, kadınların süslenmelerine ihtiyaç olmadığından bahisle bu konuda bir şey söylenince kıyametin koptuğu ifade edilerek serzenişte bulunulmuş; akabinde ibret alınması temennisinde bulunularak, süslenmek isteyen bir genç kızın bu uğurda yanlış bir hamle yapıp gözünü ciddi yaraladığı, gözünü kaybedebileceği ve tedavi altına alındığı ahvali konu edilmiştir.⁵⁰⁶

Dünyadan gelen kadın haberlerine yer verilen bir köşede, Amerikalı kadınların meyhanecilik de dâhil olmak üzere her işe sokulması ve serbest bırakılmasının kötü ahlaka düşmelerine sebep olduğunun anlaşıldığı yazılarak bu şekilde bir durumun tasvip edilmediği beyan edilmiştir. Yine Paris’te şuh meşreplik vesaire alafranga adetlerin, kadınlarda verem gibi bir takım fena hastalıklara neden olup onları mahvetmekte bulunduğu tespit edilmiştir.⁵⁰⁷

Avrupa’dan görülerek Osmanlı hanımları arasında da moda olmaya başlayan korsenin birçok sağlık sorununa yol açtığını belirten bir doktor, bunun giyilmesine engel olmak gerektiğinden bahsetmiş ve ciddi bir ikazda bulunmuştur:

“Kadınlara bile bile kendilerini hasta etmeye ve envai göğüs illetlerine müptela olup esir ferraş eylemeye sebep olan Fransız modalarından korsenin istimaline gelince, onun tayin-i mazarratı bile kabil değildir.”⁵⁰⁸

Fransız madamları hakkında güzellikleri uğruna iyi beslenmelerini harcamakta oldukları *La Türki* gazetesinde yazılmış, *Terakki* ise İstanbul’daki hanımların da Fransızları

⁵⁰⁵ Aynı yer.

⁵⁰⁶ “Kadınlara İbret”, *H.M.M.*, sayı: 9, (24 Safer 1313), s. 10.

⁵⁰⁷ “Şuûnat-ı Nisaiye”, *H.M.M.*, sayı: 14, (7 Rebiyül-Ahir 1313), s. 29.

⁵⁰⁸ Doktor Andreyadis, “Melbusat”, *Mürüvvet*, sayı: 4, (7 Mart 1303), s. 89-91.

taklitle hemen hemen benzer tavır ve davranışlara yöneldikleri ve burada yazılanlardan kendilerine ders çıkarmaları amacıyla yazıyı nakletmiştir:

“Zavallılar yanaklarımız kızarır da beyazlığımız bozarır havfiyle et nereden, onun suyunu bile ağzlarına koymazlar. Ve et’imelerini daima tatlı ve çerez makulesi şeylere hasrediyorlar. Binaenaleyh biçarelerin ekserisi çocuk doğuracağı sırada tahammül edemeyip telef olmakta ve telef olmayanların dahi doğurdukları çocuklar yaşamamaktadır.”⁵⁰⁹

Bu dönem dergilerinde her ne kadar moda kavramı, geleneğe zıt addedildiği suretle tasvip edilmiyor olsa da zaman zaman modaya uygun tarif, tavsiye, kılık kıyafet, model tanıtımları da yapılmıştır. Misalen; saç bakımıyla ilgili tarif verildikten sonra, bunun Avrupa’da İngiltere Kraliçesi’nin doktorunun, kraliçeye bizzat tavsiye ettiği tarif olduğu bilgisi ilave edilmiştir.⁵¹⁰

Hanımlara Mahsus Malumat’a gönderilen bir yazıda ise derginin ilk sayfalarını kaplayan son modaya uygun olarak Avrupa tarzındaki kılık kıyafet veya saç modelleri hakkında huzursuzluk dile getirilmiş ve bunun yerine yerli ve milli geleneklerimize uygun elbiseler gösterilirse bütün İslam kadınlarına yarar sağlanacağından, derginin de parlak mükâfat ve alkışlara layık görüleceğinden bahsedilmiştir:

“Şu moda bilyesi yerine olmak üzere Şark üslubunda elbise numuneleri bulundurulursa hakikaten büyük bir hizmet-i müftehire-yi ciddiye ifa edilmiş olur.

Avrupa illüstrasyonlarından istinsah edilen son moda yerine biraz masraflı olan şu emr-i mühimi ifa ederseniz bütün taife-yi nisvân-ı İslam’ı ve bütün âlem-i İslam’ı kendinize minnettar bırakacağınız gibi ayrıca da parlak mükâfatlara, alkışlara nail olacağınız vareste-yi iştibahtır.”⁵¹¹

Bu talep üzerine *Malumat* milli kıyafetlerin dahi artık Avrupa üslubuyla imal edildiklerini; kadınların büyük bir kısmının artık alafranga tarzıyla giyindiğini ve o

⁵⁰⁹ “Beyoğlu’nda Tab ve Neşrolunan La Türki Nam Fransız Gazetesi’nde Görülen Benddir”, *Terakki-i Muhadderât*, Sayı: 41, (31 Mayıs 1286), s. 3.

⁵¹⁰ “Saçları Yıkamak İçin Hangi Suyu İstimâl Etmeli”, *H.M.M.*, sayı: 8, (14 Safer 1313), s. 5.

⁵¹¹ H. İkbâl, “Varaka-yı Mahsusa”, *H.M.M.*, sayı: 22, (4 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 45.

okuyucuları hoşnut etmek için modaya uygun tarifler yayınladıklarını, ayrıca bizim kadınlarımızın elbiseleriyle dergi kapaklarında bulunmalarının tesettür açısından doğru olmayacağı yönündeki görüşünü şöyle aktarmıştır:

“Milli moda bahsine gelince, bu babda şimdilik bir şey söyleyemeyiz. Çünkü bizde modanın hemen mefkudiyetini mutekiddir. Bizde olsa gelin urbaları, terlikler, çarşaf ve ferace numuneleri bulunabilir ki bunlar dahi şimdiki hep Garp modasına tatbiken imal edilmektedir. Kıyafet-i milliyemiz bilhassa buralarca mehcurdur. Bahusus kadınlarımızın ne yolda giyindiklerini göstermek bizce mümkün olamaz. Fakat maateessüf alafranga giyinenleri ziyadeleştigiinden karialardan bir kısmını mahzuz edebilmek maksadıyla bu ciheti ihtiyar eylemiştir. Avrupa kadınlarıyla bizim kadınlarımızı tefrik eden mesturiyet ve fart-ı iffet ve ismet cihetleri elbise meselesini külliyyen inzâr-ı ricâlden sakladığından Malumat bu babda bir yerden taleb-i malumat edemez.”⁵¹²

Hanımlara Mahsus Gazete’de de modayı takip etmek istemedikleri ama yine de bazı zarif örnekleri dergilerinde neşredebilecekleri haberi verilmiştir:

“Avrupa modasını takip etmek istemeyiz. Fakat bunlar içinde sâde ve muvâfık gördüğümüz örnekleri arasına nakletmeyi ve hele el işlerine dair zarif örnekler vermeği kesin ve biçim hakkında usul göstermeği münâsib addettik.”⁵¹³

Alafranga modaya ayak uydurmak pahasına bilhassa kadınların aylık harcamalarının yedi sekiz kat fazlasını bu uğurda sarf ettiklerini belirten dergiye göre modanın zararlarından birisi de âile ekonomisini alt üst edecek etkide olmasıdır. Yazıya göre modacı Frenk kadınların, giyim modasını Türkiye’ye getirip kendilerinin ise bunun lüzumsuzluğunun farkında olarak sade kılık kıyafet giydikleri ve hatta onların Türk kadınlarının tarzıyla giyindikleri ifade edilmektedir. Ayrıca modanın ahlaka zararı dokunduğu, Frenklerin bu sebeple modaya uymaya çalışmayıp Türkleri uydurmaya gayret ettikleri beyan edilmektedir:

⁵¹² H.M.M., sayı: 22, (4 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 45.

⁵¹³ “Tahdis-i Ni’met- Ta’yin-i Meslek”, H.M.G., sayı:1, (19 Ağustos 1311), s. 2., Aktaran: Hale Gürbüz, a.g.t., s. 4.

“Alafranganın mucidi Fransız karıları olduğu halde onlar bu gibi şeylerin beyhude masraftan ibaret olduğunu idrak ve modanın Türkiye’ye tamim ve tahmil olunduğunu büyük bir iftihar add ile şimdiki halde süsleri kâmilan terk ederek ol vech Türkiye’de giyilen sade esvabları giymek ve başlarına yalnız bir yemeni sıkıp da Türk karılarını eğlenceye aldirmek için ittifak ettikleri gazetelerde görülüyor. Frenk kadınları kendi ahlak ve tabiatlarına muvafık olarak vaktiyle icad eyledikleri modaların ayn-ı israf olduğunu anlayınca ahlak ve tabiatları mugayirine olarak cebr-i nefis edip israfı tadil ve hey’et ve kıyafetlerini tebdil etsinler de Türk hanımları ahlak ve tabiat-ı İslamiyeye tamamıyla zıt ve muhalif olan bir hal hey’et ihtiyar ve ısrar ederek âlemin maskarası olmaları yakışık olur şey midir? (...) Hâsılı alafranga moda diye Türk hanımlarının aklını başından alan taklitler, Avrupa’da bir taraftan terk olunmaya başladı. İşte Avrupalıların bu hareketi dahi bizce takdire şayan bir modadır. İslam kadınları âlemin ta’ninden kurtulmak isterse frenk kadınlarının alafranga esvablarına, kıyafetlerine taklitten ictinab etmelidir ve layık olan da budur.”⁵¹⁴

Hanımlara Mahsus Gazete’de de modanın her yeni çıkardığı usule göre henüz yeni yaptırılmış bir elbisenin bile değeri kalmayışından, eskidi denilerek parçalandırılmasından, sade bir kumaş kadar bile değerli görülmemesinden ve sürekli en son modaya uygun elbise yaptırmaya çalışmaktan dolayı moda bir canavar olarak tasvir edilir.⁵¹⁵

Modanın tanımını bir yazar şöyle yapmaktadır:

“Giydiğimiz elbiselerin, fistanların her gün bin türlü tavr-ı şekle girdiğini görüyoruz. İşte ona moda denilir. (...) Her hafta bin türlü şekillere girip çıkan modayı kabul edenlerin vay başına gelene! Öyle ya! Her hafta, daha doğrusu her gün bu da son moda deyip alıp giymek nerelere varır! Hiç nefes almayıp boyuna esvab yaptırmakla meşgul olmak lazım gelmez mi? (...) Daima israftan, ifsad-ı ahlaktan başka neye yarar?”⁵¹⁶

Ardından İslam’a uygun kadın kıyafetlerinin sade ve hoş olduğunu, hatta Avrupalıların da bizdeki bu kıyafetleri beğendiklerini ifade etmiştir:

⁵¹⁴ “Sefahet”, *Âyine*, sayı: 9, (4 Kanun-ı Sani 1291), s. 1-2.

⁵¹⁵ Seniha Vicdan, “Moda-İsraf”, *H.M.G.*, sayı: 26, (16 Teşrin-i Sani 1311), s. 2., Aktaran: Hale Gürbüz, *a.g.t.*, s. 106-107.

⁵¹⁶ H. İkbâl, “Moda”, *H.M.M.*, sayı: 25, (26 Cemaziyel-Ahir 1313), s. 56.

“Bu cihetle akla müdire olan bir kadın hiçbir vakit modaya tabiiyet etmez! Niye etmesin? İla-yı mektepte dikiş nakış işleri öğreniyoruz. Güzel güzel nisvân-ı İslam’a ait entariler, hırkalar, yeldirmeler diyoruz! İnsan giyince ne kadar hoş, ne kadar sade gözüküyor! Hele kolaylığını sormayınız! Hem yakışıyor, hem de vücuda sıklet veren bir takım bilüzum külfat-ı garibeden vareste kalmıyoruz! Avrupalılar da bizim gibi giyinmek isteseler de mümkün olamıyor. Onlar daima bizi beğeniyorlar, takdir ediyorlar. Modayı kendileri bile fena addediyor. Pek çoğu tevakki ediyorsa da pek çoğu da bırakamıyorlar.”⁵¹⁷

Sonrasında ne kadar uyarı yapılırsa yapılsın, Osmanlı toplumunda giderek artan Batı tarzı kılık kıyafet giyenlerin dikkate almayıp habire yeni modayı takibe devam ettiklerinden şikâyet edilmiş, yine kıyafetle medeni olunmayacağı hatırlatılmıştır:

“Kıyafeti değiştirmekle bir insanın medeni olamayacağı herkesin tasdikte ıstıbah etmeyeceği bir hakikattir. Bu bilindiği halde muhafaza-yı milliyet ve kavmiyete hizmet eden insan ve kıyafeti bütün bütün Avrupalılara taklidden vazgeçmeliyiz.”⁵¹⁸

Muhavere tarzında yazılan bir yazıda, kadınların alafranga modaya uymaya çalışmalarının eleştirilmesi üzerine bir hanım, erkeklerin de bu modaya uymaya çalıştıklarını fakat gazetecilerin hep erkek olması sebebiyle yalnız kadınların eleştirilmekte olduğunu şöyle belirtmiştir:

“Sizde de alafranga yok mudur? Yalnız karıları görüyorsunuz. Karılarda cerideci yok ki erkeklerin modasını, eğrisini doğrusunu görsün de yazsın. Koz da elinizde, taş da elinizde. İsteddiğiniz kadar söyleyin.”⁵¹⁹

Tanzimat dönemi Osmanlı kadın dergilerinde her ne kadar toplumumuzda meydana gelmeye başlayan modernleşmeden bahsediliyor olsa da, buna mukabil Avrupalıların da bize has olan durumlara öykündükleri ifadelerine rastlamaktayız. Avrupalı gezginlerin Osmanlı topraklarını gezmesi neticesinde karşılaştıkları kültürü merak ile beraber yaşama dair bazı inceliklerin, Avrupa’ya taşınıp öğrenilmeye çalışıldığı vakidir. Osmanlı

⁵¹⁷ Aynı yer.

⁵¹⁸ Aynı makale, s. 57.

⁵¹⁹ “Karı-Koca Arasında Muhavere”, *Âyine*, sayı:10, (11 Kanun-ı Sani 1291), s. 1.

kadınlarının oluşturduğu iddia edilen şekillere, nesnelere dayalı işaret dili denebilecek, düşünceyi ve hissiyatı nesneler aracılığıyla anlatma sanatı olan “Çiçek Dili” hakkında malumat bir dergide şöyle neşredilmiştir:

“Kadınlarımızın icadı olup bilahare Avrupa'da terakki eden “Lisan-ı Ezhar” ki kadınlar edebiyatı demektir. Mahvolup gitmesine gönül razı olmadığından mecmuamızın beher nüshasında on iki adet sual tertib ve cevap gönderen hanımların isimleriyle maan cevaplarını neşrederek kendilerini âcizane terkeb edeceğiz. Biz de çiçeklerden yapılan ve tezkire ve mektup yerine yekdiğere gönderilen demetlere “Mani” ve “Selam” dendiği gibi Avrupa'da dahi bunların ismine “Selam” deniyor ve çiçek ve yaprak velhasıl her şey gönderiliyor.”⁵²⁰

Avrupa'da bu ifade tarzına verilen önemden bahsedilmiş, “yazılarda eskiden beri mevcut olan, iki şey arasında bulunan münasebeti” ifade ediyor oluşuyla bu dilin öğrenilmesinin amaçlandığı; “Avrupa'da haylice terakki eylemiş ve haftalık çıkan gazetelerde bu yolda sualler derc olunmakta” sözleriyle belirtilmiştir. Bu kültürün kaybolmasının caiz olmadığı vurgulanmış ve akabinde iki sual sorup hanımların bunlara cevap verdiği takdirde kendilerine teşekkürle beraber isimlerinin dergide neşredileceği haberi verilmişse de⁵²¹, bir sayı çıkmış olduğu için sorulan suallere verilen cevaplardan bihaber olduğumuzu söyleyebiliriz.

Batıdan alınan taklide karşı muhalefette bulunulduğu gibi, toplumun kendi adetlerinden bazı zararlı tavırlar da tenkit edilmiştir. Kadınların bir düğün gecesinden dönerken çıkardıkları şamata dan Türk, Rum bütün mahallenin rahatsız olduğu belirtilmiş, bir kadının eline aldığı bir taşı hırsla komşu kapısına defalarca vurduğu söylenmiş, düğün taifesinden olan bu Müslüman kadınların rezil bir halde oldukları çıkarımı yapılmıştır.⁵²² Derginin bir başka sayısında bu kapılara vurma olayının da, düğün sahibinin evinde kırılacak her türlü şeyi ellerine geçirip kırıp dökme hadisesinin de rahatsızlık verici acayip

⁵²⁰ “Kadınlar Edebiyatı”, *Hanımlar*, sayı: 1, (Muharrem 1300), s. 31.

⁵²¹ *Aynı makale*, s. 32.

⁵²² “Karılarcı Bir Adet-i Müzice”, *Âyine*, sayı: 13, (1 Şubat 1291), s. 2.

adetlerden olduğu açıklanmıştır.⁵²³

Dergilerde hanımlar için dünya kültürleri ve olaylarından haberler de verilmektedir. Bu konuda dergiye yazı yazabileceğini söyleyen Bahtiyar isimli bir hanım, dergiden memnuniyetle onay alınca bu kısma kadınlarla ilgili bazı haberler vermeye başlamıştır. Örneğin; Avrupa’da kadınların “şeytan arabası” diye andıkları bisikletlere ve balonlara binmeye başladıkları havadislerini şöyle vermiştir:

“İstatistiklere göre; yalnız Londra şehrinde 90.000 tane velevsipit denilen şeytan arabasına binen kadın mevcut imiş!

(...) Kadınlar da balona binerek havaya çıkma arzusuna düşmüşler. Geçenlerde birkaç kadın Belçika’da bir balona rakib olarak mahza bir tenezzüh maksadıyla havaya çıkmışlar!”⁵²⁴

Avrupa’nın gelişmelerinin sebeplerinin anlaşılması maksadıyla yalnızca Osmanlı’da değil tüm dünyada batının tanıtılmasıyla beraber, onların kendi toplumlarına özgü olan âdetleri, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları, âdâb-ı muaşeretleri, giyim kuşamları, hal ve hareketleri “moda” adıyla yaygınlaşmaya başlamıştır. Tanzimat dönemi kadın dergileri ise modayı hiçbir suretle tasvip etmediklerini belirtmektedirler. Daha önce de söylendiği üzere ilim ve bilimlerini almaya, dil öğrenmeye karşı olmayıp hatta gerekli görmelerine karşın, modanın tatbik edilmesine şiddetle muhalefet etmektedirler. Kadınların ilahi emirlere aykırı olarak başlarını açmalarını, tesettüre uygun olmayacak kılık kıyafetler giymelerini tenkit etmişlerdir. Makyajla yüzü değiştirme çabalarının, saç boyama girişimlerinin sandıkları kadar güzel olmadığını, bazen yanlış teknikler uygulanınca rezil bir hale dahi düştüklerini ifade etmişler, ithal boyaların ayrıca sağlığa dokunacağı konusunda uyarılarda da bulunarak hem sağlık, hem dini yönden kadınların bu zararlı eylemlerini sonlandırmalarını beklemişlerdir. Ayrıca yanlış uygulamalar sebebiyle sağlıklarından olan insanlar örnek gösterilerek ibret alınması istenmiştir. Avrupa’da dahi

⁵²³ “Bir Hanım Tarafından Varaka”, *Âyine*, sayı: 15, (15 Şubat 1291), s. 1.

⁵²⁴ Bahtiyar Hanım, “Hanımlara Havadis-i Medeniyye”, *H.M.M.*, sayı: 18, (6 Cemaziyel-Evvel 1313), s. 39.

zararlarından emin olunulan bazı güzellik malzemelerinin, Osmanlı'da yaygınlaşmaması için çaba sarfetmişlerdir.

Bu dönem dergileri bilhassa moda konusunda muhafazakâr bir özellik göstermekte, hiçbir şekilde modaya ait olarak getirilen yenilikleri onaylamamaktadırlar. Toplumun ahlakının yozlaşmasının birinci nedeni modadır. Moda  ileleri dağıtan, sadakati körelten, evlerine bakmakla yükümlü tutulan erkeklerin zevk u sefa  lemlerinde bütün varlıklarını harcayıp sonra da sefil düşmelerine sebep olan, kadınların giyinip süslenip dikkat çekmeye çalışmasıyla âile birliğini dağıtma nedeni görülen, her yeni düğüne, t rene, eğlenceye mutlaka yeni bir elbiseyle gitmek gerekliliği sebebiyle âilenin b t cesini derinden sarsan, çocukların alafranga usulüyle eğitilmesi nedeniyle gelecek günlerin toplum için hiç de iyi olmayacağı haberini verdiren bir canavar olarak görülmektedir. Bu sebeple moda bu dönem dergilerinde yerilmiş, modaya uyan kişiler de kadın olsun erkek olsun bazen ağır ithamlarla eleştirilmiş, modanın toplumda giderek taraftar toplamasına teessüfle bakılmıştır.

SONUÇ

Kadın tarihte Fransız Devrimi'ne kadar bazı istisnai örnekler haricinde çok anılmamaktaydı. Kadın çalışmaları dahi çok yakın bir zamanda yapılmaya başlandı. Kadının haklarının savunulması için çoğu geçmiş kültürlerin yerleşmiş olumsuz algılarını kırmak gerekmekteydi. Bu nedenle kadın hareketini incelemek, aynı zamanda kültürleri incelemekle mümkündür. Toplumsal yaşamda kadının rollerini, onların konumları belirlemekte veyahut konumlarını belirleyen, kadına verilen roller olmaktadır. Eski devirlerde kadının statüsü genel olarak bir mal, hayvan veya şeytan mertebesinde görülmekteydi. İncelediğimiz toplumlar arasında Türkler kadına diğerlerinden farklı bir konum öngörmüştü.

Türklerde kadın değerliydi. Erkekler yol gösteren konumda bulunurlar ve şeytanın tam tersi olarak iyiye yönlendirici bir kılavuz gibi düşünülürlerdi. Âile içinde ve erkeği her ne işle meşgul ise onun işi üzerinde söz hakkına sahipti. Hakanın eşiye devlet işlerine müdahildi. Hakanın Hatun'un onayı olmadan bir buyruk çıkarması mümkün değildi. Komutanın eşiye savaş stratejisi belirleyebilirdi. Halktan biriye yine işlere vakıf olup yol gösterebilirdi. Erkekler kadınlara fikir sormakla aşağılanmış olmazlardı. Hatta eşine fikir sormayan erkeklerin yanlış yolda oldukları düşünülürdü. Kadınlar sosyal hayatın tamamen içindeydi. Savaşlara da katılabilirlerdi. Değer kıstası olarak kız veya erkek çocuğu ayrımı yapılmazdı. Kısaca, zamanının diğer toplumlarına göre daha eşitlikçi bir algıya sahipti.

İslam sonrasında bu konumları yavaş yavaş yitirilmiş, ancak bunun sorumlusu olarak İslam dini görülmemiştir. İslam'ın öğrenildiği toplumların kendilerine has olan kültürleri, İslam diniyle karışmış olarak Türklere öğretilmiş olduğundan inanç ile beraber kültürel bir etkilenme hâsıl olmuştu. Buna Türklerin Anadolu'da karşılaştığı diğer kültürler de (Roma, Bizans, Hristiyan, Yahudi) eklenince etkileşim pekişmiş olup bu oluşan yeni kültür yavaş yavaş Türkler arasında yayılmaya başlamıştı. Ancak yine de Türklerde kadın, hiçbir zaman batı kültürü ve Arap, Fars kültüründeki kadar değersizleştirilmemiştir. İnsan

vasfından çıkarılmamış, belirli hakları olduğu unutulmamış, çoğunluk tarafından kendilerine hürmet gösterilmiştir.

Batı kültürü ise uzun yıllar boyunca kadının insan olup olmadığı üzerine tartışmış, bu algı onlarda cadı kadın imgesini ortaya çıkarmış, binlerce kadın bu ithamla yakılarak öldürülmüştür. Fransız Devrimi ile birlikte oluşan yeni düzende kadınlar kendileri için de siyasi, iktisadi olarak bazı haklar talep etmişler, ancak devrimin öncülerinden bile destek görmemişlerdir. Batıda kadının mücadelesi türlü mitingler, grevler, protestolarla zuhur etmiş, nihayetinde yavaş yavaş talep ettikleri haklarını almaya başlamışlardır. Bu hareket bütün toplumlarda, toplumların değer yargıları ölçüsünde farklılaşarak ama yine de aynı gayeyle; kadınların kendilerini insan olarak gösterebilmek, varlıklarını kabul ettirebilmek, seslerini duyurabilmek gayesiyle meydana çıkmıştır. Eğitimin önemi farkına varılmış, her kadının bir insan olarak eğitim görmeye hakkı olduğu savunulmuştur. Sonuçta hemen her toplumda kadınlara istekleri doğrultusunda bazı haklar verilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'ne bakıldığında batıdaki hemcinsleri kadar talihsiz olmayıp bazı haklara sahip bulunan kadınlar, Tanzimat döneminde onlar kadar büyük mücadeleye girişmemişler, daha ziyade kadınlar arasında okuryazarlığı arttırmaya ve kültürlü bireyler olmaya gayret sarf etmişlerdir. Kadınların ilmî seviyelerini artırma amacı, devlet politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, hızlı bir değişimin yaşanmakta olduğu dünyaya ayak uydurmak için çok ciddi çalışmalar yapmış, büyük uğraş vermiştir. Bunlardan birisi de kuşkusuz, milletin duygu ve düşüncelerini yönlendirebilecek kuvveti haiz olan basın faktörüdür. Tanzimat Dönemi'nden İkinci Meşrutiyet'e kadar geçen sürede basın hayatında kadınların sorunları üzerine yazılan yazılar, Osmanlı kadınına yeni bir statü kazandırma amacını taşımaktaydı.

Tanzimat dönemi hızlı bir modernleşmeyle anılmaktan ziyade toplumda farklı yaşam şekillerinin benimsenmesiyle oluşan iki farklı tarafın tartışmalarıyla değerlendirilebilir. İlk olarak edebi eserlerle gün yüzüne çıkan kadın, basında da çok geçmeden yer edinebilmişti. Bu hususta gerek kadının gelişim ve haklarını savunan

erkekler gerekse kadınların kendileri tarafından çeşitli gazete ve dergiler neşredilmişti. Bu dönemin kadın dergileri çoğunlukla muhafazakâr bir tavır sergilemiş, modernleşme yanlısı kesimin tavırları hoş görülmemiş; Avrupa tarzı giyim kuşam ve yaşam biçiminin alınması eleştirilerek batının yalnızca bilim ve tekniğini almak gerektiği üzerinde durulmuştur. Savunulan hemen her düşünce, dini referans göstermek suretiyle kendisine taraftar toplamaya çalışmıştır.

Osmanlı'da eğitim her zaman önemsenen bir alan olmuştur. Ancak sıbyan mektebinden sonra eğitim farklı dallara ve mekânlara ayrılmakta olduğundan kızlar için eğitimin devamı resmi bir nitelik taşımamaktaydı. Bazen usta çırak ilişkisiyle anneden kızına tıbbi bilgiler öğretilir, bazen konaklarda özel hocalar vasıtasıyla kızların eğitimine devam edilir, bazen bazı iyi yetişmiş hanımlar evlerini bir mektep haline döndürerek burada kızları eğitirdi. Tanzimat döneminde kızların eğitimi için sıbyandan sonra ortaöğretim niyetiyle kız rüşdiyesi açılmış, ancak katılımın az olması nedeniyle hanım hocaya ihtiyaç duyulduğu anlaşılarak sıbyan ve rüşdiyelerde görevlendirilmek üzere kadın hocaların yetiştirileceği bir öğretmen okulu mahiyetinde Darülmuallimat açılmıştır. Daha sonra kızlar için idadi de açılmış, devlet kızların eğitilmesi için çaba sarf etmiştir. Bu okullara katılım bu dönem boyunca pek fazla olmamıştır. Bunda Osmanlı halkının, kızların ileri bir eğitim almalarını gereksiz bulmaları durumu etkilidir. Osmanlı Devleti ayrıca kızlar için ebelik kursu, özellikle yetim kızların istihdamı için sanayi mektepleri de açtırmış, daha sonra bilhassa sanayi mektepleri masraflarının fazla oluşu nedeniyle devam ettirilememiş, ancak özel teşebbüslü okulların önünü gerekli izinleri vererek açtırmıştır.

Kadın haklarından bahseden ilk gazete 1868 yılında yayın hayatına başlamış olan *Terakki* 'dir. 1869 yılında kadınlar için bir ek çıkarmış, adına *Terakki-i Muhadderât* demişti. Anlamı “örtülü (Müslüman) kadınların ilerlemesi” demek olup bu isim, o dönemde Müslüman kadın kimliğinin ulaşması istenen hedefiydi, denilebilir. İkinci olarak çıkarılan *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât* dergisinde de bu kelime, yine içeriğine uygun bulunmaktadır. Diğer dergiler de, isimlerinde bu kelimeyi kullanmasa dahi benzeri bir

misyon üstlenmişlerdir. Kadın dergilerinin çıkartılmasının en belirgin ve temel amacı, toplumda eğitilmiş, kültürlü Müslüman kadınların sayısının artırılmasıydı.

Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet dönemlerinde hanımlara mahsus çıkarılan dergiler, kadınların ilmî seviyelerini geliştirmeyi, eğitilmiş ve kültürlü bireyler haline gelmelerini amaçlamıştır. Bu amacın dayandığı temel nokta, çocuk eğitimi meselesidir. Malum olduğu üzere çocuk ilk eğitimini âilesinden, âilede de en ziyade vakit geçirdiği annesinden almaktadır. Annesinin çocuğuna aktaracağı bilgiler, toplumsal- dinî değerler ve güzel ahlak sonradan kazanılması güçleşen hasletlerdir. Bundan dolayıdır ki, milletin gelişimi çocuğun, çocuğun gelişimi ise kadının elinde aranmaktadır.

Kadınların eğitilmesinin en bariz görünen maksadı hayırlı ve nitelikli nesil yetiştirilmesidir. Yani kadınlar daha ziyade kendi şahıslarınca değil, çocukları aracılığıyla toplumsal hayata fayda sağlaması beklenen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bununla beraber dergi yazarlarının kaleminde ve okuyucu mektuplarında çeşitli düşünceler bulunsa da kadının iş hayatında rol almasını destekleyen görüşler de mevcuttur. Bu dönemde sanılanın aksine, kadınlar için iş hayatı söz konusu edilmemiş değildir. Bu bakımdan Tanzimat dönemini, kadın konusunda tek taraflı bir eğilim içinde bulunmayışıyla anabiliriz. Dergiler yalnızca iyi eş, iyi anne profili gereğince hareket etmeyip kadınların kendi şahısları adına da topluma fayda sağlayabilecekleri, kamusal hizmetlerde bulunabilecekleri görüşünü barındırmaktadır. Doktorluk, hemşirelik, ediplik, öğretmenlik gibi umuma kısa vadede fayda sağladığı gözlenebilen mesleklere sahip hanımlar yer yer övgülerle mevzu bahis edilmiştir. Bu suretle, mezkûr işler genç kızlara tavsiye edilmiş ve münasip görülmüştür. Yine gazetecilik de özendirilmek istenmiştir. Mesela; basında kadın ve erkeklerin davranışlarının daha âdilce karşılaştırılıp eleştirilebilmesi için kadın gazetecilerin de olması gerektiği vurgulanan mevzular arasındadır. Bunlardan başka el işleriyle bir şeyler imal edip satarak ev ekonomisine yahut kendi masraflarına fayda sağlayabilecekleri tavsiyesinde bulunulmuş, bazen çalışan kadın övgülerle ve iyi özelliklerle anılmıştır. Bu dönemde kadınların yaradılışına yapılan vurguyla beraber onlara

münasip görülmeyen meslekler ise hâkimlik, makine icadı, bedenen ağır addedilebilecek her türlü iş, devlet yönetimi, siyasi ve askeri mesleklerdi. Meyhane gibi ahlakî çöküntüye sebep olacak mahaller de oldukça kötü ve zararlı görülüp kadınlara asla uygun olmadığı beyan edilmişti. Görüldüğü üzere; bu dönemde kadınların sınırsızca her işe kalkışıp başarılı olabilecekleri öngörülmemekteydi. Ancak mesleki hayattan tamamen yoksun da değillerdi.

Kadınların kitabetini, el yazılarını geliştirmeye yönelik dersler de barındıran bazı dergilerin yönteminden ve hanım okuyucuların kendilerine yazılar göndermelerine dair teşviklerinden anlaşıldığı üzere hanımlar arasından muharrireler, şaireler, ilmi konuları araştırıp merak eden, makaleler inşa eden nitelikli kişiler çıkarmak istemektedirler. Avrupa'nın ahlakını taklit etmeye başlayan toplumun, nispeten daha az kamusal alana karışması hasebiyle daha ziyade muhafazakâr bulunan dindar ve kültürlü hanımların elinde yeniden şekillenmesini arzu ettikleri vakidir. Bu hanımlar, gerek toplumu aydınlatacak yazılarıyla ve gerekse evlerindeki geleceğin mimarı olacak çocuklarıyla özlerine dönüşü sağlayacak belki de son kaleleri olarak tasavvur edilmiş gibidirler.

Kadın hareketi, hak talepleri için batıda olduğu gibi İslam dünyasında da etkinleştirilmeye çalışılmıştır. Burada şikâyet edilen olgu İslam hukuku veya İslam'ın kendisi değil; İslam'ı yanlış anlamaktan kaynaklanan bilgi hatalarıyla kadını geri plana çekmeye çalışan toplumun algılarıdır. İncelediğimiz Tanzimat Dönemi dergilerinde İslam dininden şikâyet eden bir ifadeye rastlanılmamakla birlikte, sorunun kaynağı olarak tamamen halkın cehaleti ve yalan yanlış fikirlerin sorgulanmaksızın yaygınlaştırılması hususu görülmektedir. Dergilerde bilhassa hanımların yazdıkları yazılarda kızların çok erken yaşlarda ya evlendirilerek yahut evliliğe hazırlık niyetiyle oyalandırılarak ilimle vakit geçirmelerini engellemek, hatta “kız çocuğunun neyine gerek” şeklindeki ayrımcılık sözleriyle yetiştirilmelerine neden olmak en büyük sorun olarak söylenegelmiştir. Bütün bu fikirleri ise hemen hepsi İslam'da kız çocuklarının değeri ve ilmin her iki cinse de farz olduğu sözleriyle taçlandırmakta, halkın cehaleti mani olmasa, kızlar arasından çok iyi aydınların yetişeceğine inandıklarını yazmaktadırlar. Evvel zamanlarda yaşamış meşhur

âlim, şair, yazar, mutasavvıf Müslüman kadınlardan örnekler verilmektedir. İslam'ın kızların okutulmasına engel olmadığı hatta kızları bu yönde teşvik ettiği de söylenmekte, batıyı bu konuda örnek almaya muhtaç olmayacak kadar kendi dini kaidelerimizde ve kökenlerimizde bulunan daima gelişim arzusunu aktifleştirmek gerektiği ifade edilmektedir. Yani bu dönemde çıkarılan ve bizim ele aldığımız hanımlara yönelik dergiler, geri kalmışlığı İslam'dan değil, halkın İslam'ı yanlış yorumlamasından ve toplumun cehaletinden bilmekte; hatta toplumun gelişmesi için gerekli olan her şeyin İslam'da bulunduğunu sıklıkla ifade etmektedir.

Tanzimat döneminde bazı batılı seyyahların Osmanlı toplumu ve kültürü, bilhassa kadının konumu ve harem hayatı hakkında yalan yanlış fikirler beyan etmelerinin sebebi de bu konuyu düzeltmek için yoğun çaba sarf etmiş aydınlarımızdan biri olan Fatma Aliye Hanım'a göre, toplumun ekseriyetle kendi değerlerinden bîhaber olması ve haberdar olsalar dahi kendilerini anlatacak bir yabancı lisan bilgisine sahip olmamasıdır.

İncelediğimiz dergilerde İslam'a yönelik bir eleştiri olmadığı görülmüştür. Buna mukabil batının her yaptığına doğru olmadığı vurgulanarak onların ilimlerini, bilimlerini almak, topluma bunlarla fayda sağlamaya çalışmak yerine; modayı ve yozlaşmış kültürlerini taklit etmenin de son derece yanlış olduğu söylenmekte, moda taklitçiliğinin sıklıkla eleştirildiği görülmektedir. Bu dönemde alafrangalaşma eğilimindeki kişilerin sayısı da giderek artmakta olup incelediğimiz dergiler ise gerek editörleri ve gerekse mektup gönderen okuyucuları açısından bakıldığında muhafazakâr bir tutuma sahip bulunmaktadır. Bu nedenle içlerinde sıklıkla toplum eleştirisi bulunmaktadır. Muhafazakâr kesimi kızların okumasını gereksiz bulmaları sebebiyle eleştirirken; alafrangalaşmaya çalışan kesimi ise her şeyi sorgusuz sualsiz kabul edip “modern olan güzeldir” algısında boğulmaları sebebiyle tenkit etmektedirler. Bu cihetle toplum iki ayrı sınıfa bölünmüş, ikisi de doğru yolu bir türlü tutturamamış görünmektedir: Lisan öğrenip din ve milliyeti reddedenler; geleneksel tavır sergileyip dil öğrenmeyen ve yine dinin aslını bilmeyenler. Kurtuluş ise hem yabancı lisanları bilip öğrenmek ve onların eserleriyle de ilme vakıf

olabilmek; hem de daha çocuklukta verilmesi gereken dini ve milli değerleri bilip tanıyıp muhafaza etmekten geçmektedir. Böylelikle dine uygun olarak ilim öğrenilecek ve toplumun refahı, kurtuluşu sağlanmış olacaktır. Bu dönemin kadın dergileri, Osmanlı toplumunu ve bilhassa kadınlarını bilinçlendirmeye; onlar eliyle de yeni neslin başarılı ve ahlaklı birer vatanperver olarak yetiştirilmesine çabalamıştır.

İncelenen on iki dergi, Osmanlı toplumunda kadınlar için hazırlanmış ve kadınlar tarafından çıkarılmış ilk dergilerdir. Özellikle daha gizemli bir alanda konumlanan kadınların kendi kalemleriyle olan biteni izaha çalıştıkları bu yayınlar, son dönem Osmanlı toplumunun tanınabilmesi için oldukça önemli kaynaklardır.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

Âile

Âyine

Hanımlar

Hanımlara Mahsus Gazete

Hanımlara Mahsus Malumat

İnsaniyet

Mürüvvet

Parça Bohçası

Şükûfezar

Takvim'ün-Nisa

Terakki-i Muhadderât

Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât

KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

Akman, Filiz Barın, *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, Kopernik, İstanbul 2017.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000- M.S. 2015*, Pegem Akademi, 27. Baskı, Ankara Şubat 2015.

Arı, Aybala, *Hanımlara Mahsus Gazete (201-300)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2004.

Atsız, H. Nihal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2011.

Aydın, Mehmet Akif, “Âile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 2., İstanbul 1989.

Aydın, Mehmet Akif, “Kadın”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul 2001.

Bekiroğlu, Nazan, “Nigar Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, İstanbul 2007.

Buhari, *Nikâh*, <http://www.enfal.de/buhari/nikah.htm> (28 Mayıs 2019 tarihinde erişildi).

Buladı, Kerim, *Kadına Kitabı Bir Bakış*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.

Coşkun, Ali, *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.

Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul Kasım 2016.

Çandarlıoğlu, Gülçin, *Türk Destan Kahramanları*, And Yayınları, İstanbul 1977.

Çimen, Latife Kabaklı, *Türk Töresinde Kadın ve Âile*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Nisan 2008.

Dede Korkut Hikâyeleri, Çeviren: Ayşegül Çakan, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Dikmen, Mehmed, *İslamda Kadın Hakları*, Sosyal İlimler Serisi, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1981.

Duman, Hasan, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1986.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul Ekim 2012.

Erdem, Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Erul, Bünyamin, “Vedâ Hutbesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi> (01.10.2019 tarihinde erişildi).

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Eylül 2014.

Fatma Aliye, *Osmanlı'da Kadın: Cariyelik, Çokeşlilik, Moda*, Sadeleştiren: Orhan Sakin, Ekim Yay., İstanbul, 2012.

Fidan, Mesude, *Çin'in İlk Kadın Tarihçisi Ban Zhao ve Eseri Nü Jie'nin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, c. 2., Türk Kültür Yayıni, İstanbul 1974.

Gültepe, Necati, *Türk Kadın Tarihine Giriş, Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm'a*, Ötüken, İstanbul 2008.

Gündüz, Ahmet, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 5, October (2012).

Güneş, Asuman, *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.

Gürbüz, Hale, *Hanımlara Mahsus Gazete*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2001.

Gürer, Rabia, Altıntaş, Mehtap, *Kutsal Kitaplarda Kadın*, Hayykitap, İstanbul Şubat 2017.

Harman, Ömer Faruk, “Kadın”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul 2001.

Işın, Ekrem, *İstanbul’da Gündelik Hayat*, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2014.

İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basılış, İstanbul 1971.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, İstanbul 2011.

Kapanoğlu, Sedef, *Çin’de Kadın İmgesi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Karslı, İbrahim H., *Kur’an Yorumlarında Kadın, Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur’an Yorumlarındaki Yansımaları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.

Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, Ser Ofset Basımevi, İstanbul 1981.

Kur’an-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. Baskı, Ankara 2008.

Kurnaz, Şefika, *Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü Emine Semiye, Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Kurnaz, Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*, Ötüken, İstanbul 2015.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

Mandaloğlu, Mehmet, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Âile Hukuku”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, sayı: 33 Bahar, Konya (2013).

Morel, Eugene, *Türkiye ve Reformları*, Türkçesi: S. Belli, Süreç, Birinci Baskı, İstanbul Haziran 1984.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, Onüçüncü Baskı, İstanbul Eylül 2017.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Âile*, Pan Yayıncılık, Dokuzuncu Baskı, İstanbul, Ocak 2009.

Özcan, Abdülkadir, “Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 16, İstanbul 1997.

Özer, İlbeyi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayınları, İstanbul 2014.

Öztürk, Zehra, “Hanımlara Mahsus Gazete”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. EK-1, İstanbul 2016.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, Beşinci Basım, İstanbul Nisan 2008.

Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Âile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.

Somel, Selçuk Akşin, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, sayı: 10, Ankara (2000).

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Sahhaflar Kitap Sarayı, c. 1-2, İstanbul 2011.

Şensoy, Fatma, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Eğitimi”, *Harf Harf Kadınlar*, Ed. Nazife Şişman, Klasik, Birinci Basım, İstanbul Mayıs (2008).

Şeyda, Arzu, *Hanımlara Mahsûs Gazete (101-200)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003.

Şimşirgil, Ahmet, Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul Ekim 2012.

Şişman, Cengiz, *Türk Basınında Kadın Hakları Üzerine Tartışmalar (1908-1918)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-97, *İslam'ın Işığında Kadın*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahvili*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972.

Ülgen, Pınar, *Kadınlar ve Cadılar*, Yeditepe Yâinevi, İstanbul 2018.